

PRAE 2023/2. LENGYEL RIPIORTIRODALOM

Németh Orsolya: A riport műfajának térhódítása a lengyel irodalomban (bevezetés)	002	
Katarzyna Kwiatkowska-Moskalewicz: Krími mesék (Németh Orsolya fordítása)	006	
Tomasz Grzywaczewski: Álmodok (Németh Orsolya fordítása)	014	
Cezary Łazarewicz: Hogy nyoma se maradjon (Danyi Gábor fordítása)	021	
Katarzyna Brejwo: A 328-as paragrafus (Németh Orsolya fordítása)	034	
Hanna Krall: Maria H. szinapsziszai (Petneki Noémi fordítása)	047	
Petneki Noémi: „A hőseim – az a legérdekesebb, ami az életemben történt.” Hanna Krall élete és munkássága (esszé)	050	
Dennis O'Discroll verse (Gerevich András fordítása)	058	
Tóth Réka Ágnes verse	059	
Simon Márton verse	061	
Horváth Imre Olivér verse	064	
Locker Dávid verse	066	
Szedes Réka verse	068	
Berényi Klára: Az Őszi nap két fordításáról (tanulmány)	070	
Bakó Sára: „(...) a rózsza, az nem egy virág” – Egy kultúrtörténeti szimbólum továbbélése kortárs magyar regényekben (tanulmány)	080	
Bán-Horváth Veronika versei	096	
Borbíró Bíborka versei	099	
Kubó Cintia: A gumikrokodil (elbeszélés)	101	
Kőrössi P. József versei	104	
Vasas Tamás: Ambulánsok (prózavers)	107	
Lesítőth Csaba verse	110	
Kovács Attila György: Minden, ami alatta van (elbeszélés)	112	

Németh Orsolya

A riport műfajának térhódítása a lengyel irodalomban

Lengyelországban sosem volt ismeretlen a riportirodalom vagy az irodalmi riport műfaja, a rendszerváltozás után azonban új és minden korábbinál nagyobb lendületet vett, és óriási népszerűségre tett szert. Ám közvetlenül a kommunizmus bukása után még nem látszott, hogy ilyen nagy és fényes jövő vár a tényirodalomra, sőt volt egy pillanat, amikor teljes tiltás veszélye fenyegette a műfajt. A kommunizmus évtizedeiben ugyanis, amikor az igazság elfedését szolgálta az írott szó, kiemelkedő szerepük volt a riporter-íróknak abban, hogy a sorok között olvasni tudó közönséghez valamiképpen eljuttassák az igazságot. Nem szabadott például nyíltan írni arról, milyen egy elbocsátott munkás élete, így azt írták meg, mit és milyen körülmények között főz egy munkanélküli bányász felesége vacsorára; ezt nevezték annak idején kis realizmusnak.¹ Az 1989-es év azonban az irodalom és a riport területén is nagy változásokat hozott, többek között tematikai felszabadulást, aminek köszönhetően megszűnt a riport műfajának előbb említette szerepe. Ezzel egyidejűleg egyre nagyobb teret hódított a televízió és nemsokára az internet is; ez pedig megint csak azt eredményezte, hogy a gyors tudósítások korában már nem igazán volt érdekes az, amit egy riporter-író napokkal később ír egy eseményről.

A lengyel tényirodalom mindezek ellenére szerencsére nem tűnt el, hanem átalakult, sőt napjainkra egész intézményrendszere alakult ki. Még 1993-ban jött létre a *Gazeta Wyborcza* napilap máig virágzó, és már riporter-írók iskolájaként is funkcionáló tényirodalmi melléklete, a *Duży Format*, 2009-ben pedig az egyik legismertebb és legnépszerűbb szerző, Mariusz Szczygieł vezetésével megalakult a Riportintézet, majd a Riportiskola és mellette egy kiadó is, amely *Dowody na istnienie* (A létezés bizonyítékai) néven indult, de 2023 januárjában egyszerűen *Dowody-re* (Bizonyítékok) módosították a nevét. Ezenkívül a nagyobb lengyel kiadók is meglátták a lehetőséget a műfajban, és külön riportirodalmi részlegeket hoztak létre; ennek zászlóshajója a Magyarországon is

¹ A témáról bővebben ír Mariusz Szczygieł és Wojciech Tochmann a lengyel újságíró szakos hallgatók számára készült *Biblia dziennikarstwa* (Az újságírás bibliája) című kézikönyvben. *Biblia dziennikarstwa*, szerk. Andrzej Skwórz – Andrzej Niziołek, Znak, Kraków, 2010.

ismert lengyel író, Andrzej Stasiuk és felesége, Monika Sznajderman kiadója, a Czarne.

A mai riport funkcióját tekintve már „nem lehet egyszerű beszámoló, a riportert-írónak odáig kell elérnie, leásnia, ahova már nem jutnak el az egyszerű tudósítók, hírközlők mikrofonjai és kamerái”.² Ez az a kijelentés, amelyet talán minden riportert-író oszt, ezenkívül azonban napjainkra több különféle iskola kialakult arra nézvést, hogyan kell egy ilyen művet megírni, mi a riportert-író szerepe, hol a helye, sőt van-e egyáltalán helye a saját riportjában, vagy pedig teljesen háttérbe kell vonulnia, árnyékban kell maradnia. Magának a műfajnak a fejlődésével, virágzásával egyidejűleg szépen lassan kezd kialakulni annak elmélete is. Egyre többen foglalkoznak a tényirodalom műfajával irodalomelméleti szempontból, és természetesen a kutatók között is különböző irányvonalak vannak kialakulóban. Alapvető kérdésként vetődik fel, hogy irodalmi vagy újságírói műfajról van-e szó, és nyilvánvaló módon ebben a kérdésben sincs konszenzus. Maguk a szerzők között is megfigyelhetők különbségek arra nézvést, hogy valaki írónak vagy riportertnek tartja-e magát, és a klasszikus értelemben vett szépírókkal is előfordul, hogy kikérik maguknak, hogy a riportirodalmat egy szintre emeljék a munkásságukkal. Mindebből pedig az is következik, hogy nem létezik egyetlen, egyetemesen elfogadott definíciója a lengyel tény- vagy riportirodalomnak. Abban viszont mindenki egyetért, aki megpróbálkozott e lengyel fenoméné vált non-fiction műfaj meghatározásával, hogy a szépirodalom és az újságírás határán mozog, alapvető fontosságú, hogy ne legyen benne fikció, viszont irodalmi igényességgel (leginkább a regényre jellemző jegyeket használva) íródjon.³

Jogosan merül fel a kérdés: mi végre ez a több mint három évtizede tartó óriási és töretlen népszerűség? Nincs rá egyértelmű válasz, különböző teóriák léteznek. Az egyik ilyet Maciej Zaremba, a Svédországban élő lengyel szerző így fogalmazta meg: „Lengyelország, mint kígyó levedli a bőrét. A lengyel átalakulás igen drámai, ezért hatalmas igény van a társadalomban arra, hogy megértse magát, az ilyen szükségleteknek pedig a riport felel meg a legjobban. Mert a riporterek megpróbálják azonnal elvégezni azt, amit a történészek csak harminc évvel később tennének meg.”⁴ (Lengyelországban a rendszerváltás után nagyon gyorsan megindult az erőteljes szembenézés, leszámolás a múlttal, aminek az irodalom lett az egyik legfontosabb tere.) Lidia Ostałowska, a magyarul is megjelent *Akvarellek* című riportkötet szerzője szerint a lengyelek egész egyszerűen hozzászoktak az ilyen fajta irodalomhoz,⁵ Witold Szablowski pedig azzal magyarázza a műfaj népszerűségét, hogy mindig olyan karizmatikus-emblematikus alakokhoz volt köthető, mint annak

² NÉMETH Orsolya, *Posztsszovjet non-fiction. A volt Szovjetunió országai és a lengyel tényirodalom*, Örökség Kultúrpolitikai Intézet, 2019, 26.

³ A lengyel tényirodalom meghatározásairól és definíciós problémáiról bővebben: NÉMETH Orsolya, *Posztsszovjet non-fiction. A volt Szovjetunió országai és a lengyel tényirodalom*, Örökség Kultúrpolitikai Intézet, 2019, 9–15., és Uő, *A lengyel tényirodalom a XXI. században*, Jelenkor 2021/11, 1205–1210.

⁴ Agnieszka WÓJCINSKA, *A kígyó levedli bőrét*, ford. PÁLFALVI Lajos, *Nagyvilág* 2011/12, 892.

⁵ Lidia Ostałowska egy budapesti látogatása alkalmával, egy beszélgetésben említette ezt.

idején Ryszard Kapuściński, vagy napjainkban Mariusz Szczygieł.⁶ Végezetül pedig létezik egy olyan univerzális megközelítés is, amelyet Zadie Smith angol író nő népszerűsített nemrég a Katarzyna Surmiak-Domańskának adott interjújában: „Manapság sokan utálják a regényt. A non-fiction korában élünk. (...) Kinek van ma türelme ahhoz, hogy elmélyedjen valami olyasmiben, ami nem történt meg igazából?”⁷

„A téma ott hever az utcán” – tartja a roppantul közhelyes mondás, de tematikai szempontból mégis ez jellemzi leginkább a lengyel riportirodalmat. A rendszerváltással megjelenő tematikus felszabadulás hatására rendkívüli módon kitágult azon témák köre, amelyek a lengyel riporter-írók fókuszába kerültek. A kilencvenes évek elején a fentebb említett múlttal való szembenézés, leszámolás okán leginkább saját lengyelségük, a lengyel közelmúlt és jelen állt a művek középpontjában. Ezzel párhuzamosan óriási érdeklődés mutatkozott a volt Szovjetunió tagállamai iránt, ami a mai napig töretlen, és feltehetőleg összefügg azzal, hogy Lengyelországban komoly posztkoloniális és posztfügősségi kutatások is folynak (a volt szovjet tagállamok, valamint a keleti blokk országai és Moszkva viszonylatában).

Rengeteg utazó riport is napvilágot lát az 1989 utáni fellendülés óta, gyakorlatilag a világ bármely tájáról talál az olvasó ilyeneket, a Spitsbergáktól Fekete-Afrikáig. Ez nyilvánvalóan összefüggésben áll azzal is, hogy Lengyelországban az útirajz műfajának szintén komoly hagyománya van, illetve ez és a riportirodalom műfaja sok mindenben rokonságot mutatnak egymással. De arról sem szabad megfeledkezni, hogy rendszerváltás nemcsak eszméi, a témákat érintő, hanem konkrét fizikai felszabadulást is hozott magával, és már bárhova szabadon utazhattak a riporterek. Az utóbbi időben továbbá hangsúlyosak a riport formában megírt életrajzok, amelyek között ott vannak ma is élő, sőt a politikai élet alakulásában is szerepet játszó figurák, mint Aljakszandr Lukasenka vagy Petro Porosenko; a lengyel történelem híres-hírhedt alakjai, mint Bolesław Bierut; de olyan világszerte ismert nevek is, mint Marlene Dietrich. A lengyel tényirodalom ezenkívül élénken és elég gyorsan reagál a jelenkor eseményeire, valamint a környező országokban zajló események is nagymértékben foglalkoztatják a szerzőket. Ebből kifolyólag az elmúlt években nagy számban láttak napvilágot ukrán és fehérorosz témájú kötetek is. Itt kell megemlíteni a haditudósítás, pontosabban a szépirodalmi igényességgel megírt haditudósítás műfaját, amely természetesen nem korlátozódik a Lengyelországot körülvevő területekre. Az utóbbi évek legújabb trendje pedig a lengyel riportok tabudöntő szerepe – erre többek között az irodalomtörténész Przesmyśląw Czapliński hívta fel a figyelmet.⁸ Ez vonatkozik egyrészt az olyan történelmi tabukra, mint a német múlt, a németekhez való viszony, a holokauszt, a zsidók elleni lengyel pogromok, a kommu-

⁶ *Diktátorok uralma – szakácsaik szemén keresztül* (Witold Szablowski a diktátorok ízevilágáról és Putyin lejárt konzervjeiről), Népszava, Nyitott Mondat, 2022.10.21.

⁷ Agnieszka WÓJCINSKA, *uo*.

⁸ Przesmyśląw CZAPLIŃSKI, *Egy irányadó műfaj (A lengyel riport a XX-XXI. században)*, ford. NÉMETH Orsolya, Jelenkor 2021/11, 1322–1337.

nizmus eltussolt rémtettei; de olyan, napjainkban zajló eseményekre is, mint egy pedofil karmester esete, akinek egy riportirodalmi mű megjelenése után vették fel újra a perét.⁹

Az e lapszámban megjelenő írások kiválóan tükrözik a lengyel tényirodalom tematikai sokszínűségét. Katarzyna Kwiatkowska-Moskalewicz *Krími mesék* és Tomasz Grzywaczski *Álmok* című riportjainak az ukrainai háború – még nem Putyin 2022 februárja óta tartó inváziója, hanem az 2014-es események –, az ukrán identitás és az ukrán-orosz viszony áll a középpontban. Katarzyna Brejwo *A 328-as paragrafusa* a – kegyetlen, de ugyanakkor totálisan abszurd – fehérorosz reáliákba enged betekintést, ahol Lukasenka elnök úgy harcol az ifúság tisztaságáért, hogy kiskorú gyerekeket börtönöz be tizenévesekre, ha füvezésen kapták őket vagy egy-két gramm marihuánát találtak náluk. Cezary Łazarewicz *Hogy nyoma se maradjon* című írása Grzegorz Przemyk történetét dolgozza fel, akit a nyolcvanas években ártatlanul és jogtalanul tartóztatott le az állambiztonság, majd a kihallgatások közben meghalt. Az esetet természetesen tabusították, Przemyk barátját, a szemtanút kényszerítették, hogy ne valljon a rendőrök ellen. A történet csak a kommunizmus bukását követően kerülhetett napvilágra, Łazarewicz riportja így jó példa a műfaj tabudöntő szerepére. Az *Egy lépéssel az Úristen előtt* című világhírű riportkönyv szerzőjétől, Hanna Kralltól pedig a *Maria H. szinapszisaiból* szerepelnek részletek. Rövid, velős, felforgató erejű bekezdések ezek, amelyek arra is kiváló példát szolgáltatnak, hogy megmutassák, formailag mennyire sokféle a mai lengyel riport.

A válogatásban a lengyel riportirodalom több nemzedéke képviselteti magát. Hanna Krall (1935) a legidősebb mai lengyel riportírók közé tartozik, mondhatni már klasszikusnak számít, aki aktív írói tevékenysége mellett több generációnyi riportert is kinevelt, megtanított a szakmára. Az 1966-ban született Cezary Łazarewicz képviseli azt a nemzedéket, amely már a Lengyel Népköztársaságba született bele, és abban is nőtt fel. A lapszám többi szerzője mind az 1980-as években látta meg a napvilágot, alig pár évet éltek a szocialista rendszerben, élettapasztalatuk nagy része és egész munkásságuk már az 1989 utáni, szabad Lengyelországhoz kötődik.

⁹ *Uo.*, 1323.

Krími mesék

Sárkányt ölünk a krími Szimferopolban egy oroszbarát szeperatistával. A sárkány már négyszáz éve kormányozza a Várost. Három, tüzet okádó feje van, és minden évben kiválasztja áldozatául a legszebb szüzet.

A Város alázatosan tűri a drákói rendet.

– Néha szórakozásból megöl valakit, de amióta itt van, egyetlen másik sárkány sem merészelt megtámadni minket! – mondják az emberek.

Végül megjelenik egy fegyvertelen Lancelot. Idealista, hivatása: hős. Megesküszik Elzának, az öreg levéltáros lányának, hogy megöli a hüllőt, és ezzel megmenti őt attól, hogy feláldozzák. Elza azonban nem akar szembeszállni az ítélettel.

A sárkány egy szigorú, katonai egyenruhát viselő férfi képében érkezik. Azon nyomban meg akarja ölni a vakmerő fiút, de a levéltáros emlékezteti, hogy a küzdelem napjáig garantálta a párbajra hívó fél biztonságát. Ugyanennek a törvénynek az okán a lakosság a legjobb felszereléssel és fegyverekkel kellett, hogy ellássa a bátor ifjút, és – nem törődve a következményekkel – segíteniük kellett neki.

A Polgármester és a Város Legjobb Emberei meglátogatják Lancelot-t. Egy lukas fazekat adnak neki sisak helyett, egy papírlapot kard helyett.

A sárkány gúnyolódik a lovagon:

– Ha belelátnál ezeknek az embereknek a lelkébe, elborzadnál az undortól. Én magam sebeztem meg őket, hogy engedelmesek legyenek.

Van azonban még néhány igaz a Városban. Hoznak Lancelot-nak egy repülő szőnyegget, egy csillogó kardot és egy láthatatlanná tévő pelerint. Kezdetét veszi a párbaj.

– Ha nem jött volna ez a csavargó, most otthon ülnénk, és keservesen siratnánk Elzát – panaszkodnak a járókelők. Senki sem kételkedik a sárkány győzelmében.

Lancelot pontosan támad. Egymás után hullanak le a hüllő fejei. A Polgármester megtiltja, hogy az emberek felnézzenek. Azonnal megjelenik egy kereskedő, aki tükröket árul. Az emberek a lábuk elé teszik a tükröket, így nézik a harcot.

Végül a harmadik fej is lehullik.

– Csak csalódást fognak neked okozni ezek a rozsdamarta lelkek – mondja utolsó leheletével a sárkány.

De a lovag is halálos sebeket kapott. Eltűnik valahol a dombok mögött.

– Erőszakoljunk! Öljünk! Gyújtogassunk! Ha szabadság, hát legyen szabadság!

Úgy árad szét a káosz az utcákon, mint a tintafolt a pergamenen. A Polgármester kinevezi magát a Szabad Város Elnökének, parancsba adja, hogy alakítsák elnöki palotává a sárkány székhelyét.

A lakosság hódolatát fejezi ki az érdemrendekkel teleaggatott vezér előtt, aki „egyenlőtlen harcban legyőzte a sárkányt”. Lancelot segítőit letartóztatják. A párbaj évfordulóján, a Szeretet és Egyetértés Napján, az Elnök feleségül szándékozik venni Elzát.

De ekkor megjelenik Lancelot, talpig fegyverben. A lovag teljesen megváltozott, mogorva lett, rá sem lehet ismerni.

– Hiszen tudtátok, hogy nem a Polgármester ölte meg a sárkányt! – mondja rideg hangon.

– Otthon tudtuk – sírva magyarázkodnak a lakosok. – De az elnöki gárda szeme előtt nagyobb szükségszerűség volt, hogy elfelejtsük az igazságot.

– Rabszolgák vagytok! – kiabál a Lovag. – Birkacsorda! Felszólítalak benneteket, hogy öljétek meg a bennetek lakozó sárkányt!

A rémült emberek térdre rognak.

Az orosz sárkányról

– Nem lehet legyőzni a sárkányt, mert az, aki megöli, saját maga is sárkánnyá válik. Ez Ázsia népeinek bölcsessége. Kár, hogy Európa nem érti ezt – mondja Andrej.

Fut az 1988-as, Jevgenyij Svarc műve alapján készült *Megölni a sárkányt* című film vége főcíme, amely Dusanbe – akkor még Sztalinabad, vagyis Sztálinváros – háborús evakuálása alatt íródott.

Andrej elteszi a laptopját, amelyet azért cipelt ide a szevasztopoli Szkazka, vagyis Mese étterembe, hogy e filmes allegóriával világítsa meg, miről beszélnek az oroszpártiak a Krímben.

Andrej, egy harminchárom éves filozófus, egyetemi oktató, szabad pillanataiban költő volt az Orosz Krím mozgalom vezetője. Szigorú, sötétszürke öltönyében, fényes nyakkendőjével, összeszorított szájával vidéki hivatalnokra emlékeztetett.

Úgy beszélt a Mesében, mintha egy nagygyűlésen lenne:

– A forradalmak semmi jóra nem vezetnek. Az idealisták vagy új tirannoszokká válnak, vagy elesnek harcban, amiből aztán az olyan gazfickók profitálnak, mint

a Polgármester. Bohózatba fordulnak a magasztos jelszavak. Nem tűnik el a drákói rendszer, legfeljebb csak egyre idiotisztikusabb lesz. A narancsosok elkergették Kucsját, de a kucsizmus még mindig tart, csak görbe tükörben. A nyugat át akarja venni az irányítást az orosz föld felett. Megvetéssel *homo sovieticus*nak nevezitek azokat, akik nem akarják, hogy rácsatolják őket a narancssárga pórázra. Mi meg a fenébe kívánjuk a szabadságotokat, az istentelenségeket, a fogyasztói társadalmakat – Andrej úgy lőtte ki magából mindezt, mint egy géppuska. – A független Ukrajna a nyugati nagyhatalmak kitalációja. Tizennégy éves voltam, amikor szétesett a Szovjetunió. Emlékszem a szüleim elkeseredettségére, hogy egy bűncselekménnyel megfosztottak minket a hazánktól. Ezzel együtt elvették tőlünk az ideát, hogy milliókat vagyunk képesek egyesíteni.

Szünet, egy korty konyak, mély lélegzet.

– Két hónappal ezelőtt, Szimferopolban két tizenéves gyerek rátámadt egy öregasszonyra. Kést döftek a nyakába, a hasába és az arcába, elloptak tőle egy csomag mirelit pirogot. Belegondoltál valaha, miért van nálunk ennyi értelmetlen erőszak? – kérdez tovább Andrej. – Ennyi vak düh? Indíték nélküli gyilkosság? Ostoba harag? Mert hiányzik az eszme. Az élet nem foroghat csak a hűtő és a tévé körül. Az amerikaiaknak ez megfelel, de az orosz ember elállatiasodik a lelki sivárságtól. Sokáig szenvedtünk, évről évre rosszabb volt, míg végül Vlagyimir Putyin visszaadta a nemzetnek, amire már régóta szüksége volt: visszaszereztük az eszmét!

Miféle eszmét?

Andrej válaszképpen előhúzta *A lélek újjászületésének kora* című könyvet. Ebben jelentek meg a versei, aforizmái, elbeszélései és politikai elemzései az 1992 és 2008 közötti időszakból. Addigi életének minden vagyona egyetlen aranyköpésbe zárva: „Minél jobban értem a világot, annál jobban szeretem Oroszországot.”

– A Krím az orosz világ szíve. Itt keresztelkedett meg Rusz – fáradhatatlanul szóno-
kolt. – Az Orosz Föderáció zászlaja fejezi ki legjobban lelki hazánkat. A fehér szín szimbolizálja Fehéroroszországot, a piros Oroszországot, a kék Ukrajnát. E helyeken mindenütt orosz emberek laknak, még akkor is, ha némelyek elfeledkeztek erről. A Krím visszatér a Hazához. Ez lesz a lelki újjászületés, az ortodox szlávok egyesülésének kezdete. Újjáépítjük a Nagy Ruszt.

Az vetett véget a nagyrusz monológnak, hogy megjelent Andrej barátja, Szergej, az Orosz Krím szervezettől. 2008-ban bukkantak egymásra az Odnoklassnyiki közösségi oldalon. Nem sokkal jártunk az orosz-grúz háború után, Oroszország elismerte Abházia és Dél-Oszétia függetlenségét, a krími oroszpartiakban pedig feléledt a remény, hogy nincs minden veszve.

Szergej, ez a vastag gyapjúpulóvert viselő, mosolygós szőke férfi, az autonómia vezetőségének dolgozott. Szeparatizmus miatt kirúgták. Szabad-e egy ukrán hivatalnoknak kételkednie az állam területi integritásában, amelyet szolgál? Szergej állította, hogy itt, a Krímben igen, és panaszt tett a bíróságon.

A szomszédos teremben elkezdődött a tánc, gyors tempójú orosz diszkó dübörgött a fülekben. Andrejből és Szergejből előtört az oroszok nagy lelke, érthetetlen örömet letek az ellentmondások és ellentétek kidomborításában:

– Az orosz emberek természetüknél fogva nyugodtak és békések, de nem érdemes felhergelni őket, mert rémisztő a haragjuk. Ha kell, tankkal mennek egészen Hollandiáig.

– Az oroszok, bár elképzelhetetlen gaztettekre képesek, lélekben tiszták, és sosem ölték meg saját „indiánjaikat”. Szent Bertalan éjszakáját sem rendeztek.

– Az oroszok arra vágnak a világon a legjobban, hogy mindenki szeresse őket. Úgy bánnak a külföldiekkel, akár a hímes tojással (kivéve, ha valaki feldühíti őket).

Szórakoztatónak tűntek saját leírásukban. Valótlannak, olyanoknak, akik nem illenek a saját korukba, mások voltak, mint a Szkazka többi vendége, akik mámoros hangulatban szökdécseltek a bárpult felé egy újabb italért. Ugyanakkor nagyon is maiak voltak, jól képzetek, tapasztaltak: Szergej Németországban tanult, Andrej nyugaton dolgozott. Az oroszbarát szervezetek idősebb aktivista személyzetét gúnyosan csak „professzionális oroszoknak” nevezték, akiknek megfelel a *status quo*, vagyis, hogy Ukrajnát a Krím.

Ők – az újak, a tiszta lelkűek, a radikálisok – ígéretet tettek maguknak, hogy nem nyugszanak, amíg vissza nem kapja Oroszország a félszigetet.

Nem akarták megmondani, honnan szerzik a pénzt a politikai tevékenységhez, de egy félállásban dolgozó egyetemi oktató és egy munkanélküli megengedhette magának, hogy a helyi aktivisták pazar életét élje.

2010 januárjában történt. Egy nappal az elnökválasztás első fordulója előtt, amelyben Viktor Janukovics és Julia Timosenko méretetett meg egymással; mesének tűnt, hogy Európában országok határai változnak meg.

A Krím akkor Janukovicsra szavazott, bár nem túl lelkesen.

– Néhány aktivista arra buzdított, hogy húzzuk át mindkét jelölt nevét. Végül a Régiók Pártja vezetőjét támogattuk, de kár tagadni, hogy fényévekre volt Putyintól. Megígérte, hogy az orosz lesz Ukrajnában a második államnyelv, aztán elnökként a kisujját sem mozdította ez ügyben. És amikor azt mondta, Csehov ukrán költő volt, azt hittem, szörnyet halok a tévé előtt! – dühöngött a testes, dauerolt hajú ötvenes hölgy, a Krími Orosz Közösség szervezet titkárnője.

Andrej felvetése a Rusz Krímről még jobban idegesítette.

– Az egy rossz ember. Gúnyolódik rajtunk. Mi vagyunk a Krím legrégebbi szervezete. Róla senki nem hallott a grúz háború előtt. Mennyi külföldi tudósító érkezett! – idézi fel 2008 emlékezetes nyarát, miközben teát tölt a japán újságírónak, aki szintén arra vár, hogy találkozhasson a Közösség vezetőjével. – És mindenki azt kérdezte, lesz-e nálunk is háború.

– És lesz? – a japán kolléga kapott az alkalmon.
– Ha Kijev nem hagy fel az ellenséges tevékenységgel, Moszkva nem fog megfedkezni rólunk. – A titkárnő fenyegetőn lengette a tollát. – Ukrajna gyógyszerholokauszot készít nekünk!

A japán újságíró döbbenetében félrenyelte a teát.

– Ukránul vannak a gyógyszerek leírásai – az oroszbarát aktivista már szinte hisztérikusan üvöltött. – Nem értjük az utasításokat, és abba bele is lehet halni! A banderisták gyilkos módszerrel akarják elvenni tőlünk a Krímet.

A vezető érkezése vetett véget a sérelemlitániának. A napbarnított bőrű, szovjetes viselkedésű ötvenes férfi mereven üdvözölt minket. Mintha magnófelvételtől ismételné ezredszer, úgy mondta el a gonosz Hruscsov történetét, aki jogtalanul adta oda a Krím-félszigetet az Ukrán SZSZK-nak. Kevesebb volt benne az energia, mint az ivóvíz a Krímbe.

– Nézzék meg, kérem, a helyi attrakciót – mondta a végén váratlanul. – Az ukrán nacionalistákat; igen-igen, van belőlük bőven, végül is a demokrácia kötelez – röviden felnevetett.

A Szvoboda Párt szevasztopoli szekciójában éppen zajlott az elnökválasztási megfigyelők oktatása. Egy napbarnított amerikai férfi teli tüdőből magyarázott a demokráciáról, a pluralizmusról, a lepecsételt urnákról, a választási csalásról, a fontos és a lényegtelen szavazatokról.

Amikor végre elmentek a tengerentúli vendégek, a rövide nyírt hajú férfiak kényelmesen elhelyezkedtek foteljeikben.

– Állítólag hárman vagytok az egész Krímbe – mondtam.

– Ki mondta? – a fiatalemberek idegesek lettek.

– Az Orosz Közösségben hallottam.

– És tudod, hogy a vezetője zsidó?

A szvobodás fiúk kiválóan megfelelték a krími oroszajkú lakosság rémisztgetésére: soviniszták voltak, szélsőjobbosok, nyugat-ukrajnai származásúak. Követelték, hogy elvegyék az autonómiát, oszlassák fel a helyi parlamentet, állítsanak a félszigeten emlékműveket az UPA katonáinak. Atomfegyverről álmodtak, hogy Ukrajna végre megvéddesse magát a szomszédjaitól.

– Gyere el májusban, akkor működni fog – ígérte Natalija Lantuh, a szimferopoli helyi tanács elszánt küldötte. A helyi egyetem oktatója annak köszönheti politikai népszerűségét, hogy jól irányzottan dobálta meg tojással a Krím fővárosának polgármesterét (állítólag az orosz eszmék hűtlen kezelése miatt).

Az elnöki kampány, amelyet hatalmas izgalom övezett Lvivben, Kijevben és Donyeck-

ben, itt csak a tavaszra kiírt helyi választások előjátéka volt. A frissen alakult Orosz Egyeség párt teleragasztotta plakátjaival az autonómia városait. Vezetője, Szergej Akszjonov nem sajnálta a pénzt az új mozgalom reklámozására.

Négy évvel később, amikor a szeparatisták élén áll, az egész világ megismeri a nevét. 2010 telén még az orosz patrióták is a szemére vetették kilencvenes évek béli maffiózó múltját.

– Akszjonov, aki egy bűnöző, a moszkvai nagykutyák támogatását élvezi – mondja undorodva Andrej az Orosz Krímtől. – Tartja a markát a pénzért és a hatalomért, de csak provokálni tud.

A félsziget lakóinak ezalatt nem a választások – sem az elnöki, sem a helyi – jártak a fejükben. Csak húzzuk ki nyárig – refrénként ismételték a helyi piacon.

A huszonhét éves Anna az egész szezonra kiadta tengerre néző emeletes házát Jaltán, az így megkeresett pénzből élt az év többi részében.

– A Szocsi konkurencia hajtogatja egyfolytában, hogy háború közeleg a Krímben. Koszosak a strandjaik, ott van a szomszédságukban a háborús Kaukázus, úgyhogy boszszút állnak rajtunk. Itt csend és nyugalom van, amíg jönnek a nyaralók, teljesen mindegy, hogy Moszkva vagy Kijev, vagy ki kormányoz – mondta teljes meggyőződéssel, miközben török pulóvereket nézegetett a fej nélküli próbababákon. Akkor úgy tűnt, a turisták a Krím egyetlen és valódi urai.

A rövidárustandon egymás mellett sorakoztak az ukrán és orosz nemzeti színű hó-zentróterek.

– Siralmasan megy velük az üzlet – legyint az eladó. – Nem mennek sem a kék-sárgák, de még a fehér-kék-pirosak sem. Válság van, megkomolyodtak az emberek. Csak feketét vagy barnát vesznek.

A tatár sárkányról

– A krími tatárokat 1944-ben deportálták hazájukból, nem egész háromezren tértek csak vissza – Alim keservesen felsóhajt; története végéig újra és újra így lélegzik. – Apám az elsők között volt. 1990-ben, nem sokkal első fia, aki én voltam, születése után érkezett Szimferopolba. Mi a mamával Taskentben maradtunk, háromezer kilométerre Ázsia mélyén. Apámnak három évvel később sikerült áthoznia minket.

Alim jól emlékszik a lyukas tetejű sátorra, amelyben télen laktak, a három kabátra, amelyekben aludt, arra, hogy nem volt folyóvíz, és a végtelen szomorúságra.

A tatárok követelték, hogy adják vissza az őseik földjét, de a fiatal ukrán állam nem bologult a történelmi igazság visszaállításával. Ötven éve Oroszországból és Ukrajnából betelepített emberek laktak az elüldözött tatárok házaiban.

A visszatelepülők a senkiföldjét foglalták el: városon túli romos épületeket, elhagyatott tákolmányokat, gazzal benőtt termőföldeket. Sátorakat állítottak, deszkabódékat építettek, engedély nélkül táboroztak.

– Olyan szegénység volt, amelyet az ukránok álmukban sem láttak – mesél tovább Alim, ez a korához képest komoly férfi, elegáns öltönyben, nyakkendőben, de közben figyelmesen és olyan döbbenettel nézi puha bőrből készült elegáns cipőjét, mintha sosem hagyná el a szegénység emléke. – A szüleim Üzbegisztánban eladták az egész vagyonukat, a Krímben aztán nyomorogtak – teszi hozzá halkán.

Teltek az évek, és a közép-ázsiai jövevényekkel teli, Alusta és Szimferopol között található Pjonerske nevű falu már nem tűnt menekülttábornak. Alim szülei, csakúgy, mint a szomszédjaik, saját két kezükkel építettek kőházat. Aztán jött az újabb szerencsétlenség.

Alim mamájának öt fivére volt. Magasak, jóképűek, jó felépítésűek. Boksztak és karatéztak. A sportklubban szervezte be őket a maffia. Katonaként kezdték, de gyorsan lépdeltek felfelé a bandita-ranglétrán.

A Krímben a bűnözés helyettesítette az államot. Még a donbaszi szénmaffiának sem volt olyan érinthetetlen hatalma, mint az itteni bűnözőknek. Pártot alapítottak, ők diktálták a helyi választások eredményét. Az ő szavuk lett a törvény. De szörnyű vezetés volt ez: a Tato elnevezésű csoport kiskirálya, amikor elégedetlen volt az éttermi kiszolgálással, égő cigarettát nyomott a pincér szemébe. A félsziget alázatosan elfogadta a banditarendet.

Alim öt éves volt, és már tudta, hogy a családja a maffia tagja. Rozsdás Zsiguli helyett fekete Mercedesek sorakoztak a ház előtt. A bácsikái fegyvert adtak neki játszani, levetítették neki *A Keresztapát*. Majd ha felnősz, mondogatták, te is közénk fogsz tartozni. Magukkal vitték kabalának a bizalmas találkozókra, amelyek volt, hogy lövöldözésbe torkolltak. Olyankor a kocsipadlóján landolt, az ülések között, nem sírt, tudta, hogy a könnyek nem változtatnak semmin.

A szülők, bár nem akarták, hogy bármi közülük legyen a maffiózók diktálta rendhez, képtelenek voltak szembeszegülni a fivéreikkel, a tatároknál a család szent.

Aztán jöttek a krími maffiaháborúk, és két fivér nem messze az otthonuktól csapdába esett. Alim látta véres holttestüket. Emlékszik a férfiak ordibálására, a nők siránkozására. Valaki azt mondta, szörnyű halált haltak.

Az ukrán állam 1997-ben úgy határozott, számonkéri a Krímet. Kucsma elnök küldötte, Hennadij Moszkal rendőrtábornok érkezett a félszigetre. A gengszterek egy része börtönbe került, a legerősebbekkel előnyös megegyezéseket kötött a kormány. Így kezdődött Szergej Akszjonov és több más oroszbarát krími politikus legális karrierje.

Alim legidősebb nagybátyja tizenkét évet kapott. A szülei – egy sofőr és egy dada – sűrűn fizetésükből csomagokat küldtek a börtönbe. Nem sok maradt a megélhetésre. Alim hétéves volt, amikor az apja kifaragta neki élete első játékát: egy puskát.

A 21. század elején orosz skinheadek uralták a krími utcákat. Otthon érezték magukat a félszigeten, kopaszon, acélbetétesben, egész busznyi jöttek-mentek, semmi gondjuk nem volt a határon. Verték a tatár nőket, egy tízéves gyereket bedobtak a folyóba, amikor hazafelé tartott az iskolából. Aztán Szimferopol központjában leszúrtak egy tatár fiatalembert, mert kézen fogva sétált egy orosz lánnyal. Válaszképpen ötven tatár férfi rohanta le a klubot, ahol a bőrfejük mulattak. Vér folyt, páran kórházba kerültek. Alim legfiatalabb nagybátyja részt vett a csetepatében. Éjszaka bekopogott a fiú ablakán. Az unokahúga segített ellátni a sebeit.

A Krímen végigsöpört a felháborodás, hogy a ravasz tatárok olyan gonoszak, hogy képesek megtámadni az orosz fiúkat. A helyi egyetem hallgatói csapatokba verődtek. „Állítsuk meg a tatár törvényteleniséget”, „Nem ismétlődhet meg a Cotton Club-béli vérfürdő” – állt a transzparenseken. 2004 márciusa volt. A tatárok ismét veszélyben érezték magukat.

Alimnak szerencséje volt, a D „kiegészítő” osztályba járt, ahol a diákok nagy része olyan volt, mint ő. Azokat, akik orosz vagy ukrán gyerekekkel jártak iskolába – hiába voltak a legjobb jegyeik az osztályban és sikereik a sportban –, kiközösítették.

Miután elvégezte az iskolát, a rendőrségre ment dolgozni, hogy harcoljon a szervezett bűnözés ellen. Így fordult a visszájára a dolog, és lett ifjúsága hőse Kojak, nem pedig Don Corleone. A kábítószer-ellenes munkacsoportban már gyakornokként egy szempillantás alatt megértette: a rendőrség is maffia, csak ők egyenruhát viselnek. Jogász lett, céges tanácsadó.

Az Ukrán Biztonsági Szolgálatba úgysem vették volna fel, hiába álmodozott erről. Nem akartak ott tatárokat, bár a Krímnek ezek az őslakosai amióta csak létezett, lojálisak voltak az államhoz. Támogatták a narancsos forradalmat, mindvégig hűek voltak Viktor Jucszenkóhoz, pedig nem váltotta valóra ígéreteit az ősök földjéhez való jogot illetően. Kijev félt a néhány százezer muzulmánától, és hagyta, hogy politikusok és tábornokok, akiket Moszkva megvásárolt, védekezni képtelen, modern felszerelést nélkülöző, reményvesztett emberek gyülekeztetvé változtassa a hadsereget.

Csak olyanokat toboroztak a krími Berkut seregeibe, akik Moszkvát tartották fővárosuknak. A kijevi vezetés efölött is szemet hunyt, bár a tatárok többször is figyelmeztettek: aa az ukrán állam magára hagyja a félszigetet, autoritásával nem erősíti meg a helyi népesség lojálisát, előbb vagy utóbb betörnek az oroszok.

– És csakúgy, mint 1944-ben, megint elveszik az otthonunkat – fejezi be egy keserű sóhajjal Alim.

Németh Orsolya fordítása

Katarzyna Kwiatkowska-Moskalewicz: *Bajki Krymskie* (Katarzyna Kwiatkowska-Moskalewicz: *Zabić smoka. Ukraińskie rewolucje*, Czarne, 2016.)

Álmok

– Elnök Úr, tisztelt bizottság, hölgyeim és uraim, oroszok millióit kovácsolta össze az olimpiáról való álmodozás – mondta Putyin elnök 2007-ben, Guatemalában a Nemzetközi Olimpiai Bizottság 119. ülésén, ahol arról döntöttek, hogy Szocsi kapja a téli olimpia rendezésének jogát. Az ukrajnai háború kitörésének előestéjén valóra vált Vlagyimir Vlagyimirovics és több millió honfitársa álma. Az egész világnak elállt a szava, amikor meglátták az első olyan téli olimpiát, amelyet... szubtrópusi éghajlaton rendeztek.

– Hogy itt mennyit loptak! Örményországból származom, ott mindennapos a lopás, de olyat, mint Szocsiban, még életemben nem láttam. – Véletlenül botlunk bele egy járókelőbe, aki hitetlenkedve nézi a monumentális olimpiai épületeket. A Jégpalota, a Téli Sportok Palotája, a tengerparti üdülőhely, Adler álmos építészetébe beékelődő nyúlánk felüljárók. Az egész komplexumot körbefutó Forma-1-es pálya, melyet az olimpiai játékok végeztével építettek hozzá, itt versenyzett Lewis Hamilton és Sebastian Vettel. A Füst Olimpiai Stadion, ahol a 2018-as világbajnokságot rendezik. A legnagyobb világsztárok lehettek tanúi a feltámadás csodájának. Az orosz birodalom negyedszázaddal a Szovjetunió halála után visszatért a túlvilágról.

A reptéri terminálra emlékeztető vasúti pályaudvar uralkodik a kisváros felett. Gigászi üveg- és acélvázak ömlenek a sétányra. Az építmény kettévágta a város Lenin nevű főverőerét, arra kényszerítve a lakosokat, hogy kapuk, röntgenszkennerek és rendőrségi ellenőrzések labirintusán kelljen átkelniük.

– Nálunk már hagyomány, hogy sok kerítés és torlasz kell, hogy legyen – nevet egy, a szovjet-orosz birodalomban való élettől megfáradt arcú férfi, akivel együtt vártam a buszt. – És vigyázz a vadászokkal. Vagyis a rendőrökkel. Ó, már jönnek is. – Egy szempillantás múlva feltűnik két funkcionárius, óriási sapkában; ez hivatott komolyságot adni zord képüknek. – Arra specializálódtak, hogy lúzerekre vadásszanak, akik rágyújtanak a pályaudvaron vagy a megállóban. És akkor fizetni kell. Ilyen a mi kultúránk.

Az Fekete-tenger egész partját benőtte az olimpia, újabb és újabb földdarabokat nyelt el. A vasút és az autópálya végigfut a hegyekben, egészen az álmos hegyi kisvárosból paradicsommá váló Krasznaja Poljanáig. Exkluzív szállodák, éttermek, sétálóutcák, sífelvonók, több kilométer hosszú pályák. Mindez a nulláról felépítve. Érvényesült a Kreml vasakarata. Mint Sankt Moritzban vagy Davosban. De az alpesi üdülőhelyek több évtizednyi, hangyaszorgalommal végzett munka eredményeképpen jöttek létre. Itt meg nem

egész hét év alatt megszületett az új Oroszország emlékműve. Egy gazdag, hatalmas, el-
lentmondást nem tűrő Oroszországa. Egy hegyeket és embereket összeroppantó országé.
Egy új Impériumé.

– Tudtok róla, hogy Szocsi mellett van egy *anycha*? Pontosan Krasznaja Poljanában –
kérdte egyszer az egyik abház minisztérium egy magas rangú hivatalnoka. Az *anycha* az
abházok pogány vallása szerint szent hely, ahol szellemek és istenségek élnek. – Az oro-
szok markolókkal és buldózerekkel túrták fel a területet. Teherautókkal mentek át rajta,
kiöntötték betonnal. És mikor kezdődtek a Kreml gondjai? Az egész ukrán Majdan,
a háború Donbaszban, az anyagi gondok, az olajár zuhanása. Pontosan a téli olimpiával!
– A hivatalnok halálosan komoly. – Nagyon nagy hibát követtek el. Ennek nagyon rossz
vége lehet Oroszország számára, de a mi számunkra vagy a világ számára is.

Sárga-kék fal, sárga-kék hordók, sárga-kék játszótér, még az épület előtt álló, újságot és
cigarettát árusító trafikot is sárga-kékre festették. Méltóságteljesen emelkedik ki ebből
a sárga-kék hullámból egy természetes kozák. Meztelen, izomtól duzzadó mellkas, hosszú
bajusz, üstöke lobog a szélben, keze büszkén markolja az ukrán zászlót. Mögötte egy má-
sik harcos lépked. Szintén imponálóan izmos, kezében csatabárd, melyet lángcsóva ölel
körül. Egy apró fiúcska ült az óriási hősök alá, a barátnőjével beszélget.

– Ez a mi ukrán erődünk – mondja Szergej Polivko. – Több tíz kilométerre innen
valódi háború folyik, de mi is harcolunk. Nem puskával, hanem kultúrával, oktatással.
Megtanítjuk a gyerekinknek, kik ők, és milyen az igazi hazájuk. Hogy a Donbasz nem
a *ruszskij mir*, hanem Ukrajna.

Szergej Rodinszke városában, egy néhány szobás kertes házban megnyitotta az úgy-
nevezett ukrán kultúra házát. Iskola után járnak ide a helyi gyerekek. Festenek, olvasnak,
rövid színházi előadásokat készítenek, játszanak a friss levegőn. Bármerre néznek, min-
den sárga-kék.

– Fárasztó munka ez az alapoktól, de e nélkül nem építjük fel Ukrajnát. A mi kis-
városunkban mindenki oroszbarát. Mit gondoltál? – Szergej ökölbe szorítja a kezét. –
A Majdan? A banderisták és az amerikaiak pofátlansága! A háború? Az ukránok hibája,
mert lelövik a szeparatistákat! Oroszország? Jóságos nagytestvér, aki megvéd minket
a nyugati fasisztáktól. Ilyen egyszerű. Főleg a felnőttek és az idősebbek gondolják így,
de a gyerekekkel, bármilyen furcsa is, más a helyzet. Ők ukránok akarnak lenni. Úgy
jönnek ide, hogy semmit sem tudnak, sőt időnként a szüleik akarata ellenére. Volt már
néhány veszekedésem a feldühödött nevelőkkel, akik azzal vádoltak, hogy elűtettem
a propaganda magvait, és agymosást rendezek a kölkeiknek. És? Ugyanúgy jönnek
a gyerekek – diadalittasan elmosolyodik. – A neveltjeim egy része így tud elszakadni
a szomorú világtól, amelyben a hétköznapiakban él. A nyomortól, az alkoholizmustól.

Nemcsak a patrióta, hanem az állampolgári nevelés is fontos. Ukrajnában ez utóbbi nagyon hiányzik. A tudatos állampolgárok. Nélkülük örökké Oroszország vazallusai leszünk.

Az egyik kislány kiáll a terem közepére, és komoly hangon szavalni kezd.

Hazamegyek és látom,
anyám zokog az ágyon!
Teljesen ledermedtem...
A háború a papát elvette.
Állítsátok meg a háborút,
Rengeteg gyerek veszíti el a családot!
Miattad, Oroszország,
Elvész a mi Ukrajnánk!
Ó, hazám, szeretett országom!
Szeretem a mezőid, Ukrajna!
Ne hagyjátok veszni a hazát!
Hinnünk kell Istenben,
És a mi Ukrajnánkban.

– Én magam írtam anyukámnak és Ukrajnának. – A kislány félénken elmosolyodik.

Néhány keresztutcával arrébb, az omladozó bérház apró lakásának nappali-hálósobájában fiatal nő ül a heverőn. Csinos narancssárga ruhát visel. Gyerekek szaladgálnak körülötte. A legidősebb tizenéves, a legfiatalabb épphogy járni kezdett. A férje a fürdőszobában küzd a szivárgó vezetékkel. Marija sehova sem tud menni. Csak egy láb lóg ki ruhája redői alól. A másik leszakadt, amikor egy tűzérsegi lövedék eltalálta a házukat Donyeck elővárosában. Marija a konyhában volt, tűzórát készített a gyerekeknek az iskolába. A robbanás majdnem az egész külső falat letépte.

– Egy pillanat alatt a földön találtam magam, beterített a por és a törmelék. Mozdulni sem tudtam. Nem tudtam, mi történet. Kiabáltam a gyerekeknek, hogy élnek-e. Csoda, hogy egyik sem volt akkor mellettem, a szobájukban voltak. – A nő nyugodtan, szinte érzéketlenül beszél. – Ukrajnában operáltak. Kiderült, hogy combközépig teljesen összezúzódott a lábam. Amputálniuk kellett. Aztán itt maradtunk, de lehet, hogy el kellett volna mennünk Oroszországba. Csodálkozol? – Belém fúrja a tekintetét. – Kinek a lövedéke tett nyomorékká, ölte meg majdnem a gyermekeimet? Orosz, szeparatista? Nem! Ukrán. Az ukrán hadsereg általában a lakótelepet bombázta. Mifelénk egyáltalán nem voltak harcosok. Békében éltünk, amíg ők el nem kezdték löni ránk. Most az állam sem segít. Nem tudom, hogy élneink túl, ha nem lennének a karitatív szervezetek adományai. Ez már nem az én országom, és soha nem is lesz az!

Könnyek gördülnek végig az arcán. A protestáns lelkipásztor és a két önkéntes, akikkel jöttem, átad neki egy élelmiszercsomagot. A férje fogja a rizses zacskókat, és kiviszi őket a konyhába.

– Ma dupla adagot kaptok – hallom a konyhából a nagymama vidám hangját.

Krasznogorovka központjában ukrán zászló leng a talapzaton a komor Vlagyimir Iljics Lenin helyén. Ukrajnában néhány héttel ezelőtt megkezdődött a dekommunizálás, eltörölték a városok, falvak, utcák, közintézmények kommunista neveit. A régió legnagyobb városa egy éjszaka alatt lett Krasznóarmejszkből (a Vörös Hadseregéről kapta a nevet) Pokrovszk.

– Sokan háborognak, hogy minek megváltoztatni! Kár a pénzért, az időért, a zavar-keltésért. Mert mégis kit zavar valami Leninyszk vagy Iljicsivszk? Én viszont úgy gondolom, dekommunizálás nélkül sosem lesz szabad Ukrajna. Olyan ez a posztszovjet népség, mint a zsidók, akiket Mózes kivezetett Egyiptomból. A sivatagban vissza akartak térni a rabszolgaságba, ahol ugyan megalázták őket, de legalább egy tál ennivalójuk volt. Csak a zsidók ifjabb nemzedéke értette meg, hogy a szabadság számít igazán. Ez a legfontosabb. Itt ugyanígy ki kell irtani a fejekből a homo sovieticust, ki kell törölni a gyilkos ideológiát, amely pontosan a szimbólumok szintjén épült fel. Ahogy ti tettétek Lengyelországban – a lelkipásztor felsóhajt, amikor közeledünk az övezethez, ahol katonai tevékenység folyik.

Feszült a légkör Marinkában, Donyeck elővárosában. Múlt éjjel lövedékek hullottak a városra. A frontvonalban minden nap lőnek, de olyan már régen nem fordult elő, hogy lakókerületekre lőttek. A protestánsok vezette pékség főnökasszonya felvesz a földről egy darab vasat. A szilánk áttörte az ablakot, és a folyosó közepén landolt.

– Még jó, hogy éjjel nem dolgozunk, tragédia is történhetett volna – sóhajt.

Marinkában, csakúgy, mint Piszkiben, sötétedés után megáll az élet. Olyankor folynak a legkeményebb harcok. Mindenki elbújik otthon, azon vannak, hogy az orrukát se kelljen kidugniuk.

– Ül le közénk, iszunk egy hideg sört, és nézzük a tűzijátékot. – Egy kissé kapatos fickó emelkedik fel a közért előtt álló műanyag székről. – Ne félj, klassz lesz. Ó, nézd, tegnap milyen becsapódás volt! – A gödörhöz szalad, amelyet az aknavető lövedéke ütött az aszfalton.

– Hagyjatok békén. Mindjárt besötétedik. Hazamegyünk. – Gyima, aki a pékségben dolgozik, félrehúzza engem, és gyors léptekkel vezet az elhagyatott kis utcákon. Egy bérház teljesen kiégett, egy másiknak hiányzik a teteje egy része. A lemenő nap sugarai a géppuska lyuggatta kerítéseken vibrálnak. Minden ház ablakát szorosan bedeszkázták. Van, amelyiket befalazták. A férfi a város legszélén lakik. Alig pár száz méter van a *blokpostnak* nevezett katonai ellenőrző pontig. A kutyája ugrál és örülten csóválja a farkát, úgy örül, hogy hazajött a gazdája. Kisebb-nagyobb szilánkok hányódnak az udvaron. Töredezett

a hullámpala tető. Hosszú, géppuskából lőtt sorozat hallatszik a távolból, időnként megszakítja egy-egy gránát robbanása.

– Nyugalom, itt minden éjjel ez van. Ha nagyon forró lenne a helyzet, lemegyünk a pincébe. A zuhany kint van, ha akarsz fürödni, most rögtön menj, éjszaka jobb, ha nem császkál az ember az udvaron. Ja, és a dohányzás is tilos. – Elhúzza a száját, amikor látja, hogy előveszek a zsebemből egy doboz cigit. – Minimális az esélye, hogy egy mesterlövész kiszúrja a tüzet, de segíts magadon, és Isten is megsegít.

Telefoncsörgés szakítja félbe a beszélgetésünket. Gyima pár mondatot vált valakivel, aztán idegesen felpattan a biciklijére, és rám szól, hogy várjak, amíg visszajön. Már majdnem sötét van, mikor az ajtóban megjelenik a házigazda és egy idegen férfi.

– Bocsanat, vészhelyzet van. Ő az unokatestvérem, aki Donyeckben lakik, de ma nem mehet haza.

– Totális paranoia! – A jövevény alig kap levegőt, halántékán ömlik az izzadság. – Egy nap alatt érvénytelenné vált az engedélyem, amelyet az Ukrán Biztonsági Szolgálat állított ki, miszerint áléphetem a határsávot a Donyeck-i Népköztársaságnál. Reggel még simán beengedtek az ukrán területre, néhány órával később pedig közölték, hogy érvénytelenek a papírjaim. És ha érvénytelen, ők ugyan át nem engednek. Nem érdekli őket, hogy ott van a házam, a családom. Szerencse, hogy Gyima itt lakik a szomszédban, különben nem tudom, mi lenne velem.

Fáradtan leveszi az ingét, iszik egy pohár vizet, és az ágyra zuhan.

– Te állítólag újságíró vagy. Így van? Megígéred, hogy megírod az igazat arról, hogy élek ott, a túloldalon? – Kezével Donyeck felé mutat. – Ezek közönséges tolvajok és banditák.

Amikor látja, hogy bólintok, olyan gyorsan kezd beszélni, mintha attól félne, mindjárt elveszti ezt az egyetlen esélyt, hogy elmondjon mindent, amit látott. Mintha hosszú hónapok hallgatása után végre őszintén kiadhatna magából mindent.

– Az egész donyecki függetlenség első napjától kezdve csak az érdekelte őket, hogy elraboljanak mindent, amit csak lehet. Vezető pozícióban voltam az egyik helyi vállalatnál. Kalasnyikovokkal jöttek be az irodámba, és közölték, hogy mostantól itt ők irányítanak. Az orrom előtt tűzték ki kétféjú sasos zászlójukat, és ordítottak, hogy ez már nem Ukrajna, hanem a Donyeck-i Népköztársaság, és hogy figyelnem kell rájuk. Próbáltam ellenállni, de akkor fenyegetni kezdtek a puskáikkal. Mint valami maffiózók. Minden fontos asztalhoz odaültetettek egy mocskot.

A filcmezzel borított ablakon túl sortűz hallatszik. Idegesen nézek Gyimára, nem jelez-e, hogy meneküljünk a föld alá.

– Nyugalom, ezek csak aknavető. Nem kell félni. Az elmúlt másfél évben megtanultam már a durranásból felismerni, miből lőnek. A frontvonalról nyugat felé futó területben lakunk a családdal. Ha nagyobb kaliberből kezdenek durrogatni, kifutunk a lépcsőházba, és lekucorodunk a teherhordó fal mellé. Ott a legbiztonságosabb. Először

sokkoló volt, aztán hozzászoktunk. Kialakultak a reflexek, mint Pavlov háborús kutyáinál. De az a lerosszabb, hogy nem gondolkodhatsz úgy, ahogy akarsz, nem mondhatod, amit akarsz. – Gyima unokatestvére mély lélegzetet vesz. – Ha valamit nem a donyecki hatalom szája íze szerint mondasz, a KGB kazamatáiban köthetsz ki. Szerinted van, aki ott akar lakni? Szerinted ez egy állam? Jó viccek. Akik tudtak, már rég elmenekültek. A nyugatpártiak Ukrajnába, a Moszkva-pártiak Oroszországba. Csak a banditák maradtak, és azok, akik valamilyen okból kifolyólag nem tudtak összepakolni és elmenni. Nálam, az üzemben is van pár ilyen. Talán elhiszik ezt a sok hülyeséget, amit a propaganda nyomat.

– Te és a családod miért laktok ott?

– Mert az én városom! Nem hagyom, hogy elkeressenek. Még megnyerjük ezt a háborút, és megint Ukrajnában fogok lakni. Minden nap erről álmodom. Bár időnként előnt az ideg, amikor átvökök a frontvonalnak erre az oldalára. Amikor hallom, miket hordanak össze az emberek. Hogy Ukrajna rossz, a Donyecki és a Luhanszki Népköztársaság viszont a földi mennyország. Hogy rólunk Moszkva gondoskodik, és élünk, mint Marci Hevesen. *A russzkij mir* meg hú és ha. Azért beszélnek így, mert sosem volt még rajtuk a Kreml cipője. Csak mikor törni kezdi a lábukat, értik meg, mit jelent az orosz uralom. – Mintha hirtelen minden energia elszállt volna a férfiből. Csendben koncentrálna szürcsöli a teáját. Kintről erős robbanás hallatszott.

– Aludjatok a másik szobában. Ott erősebbek a falak. – Gyima eloltja a villanyt, és az ágyhoz vezet minket. – Építsék csak a géppuskáikkal a köztársaságot, mi meg aludjunk egyet.

Idősebb nő nyit ajtót a guszevi házikóban, a kalinyingrádi körzetben.

– Alekszejhez jöttél? Lehetetlen. Már rég meghalt. – Eugenia, a férfi testvére, hosszan néz rám, nem tudja, mit csináljon.

– Engedd be, mama. Hadd jöjjön be – mondja az előszoba mélyén ácsorgó fiatal lány.

A háziasszony bizonytalanul behív a szerényen berendezett konyhába.

– Miket beszél? Mi az, hogy Grúziában lakik? – A nőnek elcsuklik a hangja. – Annyi év eltelt, kislány voltam még. Emlékszem rá, miket játszottunk, és hogy sírt a mama, amikor elment Afganisztánba. Aztán egy hangot sem hallottunk felőle. De igen, ez ő! Ő a testvérem, Aleksz! Megismered, kislányom? Olyan, akár a gyerekkori fényképeken, csak idősebb. – Eugenia Karbauszkasz a fivére fényképét nézegeti, amelyen egy kanapén ül a grúziai Zugdigiben. – Sokáig kerestük. Akkor sem adtuk fel, amikor a seregben azt mondták, nyom nélkül eltűnt valahol Abháziában – sóhajt.

– Ő is próbálta megtalálni önöket – idézem fel a forró délutánt, amelyet Alekszanderrel töltöttem.

– Minden megváltozott a Szovjetunió széthullása után. Már nem létezett a régi világ. A fivéreim szétszéledtek Oroszországban, apám meghalt, én férjhez mentem, meg-

változott a vezetéknevem, és elkötöztem a szülőfalunkból. Biztosan ezért nem tudott a nyomomra akadni. – Eugenia remegő kézzel teszi az asztalra a teásbögrét. – De te hogy találtál meg minket?

– Megállított a helyi, orosz rendőrség. Mit keresek itt, meg ilyenek, hogy *Rosszijában* üzletelni *nye náddá*. Beszéltem nekik Alekszejről, Afganisztánról, mondtam, hogy a családját keresem. Rögtön segítettek.

– A mama mindennek ellenére szinte élete végéig várta haza a legkisebb fiát. Arról álmodott, hogy egyszer csak ott áll majd a szülőházunk ajtajában. És erre itt vagy te. – Eugenia arcán folynak a könnyek. – A fivérem visszatért a halálból. Mint Lázár. Anyának tudnia kellett. Pár éve halt meg, álmában. Csendben és békességben. Megbékélt a sorssal.

Németh Orsolya fordítása

Tomasz Grzywaczewski: *Marzenia* (Tomasz Grzywaczewski: *Granice marzeń. O państwach nieuznawanych*, Czarne, 2018.)

Cezary Łazarewicz

Cezary Łazarewicz

Hogy nyoma se maradjon (részlet)

1983. május

Május 12., csütörtök

Az ágyon egy fiú fekszik hálózásákba csavarva. Az igazat megvallva nem is ágy ez, hanem habszivacs matrac, amelyet a földre fektettek és vastag pokróccal vontak be. Két vörös macska járkál rajta: Sabina és Rózia. A fekvőhely mellett keverék kutya alszik összegömbölyödve, távolról spiccre emlékeztet. Gaś a neve.

Az ablakon besütnek a tavaszi reggel napsugarai. A levegő meleg és száraz.

A szobában zongora áll (ajándék az apjától), a falnak támasztva gitár, könyvekkel és lemezborítókkel betérített asztal. A falon tábla lóg, rajta rajzszőgekkel kitűzött portrék: Franciaország védőszentjéé, Lisieux-i Szent Terézé; a korabeli zsenié, Albert Einsteiné, őrült pózban, kiöltött nyelvvel; és a transzcendentális meditáció gurujáé, Maharisi jógié. (Ez nem Maharisi, hanem Krisnamúrti – erősködik ma a fiú barátja, Igor. – És valamennyi kép Basia¹ szobájában lógott, nála csak John Lennoné – teszi hozzá).

A zongora fölött, a falon zöld zsírkrétával, gyöngybetűkkel írva Rafał Wojacek *Hősök imája* című verse:

Lázálmainkra és nyomorúságunkra
Őrütségünk megátalkodottságára

És éhségünkre hangos kiáltásra
Házunkra melyet elhagytak az álmok

¹ A Barbara becézett alakja (*a fordító megjegyzése*).

Nagyon is zavaros beszédünkre
Siralmas értelmetlen szerelmünkre

Valamennyi munkánk múlandóságára
A rémes éjszakákra nappalaink butaságaira

Tanácstalan és szomorú mestereinkre
Valamint komoran kegyetlen bíráinkra

Akart és akaratlan bűneink miatt
Haldokló szegény anyáinkra

Szívünkre dagadt májunkra
Érdes repedt ajkainkra

Rémesen reszkető kezünkre
Hiábavaló kín-mosta agyunkra

És e levegő nélküli tüdőre
Az ártalmatlan félelemre A rémes órára

S mindenre mi osztályrészünk
Könyörgünk légy tekintettel ironikus Szűz²

A szobában van még egy hatalmas világtérkép, amelyre a fiú felrajzolta nagy utazásának útvonalát, amelyre már soha nem kerül sor.

Élete tizenkilenc évének ez az utolsó napja, amely jövővel bír. És az utolsó örömteli napja, amelyet a Varsó központjában álló toronyház tizenegyedik emeleti lakásában tölt. Néhány nap múlva, mikor nagyon híres lesz, külföldi újságírók jönnek megnézni a szobáját. Azt fogják kérdezni az anyjától, hogy volt-e más álma is az utazáson kívül.

– Igen – feleli az. – Le akart érettségizni, tovább akart tanulni.

² Rafał Wojaczek: *Hősök imája*, ford. Cséby Géza.

Tíz óra. Az ajtón Czarek F. kopog, a család barátja, aki Radomból érkezett látogatóba. Emlékezett rá, hogy Grzesiek,³ mert így hívják a fiút, mosolygós volt és elégedett. Már az ajtóban eldicsekedett vele, milyen jól ment neki az írásbeli érettségi. Tegnapelőtt lengyel irodalomból, tegnap pedig történelemből.

Ma megegyeztek, hogy megünneplik ezt a sikert, mert Grzesiekre néhány nap lazítás várt. Utána elég letenni a szóbeli vizsgákat, és irány az egyetem.

Mindjárt bekopog az ajtón egy általános iskolai barát, Igor, és Kuba, aki nemrég még Nigériában lakott a szüleivel.

Igor lemegy a boltba borért, az üvegeket Grzesiek anyjának szobájában teszi le. A lakásban még ott van az anya – Barbara – és sokkal idősebb barátnője, aki a felkelés⁴ alatt ápolónő volt, Hanna Staszewska. Ő az, aki észreveszi az üvegeket, és nagyon nem tetszik neki a dolog. – El volt képedve – emlékezett Igor. Bosszantják a fiatalok szokásai. A fiúk duzzognak, elvégre felnőttek, összepakolják az üvegeket, és elmennek otthonról.

Hogy bögréből ittak vagy pohárból, gyorsan-e vagy lassan, ki és hol vette a bort, ki fizetett érte, honnan volt pénzük, hogy volt Grzesiek felöltözve, mikor elment otthonról? Néhány nap múlva valamennyi részlet fontossá válik. Ügyészek, nyugati újságírók, Barbara barátai firtatják majd e részleteket, és megpróbálják percről percre rekonstruálni e napot.

Grzesiek barna kordnadrágot visel, vállára vetve szürkés, kigombolt inget, mezítelen lábán bőrpapucsot (ha meleg van, nem hord zoknit).

Délután három óra felé hagyják el a lakást. A lakótömb előtt, a Wiecha átjáróban találkoznak Piotrek Kadłčikkal, aki gitározni tanította Grzesieket. Céltalanul bolyong, várva *A nőstényfarkas kísértete* című lengyel horrorfilm vetítését a közeli Atlantic mozi-ban. Nem kell hosszan gyözködni, hogy tartson velük az Óvárosba. Miért oda? Grzesiek szerint ott öblítik le az érettségét az osztálytársai.

Útközben mesél a tengermelléki Dębki-be tervezett nyaralásról. A nyaralás azonban nem valósul meg, mert Ireniusz Kościuk közlegény a ZOMO⁵ XII. Operatív Századából már megkezdte a szolgálatot az Óvárosban. Az egység eligazításán megtudta, hogy ma van Józef Piłsudski tábornok halálának évfordulója, amely alkalmat szolgáltathat a betiltott Szolidaritás aktivistái számára, hogy hallassák a hangjukat. Lehetséges, hogy ellenséges kiáltásokat fognak hallatni, mint hogy „éljen a Szolidaritás” vagy „kimúlik a WRON”.⁶ Ezért a zomósoknak különösen ébernek kell ma lenniük. Kościuknak a Zamkowy tér környékén kell őrzáratoznia és letartóztatnia a rend ellenségeit, akikre ráakad.

³ A Grzegorz becézett alakja (*a fordító megjegyzése*).

⁴ A szerző a varsói felkelésre utal, amely 1944. augusztus 1-jén tört ki a náci német megszállók ellen (*a fordító megjegyzése*).

⁵ Zmotoryzowane Odwody Milicji Obywatelskiej (ZOMO) – a Rendőrség Gépesített Tartalékegységei, lényegében a Lengyel Népköztársaság rohamrendőrsége (*a fordító megjegyzése*).

⁶ Wojskowa Rada Ocalenia Narodowego (WRON) – Nemzeti Megmentés Katonai Tanácsa. Az alkotmány felett álló szervezet Wojciech Jaruzelski hozta létre a hadiállapot bevezetésével egyidőben. A szerv – rövidítése után – azonnal megkapta a *wrona*, vagyis 'varjú' gúnynevet. Ebből lett az ellenállás egyik fontos szlogenje, a „WRON-a skona”, amely annyit jelentett, hogy 'kimúlik a varjú'. (*a fordító megjegyzése*.)

A Szent Anna templomig busszal mennek. Minden tele titkosrendőrrel és egyenruhással. Gyalog vágnak át a Zamkowy téren, a Świętojańska utcán a Keresztelő János bazilika mellett, az óvárosi vásártérre. Grzesiek osztálytársainak se híre, se hamva, így céltalanul kóborolnak a kis utcákon.

Visszafelé, a Zamkowy tér bejáratánál Grzesiek felugrik Czarek hátára. Komikusan fest, ahogy Czarek pálcikálábain imbolyogva viszi a hátán a hórihorgas alakot. Végül megbotlik, elveszti egyensúlyát és elesik. Fekszik. Mellette Grzesiek.

Ekkor odarohan hozzájuk egy zomós – Ireneusz Kościuk, aki nem sokkal idősebb Grzesieknél. Megragadja az ingujját, és a személyi igazolványát követeli.

– Nincs nálam – nevet a fiú, miközben a háta mögött egy rendőrautó tűnik fel.

Ezután felgyorsulnak az események. Kościuk a Nysa rendőrfurgon irányába lökdösi Grzesieket, és amikor az kezével az ajtónak feszül, a zomós előveszi a gumibotját, és addig üti a hátát, amíg az be nem bukik a jármű belsejébe. Mielőtt a kocsi elhajtana, Czarek még be tud hozzá ugrani. Egy pillanat múlva a rendőrautó eltűnik a sarkon.

Kuba elveszi a bőrpapucsot, amit társa a téren hagyott, Piotrek pedig rohan megkeresni Barbarát, hogy értesítse, a fiát letartóztatták a zomósok.

Kuba a Zamkowy térről a Jezuicka utcai rendőrkapitányságra megy, amely a sarkon túl található. Az udvaron áll és hallgatózik. Eljut hozzá Grzesiek vad vonyítása. „Verik” – gondolja. Fél, ha ebben a pillanatban belép, ő is kapni fog. Vár, míg a kiáltások abbamaradnak, majd résnyire nyitja a rendőrkapitányság nehéz faajtáját. Az ajtó mögött Grzesieket látja a padlón összekuporodva. A szeme csukva, és nyöszörög a fájdalomtól.

Kuba megkéri az ügyeletest, hogy engedje el a társát.

– Nem csinált semmit. Csak meg akarta ünnepelni a sikeres érettségit – magyarázza.

– Jó lenne – válaszol a rendőr –, ha megjelenne az anyja, mielőtt elviszi a mentő.

A mentő délután öt óra körül ér a rendőrkapitányságra.

– Ez egy örült – közlik a mentő sofőrjével a felbosszantott rendőrök.

A sofőr az alacsony, barna hajú fiúra néz, aki civilben áll az egyenruhás zomósok között, és a legkeresetlenebb szavakkal becsmérli őket, míg azok szelíden még a gumibotjukat sem mozdítják. „Miért engedik meg az ilyesmit” – töpreng a sofőr.

A kilépőlapra az ügyintéző azt írta: „mentális”. Ez a barna fiú valóban nem tűnik normálisnak. Ki venné a bátorságot, hogy így szapulja a rendőröket?

Az ügyeletes őrmester a másikat mutatja a mentősöknek. A széken összegörnyedt, mezítlábás fiút, térdnél kiszakadt nadrágban és kigombolt ingben. A sofőr csak most veszi észre. A haja zilált, az arca csupa por, a tekintete kifejezéstelen. Nem lehet vele kapcsolatot teremteni. Nem válaszol a kérdésekre, csak a hasát fogja és dülöngél a széken.

– Félelem és rémület volt a szemében – emlékezett vissza a sofőr, Michał Wysocki.

Az őrmester azt mondja, drogos, de amikor Wysocki feltűri az ingujját, nem lát a karján tűnyomokat.

A fiú saját erejéből nem tud felkelni, járni sem tud. Wysocki átveti a fiú karját a nyakán, megragadja az oldalát, és lassan, lépésről lépésre kivezeti a kapitányságról. Grzesiek alig bírja vonszolni a lábait. A mentős – Jacek Szyzdek – segítségével beültetik a mentőautó hátsó ülésére. A Hoża utcai sürgősségire vezető út hat percig és négy másodpercig tart (ezt állapítja meg egy későbbi szemle). Ez alatt az idő alatt a fiú csak egy mondatot bír kinyögni:

– A Hożán én voltam.

Útközben megpróbálja a hajánál fogva megmarkolni a mentőst. Wysocki megállítja az autót, megragadja a fiút a kezénél fogva, és lefogja, hogy észhez térítse. A fiú csak ekkor nyugszik meg.

A mentőautó közvetlenül a lépcső előtt parkol le. A beteg nem reagál. Ki kell emelni az autóból. Szyzdek Wysockival a hóna alá nyúl, az előtérbe viszi, aztán lifttel az első emeletre. A 108-as számú pszichiátriai rendelő ajtaja elé vonszolják. A padlóra fektetik és elmennek, hogy megkeressék az orvost.

A pszichiáter, Paweł Willmann mérgelődik, hogy megint eszméletlen beteget hoztak neki. Grzesieket hárman ültetik a székre a pszichiáter rendelőjében. A fiú leeresztett fejével, a hasát fogva ül összegörnyedve. Ekkor esik be a rendelőbe kifulladásra Czarek. Közli, hogy barátját az előbb verték meg a rendőrök, de ezt Willmann elengedi a füle mellett. Át akarja küldeni a beteget a Nowowiejska utcai kórház pszichiátriai osztályára.

– Ott majd kimossák a gyomrát és lábra kap – magyarázza Czareknek.

Czarek magyarázata, hogy a gyomormosás nem ér semmit, mert ez nem mérgezés, hanem verés, hiábavaló.

Grzesiek azt motyogja, hogy vécére kell mennie. Czarek lekíséri a földszintre, útközben szökésre biztatja. A mellékhelyiség apró ablakán keresztül kellene észrevétlenül kerekét oldaniuk. Csakhogy Grzesieknek annyi ereje sincs, hogy lábra álljon, nemhogy felmásson az ablakig. Leroskad. Czarek a mentőssel tolókocsiba ülteti és félreállítja a földszinti váróterembe, addig is, míg a pszichiátriára nem szállítják.

Az anyja akkor jelenik meg, amikor Grzes⁷ már vért hány. Próbál vele beszélni, de a fia nem válaszol. Csak nyöszörög és kezével eltakarja a hasát. Mintha fel sem ismerné az anyját.

A rendelőbe fehér köpenyben Willmann lép be, átnyújtja az anyának a kórházi beutalót.

„A Zamkowy téren hempergett és megtagadta a rendőri utasítás végrehajtását” – olvassa Barbara, és ragaszkodik hozzá, hogy a kórház helyett hazavigye a fiát. Willmann végül meglágyul.

⁷ A Grzegorz becézett alakja (a fordító megjegyzése).

– Tudom, hogy bánnak az elmebetegekkel és milyen kezeléseknak vetik alá őket – magyarázza később Barbara. – Ha a megvert fiamat ilyen kezeléseknak tették volna ki, az visszafordíthatatlan következményekkel járt volna. Úgy voltam vele, hogy majd otthon felépül a verés után, és le fogja tudni tenni a soron következő vizsgákat, ami nem lett volna lehetséges, ha pszichiátrián helyezik el.⁸

Este hét óra körül a mentő a Hibner (ma Zgoda) utcai lakásba szállítja a magatehetetlen Grzesieket. A mentősök azonban nem tudják felvinni a tizenegyedik emeletre, mert a hordágy nem fér be a liftbe. A beteget a lakásból lehozott széken kell felvinniük. Ugyanabba az ágyba fektetik, amelyből aznap reggel felkelt. Ott egy pillanatra visszanyeri az eszméletét. Forró fürdőt kér, amely enyhíti a hasi fájdalmait. Aztán elalszik.

Háromkor Grzesiek felébred a letargiából. Mesél anyjának a verésről. Nehezen beszél. Emlékszik rá, hogy mielőtt elveszítette volna az emlékezetét, az egyik rendőr oda-szólt a másiknak: „A gyomorszáját üsd, hogy ne maradjon nyoma.”

Barbara egész éjszaka a fia ágya mellett virraszt. Törölközőket áztat hideg vízbe, és a fia fájó hasát borogatja vele. Ez segít kicsit, mert a váltások után Grzesiek egy pillanatra abbahagyja a nyöszörgést.

– Barbara nem sokat beszél – emlékezett vissza Czarek, aki ezen az éjszakán a társául szegődött. – Olyan, mint akit bunkósbottal vágta fejbe.

Május 13., péntek

Reggel Grzesiek továbbra is borzalmasan érzi magát. Barbara telefonál a Hoża utcai sürgősségre, azt magyarázva a betegfelvételisnek, hogy a megvert fiának gondja van a vizeléssel. Nyolc óra körül érkezik meg a mentő. Balszerencsájukra ma Bronisław Jasicki doktor az ügyeletes. Munkatársai Halálosztónak hívják.

Ügyetlenségéről, hozzá nem értéséről, kockafejűségéről évek óta legendák keringenek.

Jasicki felületesen megvizsgálja Grzesieket, fájdalomcsillapító injekciót ad be (pyralgint papaverinnel), és azt javasolja, hogy fájó hasát elektromos párnával melegítse. Nem tudja, hogy mindez csak ronthat a beteg állapotán.

– És a jövőben a fiú tartsa magát távol a rendőrségtől – tanácsolja távozás előtt az orvos.

Barbara nem bíz benne. Amint becsukódik az ajtó, a Rutkowska 12. szám alatti körzeti orvosi rendelőt hívja, és házi vizitet kér.

Grzesiek már fehér, mint a fal, gyanúsán hallgatag, teljesen elhagyja az ereje.

⁸ Barbara Sadowska vallomása az ügyészségen, 1983. június.

– Úgy festett, akár egy hulla – vallja később Kuba, aki aznap reggel látogatta meg.

Aurelia Dunaj doktornő délután fél hatkor jelenik meg. Már a beteg vérnyomását sem tudja megmérni, májrepedésre gyanakszik. Újraélesztésre alkalmas mentőt hív.

Indulás előtt Grzesiek megkéri Kubát, hogy húzza fel a lábára kedvenc bőrpapucsát.

Grześć megverték – zokogja a kagylóba Basia. Arra kéri a Varsó közelében, az obory-i alkotóházban pihenő Elżbieta Ficowskát, akit a barátai csak Bietának hívnak, hogy azonnal jöjjön el hozzá.

– Összekapom magam, kocsiba ülök és megyek – válaszol Bieta.

Mire Varsóba ért, Grzesiek már a soleci⁹ kórházban volt.

Este hét órakor felveszik a sebészeti osztályra, a diagnózis szerint általános sokkal. A rutinszerű állapotfelmérés kérdéseire nehezen válaszol, egyszavas mondatokban beszél.

– Addig ütötték ököllel a gyomromat, amíg el nem vesztettem az eszméletemet – magyarázza Filip Grzejszczyk doktornak.¹⁰

A felvételi osztályon vérhelyettesítő dextrán-infúziót kap, és gyulladáscsökkentő hidrokortizont. Az ápolónők vért vesznek, hogy megállapítsák a vércsoportot – egy esetleges műtét esetére.¹¹

Este tizenegykor Grzesieket a műtőbe tolják. Még eszméleténél van.

Grzejszczyk doktort könnyű felismerni apró, ápolt kezeiről.

– Akkoriban már majdnem sebész voltam – mosolyog hatalmas bajsza alól, amikor harminc évvel később találkozom vele. Sadowskát a Piwna utcai kolostorban ismerte meg, ahol együtt dolgoztak a Bebörtönzötteket és Családjaikat Segítő Püspöki Bizottságban. Csakhogy a férfi a gyógyszerárban, a nő pedig a jogi osztályon. Így a Piwna utcában többnyire elkerülték egymást.

– Annyit tudtam róla, hogy költő – mondja. – De hogy van egy fia, azt csak aznap éjjel tudtam meg.

Május 14., szombat

A műtétet Leszek Karpiński doktor végzi, Filip Grzejszczyk és Marek Bagniewski asszisztálása mellett. Éjfél után negyedórával Karpiński doktor felvágja a fiú hasát és behatol a hashártyaüregbe. El van borzadva. A beteg belei úgy néznek ki, mint a térszűrő, szét vannak ronsolva és lyukacsosak.

– Legszívesebben elájulnék – mondja az ápolónőnek.

⁹ Solec – Varsó egyik városrésze a Śródmieście kerületben (*a fordító megjegyzése*).

¹⁰ Filip Grzejszczyk vallomása a vajdasági bíróságon 1995. október 11-én. Ügyakták.

¹¹ Marek Bagniewski doktor 1983-ban, a nyomozás során tett vallomása.

– A műtét nagyon rövidre sikerült – emlékszik vissza Grzejszczyk. – A has felnyitása, majd összehárása. Ugyanis semmi mást nem tudtunk tenni.

Egy óra körül vége az egésznek. A mütő ajtaja kinyílik, Grzejszczyk doktor kijön, de pillantást sem vet Barbarára. Lopva adja tudtára Ligia Urniaż-Grabowska doktornőnek, aki az imént csatlakozott barátnőjéhez, Barbarához, hogy jöjjön, de vigyázva, hogy Sadowska meg ne hallja a beszélgetést.

– Mészárszék és pép – súgja fülébe a sebész. – A fiú gyomra egy ingovány. A belek lyukacsosak. Nem tudjuk helyrehozni.

Elhallgat, ahogy megtörik a hangja és a torkán akad.

– Lidka – mondja Urniaż-Grabowskának –, semmit sem tehetünk. Meg fog halni.

Könnyek futnak végig az arcán.¹²

– Semmi kétségem sem volt afelől, hogy a fiú hamarosan meghal, és mi semmit sem tehetünk – mondja lassan, egyesével mérlegelve a szavakat. – Megrázott ennek a halálnak az elkerülhetetlensége. Megrendítő volt a tudat, hogy ez nem egy névtelen valaki, hanem a kolléganőnk fia, akin, ahogy akkor feltételeztem, a Biztonsági Szolgálat állt bosszút.

(Tizenkét év múltán Grzejszczyk így vall a bíróságon:

– Sokszor operáltam hasüregsérülteket, de ilyen sérüléseket sosem láttam. Ilyen károsodások akkor keletkeznek, ha a belek a gerincoszlophoz nyomódnak. Úgy néztek ki, mintha ennek a fiúnak a hasán egy kocsi hajtott volna át.)

Három óra tizenöt perckor az eszméletlen Grzesieket az ápolónők az intenzív osztályra szállítják. Infúzióra és lélegeztetőgépre kapcsolják. Dréncsövek, infúziócsonkok, gézdarabok, kötszerek és tapasztok lógnak ki belőle.

– Még élt, de már semmi remény nem volt – mondja Urniaż-Grabowska doktor. – Csak Baśka¹³ nem sejt semmit.

Barbara nyugodt. Hisz benne, hogy ez a rémálom hamarosan véget ér, Grześ felébred, felkel az ágyból, felöltözik, ő belékarol és hazamennek. Senki sem veszi a bátorságot, hogy megmondja neki az igazat.

Barbara olyan benyomást kelt, mintha beprogramozott robot volna. Fel-alá járkál a folyosón és ugyanazt ismételteti: „Mondjátok meg, mi történik odabent? Minek kell ez a műtét?”

Odalép hozzá Grzejszczyk doktor.

– Képtelen voltam közömbösen nézni tovább – mondja.

Nem emlékszik pontosan, mit mondott neki akkor. Biztos valami megnyugtatót, ami tartja benne a lelket: nem olyan rossz a helyzet, vagy hogy fiatal, fel kell épülnie belőle.

– Tartottam ettől a beszélgetéstől, nem vagyok jó a hazudozásban – meséli. – Ha meghallja az igazságot, nem éli túl, gondoltam. Életét veszti a lépcsőn, melyen áll.

¹² Ligia Urniaż-Grabowska vallomása a varsói Vajdasági Bíróságon, 1995. október 9-én.

¹³ A Barbara becézett alakja (*a fordító megjegyzése*).

Sadowska besurran az intenzív osztályra. Grzesiek erőtllenül, sápadtan fekszik, a hasán hatalmas varrott csík. Hogy még életben van, azt csak a szívösszehúzódnások ritmusában vibráló pont tanúsítja a képernyőn. Barbara leül az ágy mellé, kezébe veszi a tűkkel ösz-szeszurkált kezét, és valamit suttog a fiának.¹⁴ Reggelig virraszt mellette.

Kilencor orvosi vizit. Jerzy Domalski doktor felfigyel a fiú szokatlan sápadtságára és nagyon gyenge légzésére. Nem tudja kitapintani a pulzust. Ez annak a jele, hogy nem sok idő maradt hátra. Arra kéri az anyát, hogy hagyja el a kórtermet. Az ágynál szívmasszás, oxigénkezelés, elektrosokkolás kezdődik. Az újraélesztés addig tart, míg a képernyőn a pont újra elkezd ritmikusan vibrálni. Grzesiek él, de csak ahogy az orvosi műszerek diktálják. Élet – csak papíron.

Marzena Urban, Przemek barátnője: „Elképesztő benyomást tett rám az anyja nyugalma és fegyelmezettsége. Hogy képes volt összeszorítani a markát, tisztelettel viseltetni az orvosok munkája iránt, látta a küzdelmüket, ahogy igyekeznek. Nem akarta zavarni őket. Amikor mondták, hogy menjen ki, mert valami beavatkozást kell elvégezni, akkor Basia kiment, annak ellenére, hogy valójában ezek voltak Grzes utolsó pillanatai, és vele akart lenni akkor.”¹⁵

Tizenkét óra negyven perckor megáll a szíve. Újra szívmasszás, injekciók, mesterséges lélegeztetés. A küzdelem harmincöt percig tart. Tizenhárom óra tizenöt perckor az orvosok távoznak az ágy mellől. A „halál oka” nevű rubrikába azt írják: „tompa hasi trauma, diffúz széklet peritonitis,¹⁶ felszálló vastagbél lyukacsossága, sokk, kardiopulmonális elégtelenség.”¹⁷

A „kórelőzmény” rubrikába pedig: „MO funkcionárius verte meg”.¹⁸

A halál beálltát Jacek Albiński doktornak, a ma már neves varsói onkológusnak kell közölnie az anyával. „Sajnos szinte semmire sem emlékszem abból, ami aznap történt” – írja e-mailben.

(Az orvosi dokumentációból kiderül, hogy az ápolónők nyugtatót adtak az anyának). Egy idő után azt mondta Marzenának: „Grzes itt hagyott minket”. „Megölelt bennünket. Csöndes volt, gyöngéd és szeretetteljes. Éreztük, hogy erős, nyugodt és be van zárkózva a saját kétségbeesésébe. Nagyon tárgyilagosan beszél az orvosokkal és minket vigasztal” – így emlékezett erre a pillanatra Marzena Urban.¹⁹

– Egyfajta kábulatban volt. Mintha ez az egész nem rá és a szeretett gyermekére vonatkozna, hanem valaki másra – emlékszik Bieta Ficowska.

Barbara, Bieta és Marzena gyalog mennek haza a powisílei kórházból. A Hibner utcai épülettömb előtt találkoznak Czarek F-fel. Barbara közli vele, hogy Grzegorz nincs többé.

¹⁴ Marzena Urban visszaemlékezése, Komierowski család archívuma, IPN BU 2215/5.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Hashártyagyulladás (*a ford. megjegyzése*).

¹⁷ Ügyészi értesítés a beteg haláláról, 1983. május 14.

¹⁸ MO [Milicja Obywatelska] – Állampolgári Milícia, vagyis a lengyel rendőrség (*a ford. megjegyzése*).

¹⁹ Marzena Urban visszaemlékezése, Komierowski család archívuma, IPN BU 2215/5.

Néhány perccel korábban Bieta ugyanezzel az információval hívta fel a kórházból a férjét. Jerzy Ficowski elindítja a hírláncot, és Sadowska barátját, az ismert költőt, Wiktor Woroszylskit is felhívja.

– Képtelen voltam visszatartani a könnyeimet – jegyezte fel naplójában Woroszylski.

Délután már szájról szájra terjednek a hírek a halálra vert érettségizőről Sadowska barátai és ismerősei körében. A város minden sarkából érkeznek a Hibner utcába, hogy tartsák benne a lelket. Lifttel fel a tizenegyedik emeletre. Aztán át a hosszú, sötét folyosón, amelyet csak egy tetőablak világít meg, a 94-es számú ajtó elé. Az ajtó mögött, a két kicsike szobában több tucatnyi ember. Mindegyikük áll, mert lehetetlen leülni.

– Az egyik jön, a másik megy. Valóságos átjáróház – meséli Ficowska.

Woroszylski lejegyzí a naplójában: „Sokféle ember, többek között: Lilka G. [Grabowska] a lányával, a zokogó Marzena – Grzesz vékony, karcsú, nagyon törekeny barátnője, fiúk valahonnan. Egyikük önkívületi állapotban, azt ismételgeti, hogy odamegy és kinyírja őket, bosszút áll vagy magát öli meg. Ez nem más, mint Czarek, aki Grzesz-sel volt, amikor mindez történt.”

A fő téma: ki a felelős ezért a halálesetért?

A dolog egyértelműnek tűnik. Grzesiek ugyanis mindenkinek, aki csütörtök este óta érintkezett vele, azt ismételgette, hogy a Jezuicka utcai rendőrök verték meg.

– Nem volt oka hazudni – mondja ma Filip Grzejszczyk. – Hiszen nem tervezte ki a saját halálát, hogy azért a rendőröket tegye felelőssé, és ily módon álljon rajtuk bosszút.

Basia, Ligia Urniaż-Grabowska és a lánya, valamint Czarek F. elbeszéléséből próbálják valahogy összerakni, hogy mi történt két nappal korábban. Az egyes részletekből elkezd összeállni a történések sorozata.

Legtöbb mondanivalója Czareknek van, aki most részletesen beszámol arról, mi történt a kapitányságon.

Miután kiszálltak a Nysából, egy darabig az ügyeleti szoba előtt álltak. Czarek megmutatja a személyi igazolványát, de Grzesiek ellenszegül.

– Mivel a hadiállapotot felfüggesztették, nem kell magamnál tartanom az irataimat – mondja a rendőrnek. Az erre arcul csapja.

– Majd mi megtanítjuk itt neked, mit fogsz magadnál tartani – fenyegeti.

Czarek Grzesz védelmére kel. Kérleli őket, hogy ne verjék a barátját, mindjárt megérkezik az anyja az iratokkal és minden tisztázódik. De már túl késő, mert egy újabb rendőr pattan fel az asztal mellől, és azt sziszegi a fogai között:

– Meg kell tanítani a szarházit.

Akkor a szőke férfi, aki feltartóztatta őket a Zamkowy téren, megpróbálja megütni Grzesieket a gumibottal, de a fiú megragadja a botot, és egy darabig dulakodnak. Egy másik rendőr ugrik oda a botjával, hogy segítsen a kollégáján. Addig ütlegeli Grzesieket, míg az üvölni nem kezd a fájdalomtól. A hangzavar kicsalogatja az ügyeletest a bejárat

előtti fülkéből. Kilép a folyosóra, undorral néz a fiú feje fölött pörgő-forgó gumibotra, és azt kiáltja a zomásoknak:

– Úgy üssétek, hogy ne maradjon nyoma!

Akkor az egyik rendőr hátracsavarja Grzesiek karját, a másik meg teljes erőből gyomorszájon könyöklí. (Czarek pontosan emlékeztetébe véste őket: az első szőke, huszonöt év körüli; a második szőkésbarna).

Grzesiek minden, gyomorszáját telibe találó könyöklés után rémisztő üvöltést hallat, amit még az épületen kívül is hallani. Magatehetetlenül zuhan a padlóra. Akkor rúgni kezdik. De ezt Czarek már nem látja pontosan, mert amikor a barátja segítségére akart sietni, feltartóztatta egy másik rendőr, elállva a látképet a szűk folyosón.

Végül a rendőrök egy székre vonszolják a félig eszméletlen Grzesieket. A fiú összegörnyed, jajgat és a hasát fogja. Így marad, míg meg nem érkezik a mentő.

Czarek képtelen meggyőző magyarázatot adni az összegyűlteknél, miért verték meg ilyen durván Grzesieket. Mert hosszú volt a haja? Mert mezítláb volt? Mert nem akarta megmutatni a zomásoknak a személyi igazolványát, amelyet a zsebében tartott?

A sérülések súlyossága kétségeket támaszt. Vajon egy ilyen kegyetlen verés történhetett véletlenül? Lehet, hogy valaki mégiscsak megtervezte? Vajon tizenegynéhány hasat érő ütés megölhet egy fiatal férfit?

Naplójában Woroszyński más kérdéseket is firtat: „Vajon Grzes azért vált véletlen áldozattá, mert ahhoz az alantas fajhoz tartozik, amelyet gyűlölnék a fegyveresek? [...] Vagy mindennek köze van ahhoz a fenyegetéshez is, amelyet Basia hallott, amikor egy évvel ezelőtt kiengedték a Rakowieckáról? »Megkeressük a fiadat.« És az események sorához: a házkutatáshoz, Basia és Grzesiek negyvennyolc órára történő őrizetbe vételéhez május elseje előtt, Basia megveréséhez a Szent Márton templomban? Vagy még valamihez, a terrorcselekmények épphogy elkezdődött sorozatához, amelyek célja, hogy nagy társadalmi zavargásokat idézzenek elő, és ennek folyamányaként, némi átrendeződést a hatalmi garnitúrában?”

Más helyütt Woroszyński azt jegyezte fel a naplójában: „Basia nyugodt és végtelenül tanácstalan: miért éppen ő, miért velem történt mindez? Grzes verseit mutatja, amelyeket a fiú saját kezűleg adott ki egy füzetkékben.

Azt mondja, nem követ el öngyilkosságot, de könyörögni fog az Istenhez, hogy minél hamarabb szólítsa őt magához. (A törött ujjú keze még mindig be van kötözve, a másik kezén pedig fájdalmas vérömleny a Szent Márton templomi incidens után).²⁰

Ez a bekötözött kéz látható azon a filmen, amely a Video Studio Gdańsk archívumában őrződött meg. Barbara interjút ad valamelyik tévéstábnak. Joanna Pacana a Video Studio Gdańskból azt írta nekem, hogy ezt a filmet az ABC nevű amerikai televízió számára rögzítették. De nem tudja, ki készítette a felvételt.

²⁰ A varsói Piwna utcai Prímási Bizottság elleni rajtaütésről van szó, amelyet a Biztonsági Szolgálatok (SB) követtek el 1984. május 3-án. Többek között az ekkor ott dolgozó Barbara Sadowskát is megverték.

A filmet a Hibner utcai lakásban forgatták, két nappal Przemyk halála után. Barbara türkizkék ingben ül egy nagy könyvespolc előtt. Az asszony nyakán, hosszú pánton egy fekete bőrkereszt lóg. Sadowska lassan beszél, nagyon nyugodt. Semmi önsajnálát, semmi gyöngeség, a fájdalom semmi jele.

A film tíz és fél perces, ez az egyetlen filmfelvétel, amely maradt róla.

– A gyerekem nagyon életvidám és derűs volt – mondja, nem néz a kamerába.
– Megvolt a maga élete. Saját magát nevelte fel, mert senki nem nevelhet fel senkit. Nagyon szerettük egymást. Nagyon szép volt és derűs.

Leszáll az alkonyat. Több tucat rendőr érkezik a Hibner utcai tömbház elé. A Wiecha átjárón át vonulnak, köröznék az épület körül és mindenkit megállítanak, aki a hármas számú lépcsőházba akar bemenni. Aki át akar jutni ezen a kordonon, fel kell mutatnia az igazolványát, és közölnie, kihez megy. Folyik a vadászat Sadowska barátai után. A rendőrök csak azoknak a nevét írják fel a noteszükbé, akik a 94. számú lakásba tartanak.

Barbara lemegy a lifttel, és megpróbál szót érteni az egyenruhásokkal:

– Nincs bennem gyűlölet, sem neheztelés – mondja a rendőröknek, akik nem sokkal idősebbek a halálra vert fiánál. – Ti csak eszközök vagytok. Eszközökre nem lehet haragudni. Ha rendőrök akartok lenni, és nem bokszolók, akkor hátat kell fordítanotok a banditáknak, a vadembereknek.

Nem bocsátkoznak vele párbeszédbe.

Éjszaka Barbara a lépcsőházi folyosóról jövő hangzavarra ébred. Az ajtóhoz megy, kinéz a kémlelőnyíláson és látja, hogy közvetlenül a küszöb előtt állnak. Az egész emeletet körülfárta a rendőrség, és Gaś éppen a sétáját követeli. De hogyan jutnak át a zomósok kordonján? Éjjel két órakor Barbara telefonál a barátnőjének, Bieta Ficowskának. Azt mondja, egyre rosszabbul mennek a dolgok. Az emelet kékbe borult az egyenruháktól, nem tudja, hogy biztonságosan ki tud-e menni megsétáltatni a kutyát.

– Félek – vallja be halkán a kagylóba.

Bieta Ficowska így emlékszik:

– Egyfajta mentőszolgálat voltam számára, akihez bármilyen ügyben lehetett telefonálni és segítséget kérni.

Ficowska éjjel telefonál Karol W. Małcużyńskinek, a BBC kelet-európai irodájában dolgozó újságírónak. Elmondja neki, hogy Sadowska lakását körbezárta a rendőrség.

– Talán – javasolja Małcużyńskinek – ha megmutatod a sajtóigazolványodat nekik, elkerülendő a külföldi hírverést, elmennek és békén hagyják.

A Wiejskáról, ahol Małcużyński lakik, Sadowska lakásáig tizenegy-két perc az út gyalog. A rendőrök megdermednek, amikor az újságíró felmutatja a BBC-s sajtóiga-

zolványát, és azonnal eltűnnek. Ettől fogva a 94. szám alatti helyiség megfigyelését diszkréten végzik.

„Lent, Basia háza előtt a padon üldögél egy »szerelmespár«, amelynek tagjai inkább az épületbe belépőkkel vannak elfoglalva, mint egymással. Lehetséges, hogy fényképeket készítenek?” – veszi észre másnap reggel Wiktor Woroszyński.

– Ezen az éjszakán támadt az az érzésem, hogy a hatóságok el fogják tussolni az ügyet – meséli Ficowska. – A tény, hogy a rendőrök ilyen nagy számban jelentek meg az ajtaja előtt, azt bizonyítja, hogy mindent meg fognak tenni azért, hogy az igazságra ne derülhessen fény. Baśka megfélemlítésével kezdték.

Danyi Gábor fordítása

Cezary Łazarewicz: *Żeby nie było śladów. Sprawa Grzegorza Przemyka* (Wydawnictwo Czarne, Wołowiec, 2016, 13–29.)

Katarzyna Brejwo

A 328-as paragrafus

Julia

Megszólalt a telefon: „Letartóztatták a fiát.”

Ez valami tévedés lehet, mondta, mert hát mit mondhat ilyen helyzetben egy anya – hogy Emil tizenhét éves, és egy hónap múlva érettségizik? Hogy soha nem volt vele semmi gond, részt vett az összes iskolai versenyen, és úgy volt, hogy Lengyelországba megy egyetemre?

Felkapta a táskáját és elrohant.

Emil megbilincselve állt a megállóban. A rendőrök lerángatták a villamosról, amikor indult, hogy találkozzon a barátnőjével. – Elmondasz mindent, és hazaengedünk – ígérték.

„Először értesítsék anyukámat” – válaszolhatta volna. Kiskorúakat csak a szülők jelenlétében lehet átkutatni, ezt írja elő a nemzetközi jog. De melyik gimnazista van az ilyesmivel tisztában? És ki mer Fehéroroszországban feleselni egy rendőrrel?

Még mielőtt az anyja a helyszínre ért, Emil elmondta a rendőröknek, hogy van marihuánája (otthon, a szobájában, egy teásdobozban). Tizenhárom grammot találtak. – Egy kevés volt a doboz alján – monda Julia. – Nem tudtam, hogy füvezik. Ha nem mondják, azt hittem volna, valami teának valami gyógynövény.

A fehérorosz jogrendszerben nincs olyan fogalom, hogy „egy kicsit”. Nem különböztetik meg egymástól sem a könnyű- és nehézdrogfogyasztókat, sem a fogyasztási mennyiséget a nagykereskedelmi készlettől. A hasis egyenlőnek minősül a heroinnal, egyetlen tekerés egy zacskó fűvel. A kor sem számít, egy tizennégy éves is börtönbe kerülhet, de Julia ezt nem tudja. Azt hiszi, még az érettségi előtt kihozza a fiát a fogdából.

– Közgazdaságtant akart tanulni Varsóban, a Leon Kozmiński Akadémián. Két évig tanulta a nyelvet a lengyel templom iskolájában – meséli. – Olvasta Bill Gates és Steve Jobs életrajzát, folyton a start-upokról és a bitcoinról beszélt. Nem volt hajlandó pulóverben járni iskolába, csak öltönyben. Nevettem, hogy egy igazgatót nevelek.

Iskolai fényképalbum: sötét üstök, mosoly, csillogó szemek. „Halhatatlan és érinthetetlen vagyok. A jövő üzletembere és vállalkozója” – írta a kép alá. Az egyik

osztálytársnőjével randizott. Palinának ki van engedve a haja, gyönyörű a mosolya. „A diákszínpad színésznője” – írta magáról. Plusz: „A nevetésem mindenkire átragad.”

Galina

Bariszav egy ipari város félórányira Minszktól, a főtéren Lenin-szobor, a város szélén fafeldolgozó üzem (régén a Proletáriátus Győzelme volt a neve, ma Boriszovdrevnek hívják). A huszadik század hetvenes éveiben gyufát gyártottak itt a szovjet piacnak, manapság farost- és furnérlemezeket exportálnak.

Ahol véget ér a város, fagyott sárkátyúba vált a sima aszfalt; földszintes házak, ócska tákolmányok, bádogtetők lapulnak a hó alatt.

Galina Makarova már a küszöbön bocsánatot kér, hogy ilyen szegénységben élnek. – A férjem nyugdíjas, én rokkantnyugdíjban vagyok, mióta rákkal műtöttek. Magam készítem a káposztát, aztán eladom a piacon, hogy keressek pár rubelt.

Pelmenyi készül ebédre az előszobában álló tűzhelyen. A függöny mögött vödör, akit megrémít a fagy, és hogy kimenjen az udvarra, ott könnyíthet magán. – Itt lett volna a fürdőszoba, sikerült kicsempéznünk, de befejezni nincs miből. Minden elmegy az ügyvédekre. Mindent eladtunk a házból, az utolsó függönyig, csak Makszim szobájában maradt minden, ahogy volt.

Fehéroroszországban körülbelül háromszáz dollár az átlagfizetés, egy találkozó az ügyvéddel százötvenbe kerül. Galina kiszámolta, hogy tizennégyezer dollárt költöttek eddig a fiuk megmentésére.

– Rendes fiú volt, szorgalmas. Katona akart lenni, mint az apja, de amikor nem vették fel a lúdtalpa miatt, elment a polacki műszaki egyetemre. Hogy tudjon nekünk segíteni, átiratkozott levelező tagozatra – meséli az anya.

A Boriszovdrevben dolgozott gépprogramozóként. Korábban technikumot végzett, autószerelő szakiránnyal. – Amikor jöttek a németek, hogy modernizálják a gyárat, Makszimot maguk mellé vették segítségnek. Két idegen nyelven beszélt, mert kicsi kora óta járattuk tanfolyamokra, szeretett tanulni, két évvel megelőzte a kortársait.

Galina még akkor elvált Makszim édesapjától, amikor a fiú kicsi volt. Másodszor is férjhez ment, megint egy tiszthez. Viktor Vlagyimirovics krumplit pucol a konyhában, elég szűkszávú.

– Amióta letartóztatták a fiamat, a férjem teljesen magába roskadt – magyarázza Galina. – Tízéves kora óta ő nevelte Makszimot, mintha a sajátja lenne, és most még csak meg sem látogathatja. Azért van az egész, mert nem figyeltünk oda a formalításokra. Én cipeltem be a börtönbe az étellel teli szatyrokat a fiamnak, mert a férjemnek megparancsolták, hogy a kapu előtt várakozzon. Szolgált Vietnámban,

Afganisztánban, Csernobilban, látott embereket meghalni, de soha nem sírt úgy, mint akkor.

Fényképeket nézegetünk: négyéves kisfiú pulóverben, egy majommal a kezében; Barsik cicával (egyidősek voltak, együtt nőttek fel), játékbottal, amelyet Galina Lengyelországból hozott.

– Tizenöt évig jártam hozzátok kereskedni. Nálunk még szénsavas víz sem volt a boltban, Makszim pedig meghívta a barátait, és mindenkit megkínált belőle.

Három barátja volt: Ilja, Andrej és Makszim P. Az udvarból ismerték egymást. Az egyik képen Makszim és Ilja egy plüss Miki egeret ölelgetnek, egy másikon a ház előtt állnak a fűvön, nevetnek, mintha éppen csak most fejezték volna be a játékot. Az utolsó Szilvesztert is együtt töltötték, meghívták a barátnőiket is, a bulin készült képet feltették a népszerű közösségi oldalra, a Vkontakte-ra.

– „Menj és szórakozz, én itt maradok apáddal”, mondtam neki – meséli Galina. – Makszim vér szerinti apjának egy hónappal korábban agyvérzése volt. Bénultan jött ki a kórházból, csak feküdt, beszélni sem tudott. Nálunk az állam semmiféle segítséget nem nyújt, amíg rokkantnak nem nyilvánítják, úgyhogy Makszim mindent maga csinált körülötte. Etette, pelenkázta, mosdatta. Mindig csak egy pillanatra szaladt haza, hogy megebédeljen, aztán ment vissza az apjához.

Ha kellett, felhívta Ilját, Andrejt vagy a másik Makszimot, hogy váltsák le.

– Nekem nem menne, mert emelgetni kell azt a felnőtt embert. Ők meg már csak ilyenek voltak, mindig segítettek egymásnak.

Andrej informatikát tanult a Fehérorosz Állami Műszaki Egyetemen, ötödéves volt. Árván nőtt fel, a szülei meghaltak, amikor négyéves volt.

Makszim P. erdésznek tanult. – Tőle kaptam ezeket a fákat. – Galina a fenyősvényre mutat a kertben. – A fiúk hozták a facsemetéket, elültették őket; szépen megeredtek. Ő is félárva, anya nélkül nőtt fel.

Ilja bokszolt, versenyeken akart indulni.

Mindhármukat 2015. április 2-án tartóztatták le. Makszim Makarovot és Ilját az autóból rángatták ki az OMON különleges egységének rendőrei; az állami tévé is bemutatta a felvételt az elfogásukról. Andrejt és Makszim P.-t otthon tartóztatták le.

A legidősebb fiú huszonkét éves volt, a legfiatalabb húsz. A vád: bűnszervezetben folytatott drogkereskedelem. Ez húsz év börtönnel fenyeget.

Könyörögni fognak a halálért

A fehérorosz ifjúságnak tisztának, egészségesnek és engedelmesnek kell lennie. Eközben néhány éve folyamatosan szivárognak be a szintetikus drogok Közép-Ázsiából az országba; ezek olcsóbbak, mint a klasszikusok (hasis, marihuána), és veszélyesebbek is (nehéz

megsaccolni az összetételüket, a mellékhatásokról már nem is beszélve). Az újságokban írtak egy esetről: három homeli srác vett közösen valami designer drogot, a buli után az egyikükre kívájt szemmel találtak rá.

Aljakszandr Lukasenka hadat üzen a kábítószereknek, és 2014 decemberében aláírja a hatos számú elnöki rendeletet a törvényszigorításról. A drogkereskedelem most tizenöt évig terjedő börtönbüntetéssel fenyeget, de ha egy bűnszervezet keretein belül történik, akkor ez húsz évig terjedhet. Az elítéltek különleges javító kolóniákba kerülnek; hogy megkülönböztessék őket a többi rabtól, zöld sáv lesz az egyenruhájukon. „Olyan rendszert készítünk nekik, hogy könnyörögni fognak a halálért” – mondja Lukasenka.

2015 elején kezdődnek a letartóztatások. A tizennyolc éves Makszim, a grodnói Larissza Zsigarova legkisebb fia az egyik, akit az elsők között fogtak el, nyolc évet kap, mert kendercserjét találtak nála.

Az ellenzéki Aleh Volcsek, a Jogi Segítség a Lakosságnak szervezet aktivistája úgy gondolja, hogy a bíró szokás szerint tévedett. De hány ilyen tévedése lehet? Kettő? Három? Közben több hasonló ítélet születik Fehéroroszország-szerte. – Megértettem, hogy ez nem véletlen, hanem ez a rendszer. Mintha jött volna egy parancs felülről, hogy magasak legyenek az ilyen ügyek rendőri statisztikái.

Makszim anyja, Larissza megalapítja a 328-as Anyák (a büntető törvénykönyv paragrafusáról nevezte el, amely alapján elítélték a gyermekeiket) csoportját a Vkontakte-n. Kezdetben tizenvalahányan vannak, aztán néhány tucatnyian, amikor 2018 decemberében beszélgetünk, több mint ezren. Minszkből, Bresztből, Lidából, Vityebszkből, Homelből. Történeteik hasonlóak: marihuánát találtak a fiúnál, öt évet kapott; a másik odakínált egy szippantást a haverjának, drogterjesztőként ítélték el; a lány és az ismerősei designer drogot vettek az interneten, amiért bűnszövetkezetben való tevékenységért ítélték el őket.

Volcseket újságírók hívogatják, hogy kommentálja az eseményeket. Jogász, korábban nyomozati ügyésként dolgozott. – Körülbelül ötven gyilkossági ügy volt a praxisomban – mondja. – Emlékszem, nyolc-kilenc évet kaptak az elkövetők, annyit, mint ma a fiatalok a kábítószer miatt.

A 328-as anyák valamelyikük lakásán vagy kávézóknak találkoznak, petíciókat írnak, parlamenti képviselőkhöz járkálnak. A Jogi Segítség a Lakosságnak jogászhai segítenek nekik, hogy töltsék ki a mozgalom-regisztrálásra vonatkozó kérvényt, de az állam mindig visszadobja. Tüntetésre sem kapnak engedélyt.

Volcsek meg van győződve róla, hogy az új törvény sehová sem vezet. – Mindenekelőtt nem lehet büntetni a fogyasztást. Ha valaki függő, azt gyógyítani kellene, márpedig a börtönben nincs erre esély.

Az a gond ezzel, hogy Fehéroroszországban nincsenek modern terápiás központok, nincs megelőzés. Az emberek félnek beszélni a problémájukról, nehogy bekerüljenek a függők központi adatbázisába, amelyet 2015-ben hozott létre Lukasenka. Minden

orvosnak van hozzájárulása – ha ott a neved, nem állítják ki a jogosítványhoz szükséges igazolást, és még a munkáltatódat is értesíthetik. Arra sem tenné senki a fejét, hogy a rendőrséget nem érdeklik a bejegyzett nevek.

Volcsek úgy véli, túl szigorúak az ítéletek. – Rengeteg esetben lehetne más eszközökhöz nyúlni: gyámsági felügyelet, közmunka; főleg, ha az elkövető fiatal, büntetlen előéletű, és kis mennyiségű illegális anyaggal kapták el. Figyelmeztettük az ország vezetőit, hogy nem lehet vég nélkül büntetni a fiatalokat, mert az úgy végződik majd, mint Amerikában, Reagan idején. Az emberek, akik egy apró kihágásért kerültek börtönbe, úgy jöttek ki onnan, hogy egyáltalán nem voltak hozzászokva a társadalmi együttéléshez.

– A Fehéroroszországban bebörtönöztek felét kábítószer miatt ítélték el – mondja Piotr Markielau, a Legalize Belarus mozgalom huszonnégy éves aktivistája. – Pedig a tömeges letartóztatások nem oldják meg a problémát. Azokban az államokban, ahol ezt megértették, olyan politikára törekszik a hatalom, amely csökkenti a károkat; segítenek a függőknek, és a kis mennyiségű illegális anyag birtoklása nem minősül bűncselekménynek.

A Legalize Belarus mozgalom 2017-ben jött létre olyan fiatalok kezdeményezésére, akik felháborodtak a 328-as paragrafus alapján történt letartóztatások mértékén. Happeningeket és előadásokat szerveznek, képeslapokat küldenek az elítélteknek, aláírást gyűjtöttek egy, a marihuána legalizálását indítványozó petícióhoz. Nemrég jött ki „Gods & Cannabis” pólókollekciójuk: a Szűzanyának füves cigi van a kezében, Mokos szláv istennő – a nők védelmezője – indiai kendert fon. – Velem is megesett, hogy füveztem – ismeri be Markielau. – De nem Fehéroroszországban. Itt túl veszélyes.

Egy évvel ezelőtt kirúgták az egyetemről (elméleti fizika szak), hivatalosan azért, mert túl sokat hiányzott. Kétszer tartóztatták le: először egy kormányellenes tüntetésen kapták el, aztán egy rave bulin egy Minszk melletti elhagyott bunkerben. Nem emlékszik, hányszor rendelték be kihallgatásra. – Már a hangjáról felismerem a belügyes fickót, aki velem foglalkozik. Nemrég előléptették.

A hatos számú rendelet hatályba lépését követő első évben négyezer embert ítélték el, a másodikban több mint háromezret. Ma tizennyolcezer ember ül Fehéroroszországban kábítószerrel kapcsolatos bűncselekmény miatt. Az emberi jogvédők becslése szerint nagyjából nyolcvan százalékuk még nem töltötte be a harmincadik életévét. Nem tudni, hány kiskorú van köztük. A 328-as anyák találkozóján kapok egy listát:

Marina Vladimirovna, fiát 17 évesen tartóztatták le, 11 év 7 hónapot kapott;

Olga Boriszovna, lányát 16 évesen tartóztatták le, 10 évet kapott;

Natalia, lányát 15 évesen tartóztatták le, 10 évet kapott;

Elene Georgijevna, fiát 16 évesen tartóztatták le, 10 évet kapott;

Zsanna Vclavova, fiát 16 évesen tartóztatták le, 8 és fél évet kapott;

és így tovább... Harmincöt név. És ezek csak azok az emberek, akik beleegyeztek, hogy aláírják a képviselőknek címzett petíciót.

Csíkok

Amióta letartóztatták a fiát, Galina nem eszik és nem alszik. Vár. Három nap – ennyi ideig lehet bent tartani az embert vádemelés nélkül. A harmadik este felhívja a fivérét, együtt mennek el Makszim apjához, csendben nézik az órát. Megszólal a kaputelefon.

– Hallottam, ahogy a fiam jön fel a lifttel, és összeestem. Az apja csak a tekintetét emelte az órára, amikor meglátta, hogy Makszim tudja, ő is várt. Én már a szemében láttam mindent, semmit sem kellett kérdeznem. Utánavittem egy törölközőt a fürdőszobába, és láttam, hogy az egész teste tele van lila csíkokkal. A veséjét, a máját üthették. Apró, piros foltok voltak a nyakán, később megtudtam, hogy a sokkolótól.

Úgy döntenek, nem emelnek vádat. – Amit láttam, azzal telesírtam a párnámat, de az a legfontosabb, hogy visszaadták a fiamat.

De a gépezet működésbe lendült, Makszimot újabb kihallgatásokra hívatják.

Andrej rögtön bevallja: megesett, hogy fogyasztott designer drogokat, kéz alatt kereskedett velük. Iljánál találtak egy feltekert ötrubeles bankjegyet és egy papírdarabot, amelyen – ahogy azt kimutatták a szakértők – alfa-PVP, egy amfetaminhoz hasonló vegyület maradványai voltak. Csak a két Makszimon nem találtak fogást a rendőrök, de ez még nem zárja ki őket a gyanúsítottak köréből, végül is közel álltak a másik kettőhöz. – Andrej azt vallotta, egyedül tevékenykedett. De a nyomozótiszt tudta, hogy ha bűnszervezetet kreál belőlük, azzal bizonyít a főnök előtt. Szüksége is volt rá, mert korábban ő is megbotlott, titkos gazdasági bűncselekmények ügyében nyomoztak ellene.

Galina időnként felhívja Makszim P-t, hogy megtudja, hogy bírja a fiú. – Az anyai szív már csak ilyen, végül is félárva, egyedül maradt a nyomorával. Egyszer nem vette fel, aggódtam, hogy minden rendben van-e vele.

Makszim P. aznap megvárta, hogy a nővére elmenjen dolgozni a plázába, és ő teljesen egyedül maradjon otthon. Írt három levelet: egyet a nővérének, egyet az apjának, egyet a barátnőjének (három hónapja jártak). Vajon félt? Galina azt mondja, az előzetesben őt, a legfiatalabbat a négyesfogatból, kínvallató zárkába zárták (így nevezik azt a cellát, amelyben az újonc a visszaesők kezébe kerül). Nappal verték a rendőrök, éjszaka meg azt hallgatta, mi vár egy hozzá hasonló huszonévesre a börtönben. Lehet, hogy ezek a képek jártak a fejében, de lehet, hogy már nyugodt volt, hogy mindjárt megszabadul tőlük. „Öngyilkosság az erek felvágása által” – jegyzik fel később a rendőrök.

Andrejt, Ilját és Makszim Makarovot tizenöt-tizenöt év börtönre ítélik.

Tárhelyek

Azt mondják, a letartóztatás előtt hétköznapi dolgokkal foglalkoztak: munka, bevásárlás, este tévé. Még ha részeges férjet, válást vagy betegséget hozott is az élet, az már megszokott sors volt, nem olyan fenyegetés, amiről megbolondul az ember.

Az anyák most felmennek az internetre, és megismernek olyan szavakat, mint a fűdőső, a kristály, a spice vagy a cigarettamixek – szintetikus pszichoaktív anyagok, Lengyelországban designer drog néven ismertek. Fehéroroszországban pár éve néhányukat még legálisan lehetett venni, a hatos számú elnöki rendelet megjelenése óta droggként kezelik őket. – Ez csak ennyit jelent, hogy most már az interneten kereskednek ezekkel. Elég beírni a keresőbe, hogy „Hol lehet Minszkben drogot venni?”, és rögtön felugrik a boltok címe – mondja Elena, és meg is mutatja az internetről nyomtatott árlistát: város, az anyag neve, ár. A fia, Kirill már két éve ül (kilenc évet kapott).

Tárhely – ez a hely, ahova a megrendelt áru kerül. Lehet egy üreges gyökér az erdőben, egy kilazult tégl a sötét udvarban, vagy egy, a minszki környűrűn túl ásott üreg. Miután fellép az oldalra, a kliensnek egy speciális rendszeren keresztül kell regisztrálnia, és amikor fizet, kap egy térképet, amelyen megjelölik a rejtékhelyet, ahol várja majd a kábítószer.

Tárhelyező – az ember, aki a vájatokat intézi. Általában olyan fiatalokból lesz tárhelyező, akik kiegészítő munkáról szóló hirdetésekre bukkannak az interneten. Ők buknak le leggyakrabban.

Vladek anyukája, Irina meséli: – Nem dúskáltunk a pénzben, a fiam meg gimnazista volt, el akarta vinni a barátnőjét moziba. Először a Kamarovkában, egy pékségben kapott munkát, feketén, mert hivatalosan nem lehet kiskorúakat alkalmazni. Tizenkét órában sütötte a kenyeret, de a tulaj egy idő után nem fizetett, mondván, hogy csődbe ment, és nincs miből.

A Kamarovka Minszk egyik legnagyobb vásárcsarnoka, több mint kétszáz bódé van itt, éjjel-nappal nagy a forgalom. – A fiam tudta, hogy simán csak becsapták, nagyon rosszul élte meg. De bárhova ment, mindenütt ugyanaz volt: munka szerződés nélkül és olyan főnök, aki folyton azon mesterkedik, hogy ne kelljen fizetnie – Svetlana, Irina nővére és Vladek keresztanyja folytatja a történetet. – És akkor kapott egy üzenetet a Vkontakte-n, hogy egy ízesített dohánykeverékeket árusító cég futárt keres. Így szervezik be a gyerekeket, közvetlen együttműködést ajánlanak, és még azt is odaírják, hogy mindez legális.

Vladek talán gyanította, hogy ez nem teljesen igaz, mert nem szólt az új munkájáról a szüleinek. Március elsején vette át az első küldeményt, tizenhatodikán letartóztatták. A barátnőjével, Valerijával együtt bukkott le. Tizenhét évesek voltak, tíz-tíz évet kaptak, mivel a nyomozók egy bűnszövetkezet tagjainak nyilvánították őket.

OPG – ez az orosz *organizovannaja presztupnaja grupa*, vagyis a bűnszövetkezet rövidítése. Ludmila almákat rak szét az asztalon: – Megmutatom, hogy csinálnak OPG-t a gyerekeinkből. Az egyik alma a kábítószerbolt. A másik a fiam, aki tárhelyeket készített nekik. Az interneten találta a munkát, mint mindenki más. Ez pedig – Ludmila újabb almákat rak az első köré – a többi gyerek, akik ugyanannak a boltnak tárhelyeztek. A rendőrség lenyomozza a boltot, és mindenkit elkapnak.

A bírósági teremben látják egymást először, de a nyomozók számára ez már szervezett bűnbanda. A gyerekek tíz-tizenöt évet kapnak, a rendőrök prémiumot és zsíros állást.

A fia, Artur már öt éve ül (tizenhármát kapott).

– Én pedig azt kérdezem: ha ez egy bűnszövetkezet, hol a főnök? Hol vannak a gyártók, a laboratóriumok? – idegeskedik Elena. – Ha a rendőrség bezár egy internetes boltot, azonnal nyílik tíz új. És még több gyereket tartóztatnak le.

Az emberi jogvédők állítják, hogy a háborúban, amelyet Lukasenka indított a kábítószer ellen, főleg pity dílerek és fiatal gyerekek kerülnek börtönbe, akik saját használatra vesznek drogot. Úgy alkották meg a törvényt, hogy ha valaki vesz valamilyen designer drogot, és megkínálja a haverjait a buliban, akkor már kábítószer-kereskedelemmel vádolható, amiért nyolctól tizenhárom évig terjedő börtön jár.

– A fiamnak azt mondták a rendőrök: „Akkor már jobb lett volna, ha megölsz valakit” – mondja Alla, Aljakszandr (tizennégy évre ítélték) anyja.

Ludmila: – A fiam ügyének aktája nyolc kapcsos dosszié, de a bíró ötven perc alatt átnézte. Ha az ügyvéd kérdezni akart, ráförmedt: „Ülj le!”

Julia: – Előttünk egy olyan férfi ügyét tárgyalták, aki megverte a feleségét. Visszaeső volt, már kétszer ült börtönben. Ezúttal úgy megnyomorította a nőt, hogy az két hónapig feküdt fejsérülésekkel a kórházban. Két és fél évet kapott, a fiam pedig tízet.

Csomag

Galina minden hónapban visz csomagot Makszimnak: harminc kiló, többet nem szabad. Egy liter forralt vizet, teát, hagymahéjat önt a vödörbe, megsózza, megcukrozza, és nyers haltörzseket tesz alá. Három nap után kiveszi és a tűzhely fölé akasztja őket, hogy kiszáradjanak. A sós hal könnyebb, mint a főtt, több fér belőle a csomagba. A szalonnát is maga sózza, mert olcsóbb így. Egy kiló nyers szalonnát hat rubelért vesz a piacon, a készért tizenkettőt fizetne a boltban.

– Ezek mind fiatal fiúk, enniük kell, de mit adnak ott nekik? Egész nyáron árpakását kaptak. A fiamnak három foga letört, annyi kő volt benne – panaszkodik Galina, miközben betekeri egy darab papírba a szalonnát.

Nyáron szedett áfonyát, megaszalta: vitamin is lesz.

Vett hajdinakását (öt csomag négyszáz grammosat), reggeliző pelyhet (kétszázötven gramm), két kiló nescafét. Plusz pár tábla csokoládé (mindenképpen tejcsoki, mert a rabok nem kapnak tejet), tea, egy karton cigaretta. Makszim korábban nem dohányzott, akkor szokott rá, amikor kiengedték a magánzárából. Mint egy börtön a börtönben, magyarázta később, csupasz falak, gyenge fényű villanykörte lóg a plafonról, az ember megbolondul a saját gondolataitól.

Nemrég telefonált Andrej, az árva fiú, akit Makszimmal együtt ítélték el: „Úgy ennék valamit, Galina, éhes vagyok.” Kétfelé osztotta, amit vásárolt, és neki is vitt. – Ilyen az anyai szív – mondja.

Mielőtt a fia megkapná csomagot, a börtönben ellenőrzik annak tartalmát. Valaki kiveszi, megnyomogatja és értékeli mindazt, amit ő oly’ nagy gondoddal csomagolt össze. Mégis ki ez az ember, mondja dühösen Galina. Legutóbb nem engedte át a kapucsínó ízesítésű kakaót és az aszaltgyümölcs-darabokat tartalmazó teát, amelyet Németországból kapott.

A tea finom, kissé fanyar, ebből iszunk most, miközben az udvart bámuljuk, ahol hólabdákat görget a szél. – Minden hónapban küldünk Makszimnak százhusz rubelt (a 2016-os denomináció óta egy fehérorosz rubel értéke két zlotyval egyenlő), többet nem szabad. Két műszakban bútor gyártanak, havi harminc kopejkát kapnak érte, zsebbe. Százötven ember alszik egy helyiségben, egymás fölött vannak a priccsek, összesen öt a padlótól a plafonig. Három fürdőszoba jut ennyi emberre.

Makszim már kétszer is kapott büntetést, amiért megszegte a szabályzatot. Egyszer, mert a földre feküdt a priccs helyett; azzal indokolta, hogy fáj a háta. Másodszor azért, mert nem gombolta be a gallérját; ezért megfosztották a családi látogatás jogától. – Elmentem a főnökhöz: „Fél évet várok, hogy ne csak üveg mögött láthassam a fiamat. Engem, az anyját büntettek meg.”

Heti egyszer telefonálhatnak, legfeljebb egy percet. Galina mindig felírja egy lapra, mikor telefonál Maxim: december 5-én tizenöt órákor, 11-én este hatkor. – Semmit sem mond, de amikor este telesírja a párnáját, mindent hallok. Képtelenség elmagyarázni, ilyen az anyai szív.

Amióta elvitték a fiát, Galina két-három órát alszik. Aztán leül a számítógép elé, megnézi, történt-e előrelépés az ügyükben, felhívja a többi anyát. A legutóbb azt kérdezte a fia: „Anyá, mi van, ha már soha többet nem látom apát?” Úgyhogy Galina délelőtt elmegy a volt férjéhez. Kilenc hónappal azután, hogy Makszimot letartóztatták, végre rokkantnak nyilvánították, úgyhogy jár hozzá egy ápoló. Galina megnézi, mindent megcsinált-e körülötte, kicsit leül, beszél. Hogy a férfi kitartson.

Könyvek

Fél évvel fia letartóztatása után Julia Osztrovkónak fénytelen a tekintete, púderrel fedi el a szeme alatti karikákat. Tíz kilót fogyott, otthagya a munkahelyét, kisebb lányát elküldte az anyjához Vilejkába, száz kilométerre Minszktől. Miféle gyerekkor az, hogy az anyja megkínzott arcát nézze, a kétségbeesését lélegezze? Kamilla nagyninál kezdte a nulladik osztályt, akrobatikus tornára és uszodába jár. Hiányzik neki a bátyja, kérdezőgeti, hogy miért nem jött el elköszönni, mielőtt egyetemre ment volna. Egyelőre nem mond-

ták el neki az igazat, nincs szívük hozzá. – A fiamat ültették le, de az egész család nyögi a büntetést – mondja Julia.

„Magam sem tudom, minek másztam ebbe bele, anya – írja Emil. – Mondd meg a barátaimnak, mert én tíz évig nem fogom őket látni, hogy ne csináljanak semmi hülyeséget. És ne küldj semmit, csak könyveket.”

A rendőrök elvitték a lakásból a fiú telefonját és a számítógépét (még a megállóban megadta az összes jelszavát). Találtak egy üzenetváltást egy designer drogokat árusító internetes bolttal, amiből kiderült, hogy Emil átvett tőlük egy küldeményt. Tíz évet kapott bünszervezetben folytatott drogereszkedelemtől. – Nem tudni, miféle banda ez, mert senki mást nem kaptak el, sem a főnököt, sem a többi tagot. Egyetlen felnőttet sem, aki részt vett ebben, csak a fiamat.

A házkutatás után megkérdezte a fiút, miért szívott. – Jobb kéthetente egyszer fűvezni, mint vodkát inni, mint a legtöbben Fehéroroszországban – magyarázkodott. – A fűtől kreatív lesz az ember, Bill Gates is szívott.

A fegyenctelepen Emil munkája, hogy fémet nyerjen ki régi elektromos kábelekből. Julia állítja, hogy a csernobili övezetből hozzák ezeket, senki hozzájuk nem érne, aki szabadlábon van, a rabok meg pusztá kézzel szedik szét őket. Ha valaki megtagadja, megy a magánzárkába. Majdhogynem a föld alatt laknak, a cellák hidegek és nyirkosak, csak a plafon alatt lévő kis ablakon jön be valamennyi fény. Az ebéd: vizes leves krumplidarabokkal. Julia aggódik, mennyi ideig él túl a fia ilyen körülmények között; kicsi kora óta beteges volt. – Kétéves volt, amikor az első asztmás rohamot kapta. A játszótéren játszott, aztán hirtelen, egy másodperc leforgása alatt, kinyitotta a száját és fuldokolni kezdett, mintha valaki torkon ragadta volna. Felkaptam, rohantam vele haza, és imádkoztam, hogy ne haljon meg a karomban.

Julia most hasonló rettegést érez. Szeretné a karjába venni a fiát és azt mondani neki, minden rendben lesz. Háromhavonta van látogatás, negyven perc. Telefonon keresztül beszélnek, a szülők az üveg egyik oldalán, a gyerekek a másikon, a terem végében pedig ott ül a kezelő, és egy gombnyomással eldönti, melyik kabint hallgassa le. Félévente egyszer találkozhatnak normálisan, üvegfal nélkül.

„Ha kijutok innen, csak utcaseprőnek leszek jó” – írja a fiú, amikor rátör a kétség.

Azzal vigasztalja, hogy le fog érettségizni. Beviszi az angoltankönyveket. Ír a börtönigazgatónak és az Oktatási Minisztériumnak, hogy engedjék a fiának befejezni a tizenegyedik osztályt; kuratóriumi bizottság előtt is vizsgázhatna. Visszaírnak, hogy a törvényben nem szerepel a rabok oktatása.

Nem vallja be a fiának, hogy neki is sötét gondolatai vannak. Emil osztálytársai előadásokra fognak járni, vizsgákat fognak írni, szerelmesek lesznek, aztán szakítanak, veszekszenek az anyjukkal, majd tanácsot kérnek tőle. Átveszik a diplomájukat, meglesz az első munkahelyük, panaszkodnak a főnökükre, a minszki dugókra és a hitelből vett túl kicsi lakásra. Hazaviszik a jegyesüket, talán esküvő is lesz, aztán lehet, hogy jön

a gyerek; melyik anya nem álmodozik arról, hogy a rózsaszín plédbe bugyolált unokája fölé hajoljon?

Annyi minden történik majd a többiek életében ez alatt a tíz év alatt, amit Emil a fegyenctelepen tölt. Huszonnyolc éves lesz, amikor szabadul. Kivel fog bent találkozni, milyen ember válik belőle? Julia fél belegondolni.

Éhségstrájk

Galina meg van győződve róla, hogy ártatlanul ül a fia. A nagyszobai vitrinben, ahol másoknál a kristálypokarak és a vakáción készült fényképek sorakoznak, ő a dokumentumokat tartja. Valóságos dokumentumhegyek, kapcsos dossziékban, mappákban, irattartó bugyikban. Galina betéve tudja az összes teleírt oldalt, mesél a kikényszerített vallomásokról, a manipulatív nyomozóról, a vád gyenge lábakon álló bizonyítékairól.

Vannak anyák, akik beismerik: „Igen, a gyerekeink megszegték a törvényt.” – De kapjanak három évet, ne tízet. Büntessék meg őket, de ne törjék derékba az életüket – mondja Elena, Kirill anyja.

A jogászokkal elkészítették a büntető törvénykönyv módosítási tervezetét. Sarkalatos pontja a büntetések mérséklése. – A gyerekeink úgy jönnek ki tíz év múlva, hogy se végzettségük, se munkájuk, se nyugdíjjogosultságuk nem lesz. Eltékozolt élet. Mi meg egyre öregebbek leszünk, ki fog rólunk gondoskodni? A képviselők, akikhez járkálnak, csak bólogatnak: „Értjük, de nem tudunk mit tenni.” Mások egyenesen megmondják: „Rendes családokban nem keverednek drogügyletbe a gyerekek.” Most már az anyákat is vádolják, hogy rossz embert neveltek a fiaikból.

Az emlékezet szerencsére el tudja hessegetni az ilyen szemrehányásokat. Emil titokban kóbor macskákat vitt haza, meséli Julia, a garázsban etette őket. Vladek vasárnap este téknént elvitte a kishúgát a pékségbe, megtanította zsömlétésztát gyúrni, mondja Irina. Makszim gondozta Galinát, amikor rákos volt, és úgy ápolta az apját, mint egy csecsemőt. És ott vannak még az oklevelek, az érmek, az iskolai bizonyítványok; a fényképek a bizakodó és kedves tekintetű fiúkról; az anyák ezt is mind viszik magukkal a mappákban, a saját védelmükben.

Az apákról kérdezek: ők is harcolnak a fiaikért?

– Félnek – mondja Marina. – A férjem azt mondta: „Ha a nők kimennek az utcára, kapnak egy figyelmeztetést. Minket gumibottal verne a rendőrség.”

– Pénzt kell keresniük – teszi hozzá Irina. Ő egy autista gyerekeket kezelő rendelőben dolgozik, a férje sofőr. Minden este fáradt hangon kérdezi a nőtől, mennyi kell még az ügyvédre. Úgy döntöttek, bölcsőbb ketten kísérteni a hatalmat: ha az asszonyt elbocsájtják a büntetések miatt, még mindig ott a férfi fizetése.

Más vélemények is vannak: a fehérorosz férfi gyenge, már egy kis balszerencsétől is összeroppan; amikor a férjeik háborúba mentek vagy meghaltak, vagy a vodka elvette az eszüket, a nők tartották egyben a családot, így megy ez már generációk óta.

– De egy férfi azért van – mondja Elena. – Egy grodnói jogász. Munka után felmegy az internetre, és próbálja felgöngyölíteni az üzletet: ki hozza létre ezeket a boltokat, mi a pénz útja, hogy keresnek ezen a bankok. Van egy dokumentumunk a nyomozásai eredményeivel, de az ország vezetőit nem érdekli.

Az anyák 2018 áprilisában éhségstrájkba kezdtek. Heten sztrájkoltak egy dácán Kalinkavicsi környékén, a homeli járásban, heten pedig Minszk mellett, Puhavicsiben. – Nem kaptunk engedélyt, hogy a városban tüntessünk, a dácsa viszont az enyém, ki tilthatja meg? – mondja Elena.

Még hideg volt a föld. Vittek meleg hálózásokot, sátrakat állítottak. Hogy elfoglalják magukat valamivel, első nap krumplit ültettek. Valami zümmögött a fejük fölött. – Egy drón, vagyis a KGB – Elena vállat vont, és folytatta az ásást.

Jöttek újságírók és kormányon kívüli civil szervezetek képviselői. – Rákényszerítettek, hogy kijöjjenek a konyhából és ellenzéki aktivista legyenek – mondta egy puhavicsi anya a Belsat televízióban.

Elena háza az utolsó a faluban, csak mező és legelő van körülötte, embert nem látni. Amikor elmennek a vendégek, az anyák a gyerekeikről beszélgetnek, így könnyebb elfeledkezni az éhségről.

A tizedik napon Ludmila, a legidősebbikük (hatvannégy éves) elájul. Adnak neki mézes vizet, valamit segít, de gondok kezdődnek a szívével, örült módjára kalapál a mellkasában. – Kiszáradás, tahikardia – sorolja az orvos. – És emellett még az epehólyagját is kivették. Ha még élni akar, azonnal fejezze be az éhségstrájkot.

Hatan maradnak Puhavicsiben, egyre kevesebbet beszélnek, egyre gyakrabban fekszenek le a föben. Szédülnek, unatkoznak, veseproblémáik vannak.

A tizennegyedik napon megszólal a telefon; az elnöki adminisztrációról telefonálnak, hogy készek beszélni velük. A Kalinkavicsi csapat megy a tárgyalásra, Natalia Kacsanova, Lukasenka adminisztrációjának vezetője fogadja őket. Megígéri, hogy még idén a parlament elé kerül a 328-as Anyák tervezete.

– Becsaptak minket – mondja Elena – csak azért, hogy befejezzük az éhségstrájkot. Mert már mindenhol beszéltek rólunk, még Oroszországból is jöttek újságírók.

De akkor ezt még nem tudják; és hogy segítsék az ügyet, zárandoklatra indulnak. – Amikor éhségstrájkoltunk, eljött hozzánk egy gyógyító, egy mélyen hívő ember. Megnézett, meghallgatott minket, aztán Görögországba utazott, és mesélt rólunk az Athos hegyen élő szerzeteseknek. Kaptunk tőlük egy Szűzanya ikonosztázt.

Alla megmutatja a fényképeket az okostelefonján, amelyeken minden anya megcsókolja a képet, aztán elviszik Minszkből Puhavicsibe. Hatvan kilométer, két nap gyaloglás. Különböző felekezetekből vannak köztünk asszonyok, ortodoxok, katolikusok,

mindenki a maga módján imádkozott. Az emberek behívtak minket a házaikba, almát, pénzt adtak. Néhányan csatlakoztak hozzánk.

Tizenöten indultak útnak, ötvenen voltak, amikor megérkeztek. Más városokból is jöttek anyák; Elena mindenkit meghívott a dácsára. – Ott meg már ült a bokorban egy titkosügynök, és filmezett minket. Gondoltam, odamegyek hozzá, bemutatkozom, és normálisan elbeszélgetünk. De felpattant, és beugrott a kocsiba! Nem ment el azonnal, még két órát ült ott.

Misét mondtak a pénzből, amit az úton gyűjtöttek. Ősszel betakarították a krumplit. Ludmila azt mondja, nagyon szépek lettek, látszik rajtuk, hogy *falusi lélekkel* – vagyis szívből ültették. 2018. december 20-án volt a parlament utolsó ülése. Nem tárgyalta a 328-as Anyák ügyét.

A barátnő

Szenteste Galina elment a templomba, majd megterítette az asztalt. Ez már a negyedik év, amikor Viktor Vlagyimiroviccsal Makszim üres székét nézik. – A legutóbbi láthatáskor valami furcsát vettem észre rajta – mondja könnyeit nyeldekelve. – Makszim ült az üveg mögött, és megállás nélkül gépiesen karmolászta a combját. Ideges volt a tekintete, mintha keresne valakit. „Mi van veled, fiam?” – kérdeztem. Csak akkor hagyta abba a karmolászást, és csodálkozó tekintettel nézett rám. Félek, hogy pszichés változások indultak be nála.

Julia megtartotta Emil tizennyolcadik születésnapját; volt torta, krémrózsákkal és pezsgő, eljöttek a barátok, a család. Hárman fújták el a gyertyákat: ő, Emil testvére és a barátnője, Palina. Küldtek neki egy fényképet a fegyenctelepre, amelyen egy „várunk rád” feliratot tartanak a kezükben. Palináról kérdezek. Julia azt mondja, a lány még mindig szerelmes, várja, hogy a fiú visszatérjen. Egyikünk sem kérdez tovább, mégis meddig fog várni egy tizenhét éves lány, akit ott vár az egyetem, az új barátságok, az élet.

A szent Athos hegyről való Szűzanya vándorol Fehéroroszországban, egy vagy két napot tölt egy-egy házban, aztán az anyák továbbadják.

Jövőre újabb éhségstrájkot terveznek, ezúttal országosat, egyik város a másik után. Nem állnak le, amíg a parlament nem foglalkozik a törvény módosításával, amely alapján elítélték a gyerekeiket. És ha ez sem segít? – Kimegyünk a térre – mondják –, téglánként bontjuk le azt a palotát.

Miközben búcsúzkodunk, érkezik a hír, hogy a fegyenctelepen öngyilkos lett egy tizenhat éves lány, akit tíz évre ítélték a 328-as paragrafus alapján.*

Németh Orsolya fordítása

Katarzyna Brejwo, *Paragraf 328 (Ojczyzna dobrej jakości. Reportaże z Białorusi*, szerk.: Małgorzata Nocuń, Czarne, 2019.)

* 2019 nyarán társadalmi nyomásra változtattak a 328-as paragrafuson, főleg a kiskorúakat illetően: a büntetés alsó határát levítették két évre, a felső változatlan maradt.

Hanna Krall

Hanna Krall

Maria H. szinapszisei (részletek)

Semmi különös nem történt

azon a lépcsőn, és a férje anyja azt mondta magában – füst az van, sok füst és forróság, tűz van, de lő valaki? Senki se lő. Nem uszítanak ránk kutyát. Egy kutya van, de vakvezető.

Persze, égünk, látta a lángokat az ablakon át, amikor a lépcsőházba ért, de már futnak is a tűzoltók, hogy eloltsák.

A tűzoltók erőlködve, teljes felszerelésben, hátukon oxigénpalackkal futottak, a férje anyja a legfiatalabbikat őrizte meg az emlékezetében. Csak ő mosolygott, mintha azt mondaná: everything under control, ne aggódjon.

Valamelyik emeleten azt mondta valaki, hogy egy repülőgép ütközött a toronyépületeknek, de a férje anyja azt gondolta magában, hogy nem, az lehetetlen.

A következő emeleteken egyre több lett az ember, a lépcsőkön már tömeg volt. Egyfajta menetszlopot alkottak, rendben és engedelmesen lépkedtek előre.

A férje anyjának eszébe jutott, hogy egyszer már haladt menetszlopban – és túlélte. Most ne élne túl?

Azután azt gondolta magában: attól, hogy akkor sikerült, másodszorra nem biztos, hogy fog.

A Zamenhof utca

huszonhatról indultak el.

Nagy bérház volt, több melléképülettel, és sokáig tartott, amíg a zsidó rendőrök és ukrán őrök félrehúzták az összes szekrényt az összes rejtékhely elől. Amíg minden lakót megtaláltak és menetszlopba állítottak.

Egy sorban ötven haladtak.

Elindultak a Zamenhof utcán. A férje anyja a saját anyjával, a nagymamájával, Ania nénivel és a néni lányával menetelt egy ötös sorban. Kihalt utcák, kitárt kapuk és kitört ablakok mellett vonultak el. Valahol lövöldöztek, valaki kiabált, ugattak a kutyák, sírtak a gyerekek.

Még mindig a Zamenhof utcán mentek, egyenesen, egészen a Stawkiig.

Balra fordultak, azután jobbra, és a Dzika utcai kapun léptek be az Umschlagplatzra.

Késő volt

délután négy vagy öt óra.

A síneken még ott állt a vonat, még vagonírozták az embereket. A vagonok bűzlöttek a klórtól. Üvöltött az SS, örjöngtek a farkaskutyák. Az ajtókat berántották, bereteszték, a vonat elment. A téren holttestek maradtak, vértócsák, egy kevés párnatoll, emberi ürülék.

A Zamenhof utca 26-os ház lakói már nem fértek fel a vonatra. Beküldték őket a kórházépületbe, amely korábban iskola volt, és a tér mellett állt. Valaki azt mondta, hogy először az alsó emeletről viszik el az embereket, úgyhogy felmentek a harmadikra, a legfelsőre. Az iskola idejében itt volt a tornaterem. Este részeg ukránok tántorogtak be a terembe, és röhögve lövöldöztek a Zamenhof utca lakóira. A gyerekekre céloztak, de a férje későbbi anyját és Ania néni kislányát nem sikerült eltalálniuk.

A férje anyja nem igazán tudja, hogyan került ki a kórházépületből. Tudja, hogy egy zsidó rendőr engedte ki őket, mert ő volt Ania néni férje. A nénié, aki olyan szép volt. Akit a férje mindjárt az esküvő után csálni kezdett, mert nem volt hozzá való férj.

Erre emlékszik, mert Włocławekben történt, a régi jó világban, ahol szerelmek voltak, megcsalások és szép, szomorú nagynénik. De azt nem érti, hogyan került a włocławeki férj az éjszaka közepén az Umschlagplatz melletti harmadik emeletre.

Hazaértek.

Eléltek még egy darabig, azután meghaltak – a nagymama, az anyja, Ania néni és a néni kislánya. És a néni férje, aki nem volt hozzá való.

A férje anyja nem emlékszik, hogyan haltak meg.

(...)

Elolvasta a fiával

A három testőr, leegyszerűsítve, a *Young Reader* sorozatban.

Különös, hogy a fia nem beszél, de képes hangosan olvasni.

Nem tudni, érti-e, amit olvas.

Elég jól eltalálja a negyedik szavakat, mint például – a ló úgy viszonyul az emlőshöz, mint a hangya a rovarhoz, ami egyáltalán nem könnyű, de ebből még nem következik semmi. Fogalma sincs arról, mit és mennyit ért a fia az olvasmányaiból.

Az *Iffú olvasó* sorozatba harminc könyv tartozik, két év alatt elolvastak huszonkilencet! *A három testőr* volt az utolsó előtti.

Már csak egy maradt.

Anna Frank *Naplója*.

Elgondolkozik azon, hogy olvassa-e a fia ezt a könyvet.

Hogyan magyarázza el neki, miért bujkált és miért halt meg Anna Frank?

Az 1906-os San Francisco-i földrengésről persze olvastak.

Pompeii pusztulásáról és ifjabb Plinius Tacitushoz írt leveléről – természetesen.

De hogy Anna Frankról kelljen tudnia?

Petneki Noémi fordítása

Hanna Krall: *Synapsy Marii H.* (Wydawnictwo Literackie, Kraków, 2020.)

Petneki Noémi

„A hőseim – az a legérdekesebb, ami az életemben történt”

Hanna Krall élete és munkássága

Bevezetés és előtörténet – a nők és a riport Lengyelországban

A nyolcvannyolc éves Hanna Krall kivételes jelenség a lengyel (tény)irodalomban, de nemzetközi szinten is, hiszen műveit évtizedek óta nyelvek tucatjaira fordítják. Egyrészt munkássága jellemző láncszeme egy folyamatnak, amelynek eredményeképpen a non-fiction műfaja ma népszerűbb Lengyelországban, mint a szépirodalmi fikció, és külföldön is jelentős a visszhangja. Másrészt ezek a műfajok nemegyszer közelítenek a szépirodalomhoz, annak eszközeit veszik át. Még egy dolog fontos lehet a számunkra, különösen a magyar irodalmi kánon ismeretében: az, hogy a női alkotók szinte kezdettől fogva jelentős eredményeket értek el ebben a folyamatban.

A 19. század második felének nagy hatású költője, írója és műfordítója, a „lengyel Szózat” szerzője, Maria Konopnicka a varsói női börtön foglyairól írt riportot. Ez jelentette számára a kiindulópontot, egyfajta eszköztár kidolgozását kiváló, szinte maupassant-i hangot megütő novellisztikájához. De később is küldött beszámolókat, riport, esszé és novella határán mozgó szövegeket a lengyel lapokba európai országokból, melyekben „vándoréveit” töltötte. Gabriela Zapolska, a sokoldalú alkotó (színésznő, színmű- és regényíró, a *Dulszka asszony erkölcsse* szerzője)¹ franciaországi éveit idején szintén tudósító volt, és az ő szövegei is több műfajt lefednek a riporttól a műkritikáig. A két világháború között az egyre markánsabb önállóságra törekvő lengyel riport rendkívül magas színvonalat ért el, többek között Ksawery Pruszyński jóvoltából, akiről Hemingway is elismerően nyilatkozott. Ekkor már több olyan női szerző is tevékenykedett, aki elsősorban publicistaként/riporterként vált ismertté, bár regényeket is írtak. Közöttük volt

¹ Ha jelen esszében egy műcím csak magyarul vagy először magyarul szerepel, akkor létezik magyar fordítása, vagy előadták magyarul. Ha először a lengyel cím olvasható, akkor nem jelent meg magyarul.

a nők szexuális jogaiért küzdő Irena Krzywicka, aki bírósági riportkötetet jelentetett meg. Vagy Wanda Melcer, aki a lengyelországi női felsőoktatás éharcosának, Jadwiga Szczawińska-Dawidowának az unokahúga volt.² Melcer a két világháború legfontosabb irodalmi folyóirata, a *Wiadomości Literackie* lapjain publikálta *Czarny ład – Warszawa* (Varsó – a fekete kontinens) című riportsorozatát, melyben a fővárosi ortodox zsidó közösség szokásairól és életkörülményeiről írt, különös tekintettel a nők nehéz helyzetére.

A háború után fontos lépés volt Zofia Nałkowska író *Vallomásának* (*Medaliony*) megjelenése. Lengyelországban Nałkowska elbeszélésszerűvé váló riportjai és Tadeusz Borowski tények alapján írt elbeszélései teremtették meg azt a nyelvezetet, amelyen hitelesen lehetett beszélni Auschwitzról és a holokausztról. Elhagytak minden sallangot, tömören és pátosz nélkül fogalmaztak, mintegy az olvasóra helyezve át a megértés és az átélés terhét.

A túlélés feltételei és következményei

Nałkowskát az 1945-ben megalakult otwocki zsidó gyermekotthonba is elvitték. Hanna Krall *Az albérlőnő* című önéletrajzi ihletésű regényében így számol be a híres író látogatásáról:

Valamelyik nap egy magas nő állt meg az ebédlő ajtajában, virágos ruhában. Nők ritkán tűntek fel az ajtóban – a bírák és emberbarátok többnyire férfiak voltak, ha tehát valamelyik felbukkant az igazgatónő oldalán, már pontosan tudták, hogy mi készül, s mindig maradt annyi idejük, hogy kerekét oldjanak. Persze a saját ben-sejükbe – mert oda vették be magukat, mint valami fedezékbe, külsőleg pedig komoly arccal és figyelmesen hallgatták végig a soron következő szónok testvériségről kifejtett szólamaikat. Ezúttal egy nő állt meg előttük, és ez tévesztette meg őket; nem volt idejük elhatárolni magukat a szavaktól, máris lerohanta őket az igazgatónő, aki magas, ünnepélyes hangján üdvözölte az írónőt, Zofia Nałkowskát.³

Az elbeszélő ezután Nałkowska akkor még kiadatlan naplórészletét idézi: „Az első pillanatban, amikor beléptem a gyerekekhez, azt hittem, valami tévedés lehet – mind árjának látszott, egészen kevés volt köztük a fekete szemű és göndör hajú. Mit jelenthet ez? Hátha éppen ezért maradtak életben egyáltalában. Azért kerültek ki élve a koncentrációs táborokból, pincékből és föld alatti odúkból meg a romok közül, ahol rejtőzködtek.” És az utolsó, mellbevágó mondat, amelyet ma már talán naplóban sem írnánk le: „Micsoda különös szelekció.”⁴

² Szczawińska-Dawidowa alapította meg Varsóban a 19. század végén az úgynevezett repülő egyetemet, amely nők számára kínált informális – és a cári hatóságok szemében illegális – felsőoktatási formát. Ettől az intézménytől kölcsönözte nevét a 20. századi lengyel ellenzéki repülő egyetem, amely a magyarországi szabadegyetemek mintája volt.

³ Gimes Romána fordítása, javításokkal.

⁴ Gimes Romána fordítása, javításokkal.

Annak a kislánynak, aki Krall műveiben nemegyszer megjelenik, és harmadik, esetleg második, de soha nem első személyben esik róla szó, hidrogéneztek a haját. Az utcán pedig lehajtott fejjel egy kavicsot kellett rugdálnia – mintha rosszalkodna –, nehogy az emberek szemébe nézzen.

Egy interjúban Hanna Krall elárulta: azért lett riporter, mert a világtól elszigetelten nőtt fel, és rendkívül kíváncsi volt mindenre. Később a viszonzás gondolata is kísérte – hogy a túlélését azzal tudja meghálálni, ha ő is ad valamit a világnak.

De a túlélés következményeiről is ír, bár személytelenül, vagy valemelyik hőségnek a bőrébe bújva: hogy nagyon kell akarni, de a következménye az lehet, hogy az ember elveszíti önmagának egy darabját vagy valamilyen érzelmi képességét.

Az iskolában nemcsak hogy behozta lemaradását, hanem szédületes gyorsasággal tanult. Tizenhat évesen érettségizett, és húszévesen diplomázott a Varsói Egyetem újságíró szakán, ahol többek között Kazimierz Brandys tanítványa volt. Ez a későbbi ismert ellenzéki író tanácsolta neki először, hogy minél kevesebb szóba próbálja sűríteni mondanivalóját. Brandys volt Ryszard Kapuściński mestere is, akit írni és afrikai riportjai (*A sahinsah, A császár, Ében*) tettek világhírűvé, későbbi könyvei (pl. *A Birodalom, Utazások Hérodotoszal*) pedig csak szélesítették olvasótáborát. Sokszor összehasonlították már a két riportert; a leggyakoribb vélemény az, hogy Kapuściński országokról és társadalmakról ír, Krall pedig mindig egyes emberekre fókuszál. Szvetlana Alekszijevis a Nobel-díj odaítélése utáni sajtótájékoztatón mondta, hogy az ő munkásságukon keresztül fedezte fel a világot.

Diploma után Hanna Krall a Życie Warszawy fővárosi napilapban kapott munkát. 1956 júniusában, huszonegy évesen, kezdő riporterként küldték Poznańba. Párttagsága már elő volt készítve. De miután látta, hogy a hatalom fegyverekkel és tankokkal vonul a tüntető diákok és munkások ellen, visszaadta a kapott ajánlólevelet. Ekkor jött rá, mennyire álságos az új rend, amelynek szellemében nevelkedett.

Jerzy Sperkiewiczhez ment férjhez, aki szintén újságíró és riporter volt. Egy lányuk született 1960-ban. 1966-tól a Polityka hetilap alkalmazta, amelynek moszkvai tudósítója lett. Ebben a munkakörében végre volt ideje alaposan kidolgozni riportjait. 1968-ban a Szovjetunió fővárosában élte át a lengyel „márciust” – több százezer zsidó emigrációba kényszerítését, mivel a hatalom őket tette felelőssé az 1968-as egyetemi diákmegmozdulásokért. Ismét egy világ omlott össze benne, miközben semmilyen támogatást nem kapott a környezetétől: családjával csak cenzúrázott leveleket válthatott, kinti ismerőseit pedig a csehszlovákiai események kötötték le. Végül 1969-ben tért haza Moszkvából. A Szovjetunióról szóló riportjai *Na wschód od Arbatu* (Az Arbattól keletre) címen jelentek meg 1972-ben. Jellemzőjük, hogy a szerző a cenzúra körülményei között írta azt, amit a Szovjetunió lakosai amúgy is öncenzúrával árultak el magukról – és a sorok között próbálta átcsempészni a lényegét. Sikerült eljutnia – tulajdonképpen illegálisan – egy szibériai faluba is, ahol 1910 óta éltek lengyel parasztok. Itt készült riportja izgalmas nyelvi és kultúrtörténeti forrás.

Későbbi könyveivel már nem tudta kijátszani az elvtársak éberségét. 1976-ban egy riportkötetét már az engedélyezés után zúzták be a Párt kulturális osztályának határozata nyomán.

Egy lépéssel az Úristen előtt

Közben azonban elkészült következő művével, amely világhírűvé tette. Először az Odra kulturális folyóiratban jelent meg, folytatásokban. Az *Egy lépéssel az Úristen előtt* (Zdążyć przed Panem Bogiem, 1977) beszélgetésfolyam volt Marek Edelmannel, a varsói gettófelkelés utolsó vezetőjével, aki a háború után szívsebészként dolgozott. Több klinikáról elbocsátották politikai, illetve faji megkülönböztetés miatt (de erről Krall nem írhatott). Végül Łódźban helyezkedett el, ahol korábban kivihetetlennek gondolt műtétek kezdeményezője volt.

Hanna Krall az otwocki gyermekotthonból emlékezett rá, ahol Edelman gyakran látogatta az igazgatónőt – bajtársának és példaképének özvegyét. Az orvos ezért engedte közel magához a riportert, akivel életre szóló barátságot kötöttek, bár az együttműködésük kezdetben nem volt könnyű. Krall már csak a riporteri munka tisztasága érdekében is ellenállt Edelman természetes vezetői hajlamainak – és ez feszültséget okozott közöttük. Másrészt a szerző Edelman hétköznapi, „igazmondó” nyelvét és elbeszéléseinek apró részleteit igyekezett megragadni, amit interjúalanya először nagyon nehezményezett. Végül azonban éppen ez lett a könyv különlegessége és egyben olvasottságának titka.

Mert hogyan is lehet másként beszélni négyszázezer ember pusztulásáról? Akit nemcsak halálra ítélték, hanem a halál méltóságát is elvették tőlük? A gettófelkelés harcosai éppen ezért a méltóságért küzdöttek – mert tudták, hogy emberi számítás szerint nincs esélyük a túlélésre. „Sötétségre” ítéltettek, és a „világosságért” harcoltak – ezek a riporteri fogalmai, aki beleszóvi saját szólamát az interjúregénybe, de szerepét korlátozni igyekszik: kérdéseit csak ott szerepelteti, ahol terelik a beszélgetést.

A mű szerkezete az élőbeszéd és az emlékezés működését tükrözi. Ezzel párhuzamosan fut a jelenben zajló cselekmény, vagyis a kardiológia úttörő műtéteinek története. Megtudhatjuk, hogy „(a) háború elsőrangú iskola egy fiatal sebész számára”. De a Professzor, az egykori lengyel frontorvos nem kezdeményező, ha igazán újító jellegű műtétekről van szó. A gettófelkelést megélt Doktor az, aki erre képes: „ha az ember jól ismeri a halált, akkor nagyobb felelősséget érez az életért. Az életnek minden esélye, még a legkisebb is, nagyon fontossá válik.”

A gettó történései egyúttal nem mérhetők a mi mércénkkel, mert nem érthetjük őket, messzemenően nem egyeznek az elképzeléseinkkel. Álljon itt egy enyhébb példa.

A prostituáltokról szóló például, akiktől mindennap fehér kenyeret kaptál. Egyáltalán illik arról beszélni, hogy a gettóban prostituáltak is voltak?

– Nem tudom. Biztosan nem. A gettóban csak mártírok lehetnek és Jeanne d’Arcok, ugye?

A meneküléskor Edelman mégsem vitte magával a csatornába a lányokat. „Nagyon kérek, ne kérd azt tőlem, hogy ma megmagyarázzam, miért mondtam akkor, hogy »nem«.”⁵

A könyvet nagyon hamar lefordították németre: az NDK-ban 1979-ben jelent meg. Az NSZK-ban a Suhrkamp adta ki 1980-ban, másik fordításban, Willy Brandt előszavával. Magyarul 1981-ben, 1982-ben és 2003-ban jelentette meg az Európa Könyvkiadó, Gimes Romána fordításában.

A cenzúra szorításában

Krall a Szolidaritás idején írta *Katar sienny* (Szénanátha, 1981) című könyvét, amely Maria T.-ről, a szakszervezet aktív tagjáról szólt. Amikor bevezették a hadiállapotot, Maria T. börtönbe került, a cenzúra pedig ismét bezúzta a könyvet. Oszip Mandelstam kötetével együtt vágták, pépesítették, majd készítettek belőle csomagolópapírt. A harmincezer példányból csak néhányat mentettek meg a nyomdászok. Aranyáron tűnik fel olykor némelyik a könyvpiacon.

A hadiállapot bevezetése után Krall felmondott a hivatalos propaganda eszköze-vé váló Politykánál. Több lapnál, így a katolikus-liberális Tygodnik Powszechnyénél dolgozott. Interjúit többek között egy horgászájság is közölte azzal az ürüggyel, hogy az unatkozó horgászfeleségeknek is legyen mit olvasniuk. Közben regényt írt. Történetét először monodrámaként adták elő a Katolikus Értelmiségi Klubokban, melyek a hadiállapot idején a gondolkodás mentsvárai maradtak, és inkluzív módon fogadták be az Egyházhoz nem feltétlenül kapcsolódó értelmiséget. Ugyanekkor a Szolidaritás idején alapított, rövid életű, de annál tartalmasabb krakkói folyóiratban, a Pismóban is megjelent néhány részlet a műből. Ezt a változatot 1985-ben publikálta a Nagyvilág *Az albérlőnő* címmel, Gimes Romána tolmácsolásában. Címét ma már csak *Az Albérlőnek* fordítanánk – főleg, hogy a publikált részletekben egy gyerekről van szó. Krall ugyanis sajátos írói fogást alkalmaz: a narrátor kitalált életutat beszél el, olyat, amelyet jól lehet mesélni másoknak, például egy nemesi családból származó őrnagy apáról. A valódi életét bejáró másik énje az Albérlő. De ez a könyv jóval több egy posztmodern önéletrajzi regény kísérleténél. Filozófiai traktátusként és pszichológiai elemzésként, illetve pszichoterápiaként is felfogható. Emberek és hatalom viszonyát is bátran és szókimondóan kezelte a háború végétől a hadiállapot bevezetéséig. Ez utóbbi fejezetei természetesen nem szerepelhettek a Pismóban (majd a Nagyvilágban), és a könyv egésze sem jelenhetett meg. Párizsban

⁵ Gimes Romána fordításai.

és a lengyelországi második nyilvánosságban látott napvilágot, hivatalos kiadására csak 1989-ben került sor. Sőt, Krall következő könyvei is tiltólistára kerültek, és a rendszerváltásig csak szamizdat formájában terjedhettek. (Hasonló sorsra jutott egy másik kiváló és bátor női riporter, Teresa Torańska *Oni* című emblemikus alkotása. Az interjúkönyv a lengyel sztálinista elittel folytatott beszélgetésekből készült. Csak Nyugaton jelenhetett meg szabadon, Lengyelországban, majd 1985-ben Magyarországon a második nyilvánosságban látott napvilágot.)

Az *Albérő* egyik érdekes figurája a „Werner” néven emlegetett férfi, akinek „jobboldali elhajlás” miatt kellett ülnie, mégis hithű kommunista maradt, és akit az elbeszélő „kedvenc rendezője” is szerepeltet abban a filmjében, amely fémdobozokban pihen, talán örökre. Krzysztof Kieślowskiról van szó, akivel Krall éveken át együttműködött, és *Véletlen* című filmjéről, melyet 1981-ben forgattak, de bemutatójára szintén a hadiállapot bevezetése miatt nem kerülhetett sor – így csak 1987-ben jelenhetett meg a mozivásznakon. A játékfilm egy diák sorsának három lehetséges kimenetelét mutatja be. Ezt az ötletet vette át Tom Tykwer *A lé meg a Lola* (Lola rennt, 1998) című filmjében. Kieślowski kérdésfeltevését azonban a közéleti dimenzió uralta: hőse ellenzékivé, kommunistává, illetve semlegessé vált a három változatban. Az elsőben szervezi be „Werner” – ugyanaz a férfi, aki Krall párttagságát is előkészítette.

Kieślowski és Krall munkássága a későbbiekben is összefonódott. A *Tízparancsolat* sorozat *Nyolcadik részének* (*Ne hazudj / Hamis tanúságot ne tégy felebarátod ellen*) alapötlete Krall saját személyes élménye volt, amelyet a rendező kérésére („Hamis tanúságot van esetleg?”) mondott el. A kapott történetet azonban a rendező és a forgatókönyvíró alaposan megváltoztatta. Mindezt Hanna Krall a *Biała Maria* (Fehér Mária, 2011) című könyvében öntötte irodalmi formába, mintegy párbeszédet teremtve saját maga és az évek óta halott filmrendező között.

A rendszerváltás idején Hanna Krall a liberális Gazeta Wyborcząhoz csatlakozott. 1992-ben adta át rovatvezetői posztját pályatársának, Małgorzata Szejnertnek. A könyvírásnak szentelte magát, de a Wyborczától nem távolodott el: továbbra is támogatta a lap vonzáskörébe kerülő fiatal riportereket. A legtöbbjük ma is vagy Krall, vagy Szejnert módszereit követi. A stílus terén azonban Krall utánozhatatlan, senki nem képes úgy írni, ahogy ő.

Tökélyre vitt tömörség

To ty jesteś Daniel (Te vagy Daniel, 2001) című könyve újítást hozott. Egészen lapidáris, fél-egy oldalas fejezetekből áll; de olvasási idő helyett továbbgondolási időt igényelnek. A riport itt már egyértelműen a szépirodalom részévé válik. Némelyik fejezet szinte verszerű, vagy valódi versek fonják őket át meg át. A fantázia is szerepet kap a műben: az

izraeli lengyel nagykövetség ünnepségén történelmi rabbik lelkei vesznek részt. A Lengyelországban gyökerező emberi sorsok ugyanis jelentős részben a világ más tájain folytatódnak. Egészen más a *Wyjątkowo długa linia* (Kivételesen hosszú vonal, 2004) optikája, amely egyetlen lublini ház lakóinak sorsát követi végig. Különösen erős az idős költő, drámaíró és műfordító, Franciszka Arnsztajnowa alakja, aki Piłsudskitól kapott kitüntetését tüzi a mellére, úgy várja, hogy érte jöjjenek a deportálók.

Az ezredforduló után Krzysztof Warlikowski, a nemzetközi hírnű színházi és operarendező két alkotását (*Dybuk*, *(A)pollonia*) is olyan történetek köré építette, melyeket Hanna Krall örökölt meg.

A *Król kier znów na wylocie* (2006) számos nyelven megjelent. Nehezen fordítható címet a külföldi kiadások általában csak *Szűk királyként* vették át. Hanna Krall ezen a könyvén dolgozott a leghosszabb ideig. Hősnője, Izolda Regensberg arról álmódott, hogy egyedülálló élettörténetéből valaki egyszer hollywoodi filmet készít. Sokáig viaskodott a szerzővel, aki egészen más eszközökkel dolgozott. Az ezredforduló után elkészült könyv sem tetszett neki, bár egyfajta kompromisszumot jelentett: tömör, de rendkívül izgalmas és érzelmes stílusban készült. Az olvasó alig tudja letenni, úgy követi Izolda hihetetlen kalandjait, akit a túlélésben egyetlen dolog motivál: a férje iránti szerelme. Őt próbálja megmenteni a gettóból, a börtönből, Mauthausenből. Hogy milyen eredménnyel, azt akkor tudhatjuk meg, ha a könyv egyszer Magyarországon is megjelenhet.

Różowe strusie pióra (Rózsaszín strucctollak, 2009) című könyvét ötven év levélterméséből állította össze. A szerzőhöz forduló levélírók között vannak egyszerű emberek és hírességek, családtagok, barátok vagy olvasók. A részletek hol megmosolyogtatóak, hol drámaiak vagy bicskanyitogatóak, de minden esetben jellemzőek a korra, melyben íródtak, vagy amelyből a visszaemlékezés származik. Néhány részlet a szerző más műveinek jobb megértését is lehetővé teszi. De Hanna Krallra általában jellemző, hogy egyes műveit azonos történeti szálak, emberi sorsok kapcsolják össze, ezért munkássága a maga teljességében értelmezhető igazán. Úgy, ahogy olykor az ember a saját életében is idővel újabb részleteket tud meg másokról vagy saját magáról. A könyv címe is innen ered: a szerző egy 2006-ban kapott levélben értesül arról, hogy édesanyja a háború előtt rózsaszín strucctollakkal szegélyezett ruhát hordott a farsangi bálokon.

A *Synapsy Marii H.* (Maria H. szinapsziszai, 2020) a lapidáris kifejezésmód remekműve, ám talán a pandémia miatt nem kapott elegendő figyelmet. A bezúzott *Katar sienny* hősnének sorsát követi tovább, aki szabadulása után Amerikába emigrált. Ebben a könyvben is meghökkentő módon kapcsolódnak össze a különböző szálak és történetek: Maria T. sziléziai fiatalkora és ellenzéki múltja, autista fia mindennapjai, és anyósa, Maria H. sorsa, aki a holokauszt és egyben a 2001. szeptember 11-ei terrortámadás túlélője is volt. Mindez az érzékelés és az emlékezés titokzatos ösvényein lehetséges. A fiú saját belső világában él, nem tudjuk, mi váltja ki a tiltakozását, agresszióját. Maria H. nem emlékszik, hogyan szabadult az Umschlagplatzról, a varsói

gettó rámpájáról, ahonnan a haláltáborokba szállították az embereket. Ám amikor a repülőgép belefűrődik a felhőkarcolóba, a teste azonnal tudja, mit kell tennie, hogy kimeneküljön a tűzvészből – hiszen már korábban átélt egy katasztrófát. Ezután pedig már az Umschlagplatzon játszódó jelenetet is részletesen fel tudja idézni. Az anyós és menyje kapcsolata egyébként markánsan jelenik meg a könyvben, míg az őket összekötő férfi alakja a háttérben marad.

Jelen és jövő

Hanna Krall ma is aktív, jelenléti és online találkozókra vesz részt – legutóbb 2023 áprilisában volt egy estje Varsóban. Az utóbbi években napvilágot látott kötetei folyóiratokban megjelent régebbi írásait tartalmazzák. Két legközelebbi tanítványa Mariusz Szczygieł, aki elsősorban Csehországról szóló, magyarul is megjelent könyveivel vált népszerűvé,⁶ és ma szinte celebszámba megy, miközben a riportot egyre inkább a szépirodalom felé közelíti; valamint az erős, megrázó alkotásairól ismert Wojciech Tochman, akinek többek között a Prae 2021/1. számában jelent meg két rövidebb szövege.⁷ Ők ketten alapították meg a lengyelországi Riportintézetet (Instytut Reportażu). Riporteriskolájukban korábban Hanna Krall is volt meghívott előadó, ma más szakmabeliek, így a szintén erős riportjairól ismert Magdalena Grzebałkowska (*1945. Háború és béke*)⁸ is tartanak órákat. Az Intézet mellett kiadó is működik. Dowody na istnienie (A lét bizonyítékai) néven vált ismertté – ezt a nevet Krall egyik kötetcímétől kölcsönözte, és többek között névadója könyveit is megjelenteti. 2023 elején Dowody-ra, Bizonyítékok-ra rövidítette a nevét.

A Riportintézet az utóbbi években öko-poétikai kurzust is tart. Az ógörög *oikosz* és *poiészisz* kifejezések társaságát értelmezhetők, ezért az intézmény manifesztója szerint a képzés neve nemcsak környezet(tudatos) költészetet, hanem lakóhelyteremtést is jelent. Az előadók között a természet- és társadalomtudósok mellett Julia Fiedorczuk kortárs költőt is megtalálhatjuk, aki a lengyelországi biopoétika legnagyobb alakja.

⁶ *Gottland*, ford. Mihályi Zsuzsa, Európa, 2009; *Téremts magadnak édenkertet!*, ford. Mihályi Zsuzsa, Európa, 2012.

⁷ *Égő csipkebokor*; *Panasz*; Prae 2021/1., 21–39.

⁸ Gondolat Kiadó, Budapest, 2023; a Prae 2021/1. számában korábban egy részlete jelent meg.

Dennis O'Driscoll

Valaki

valaki ma a halálhoz öltözött, szoknyát vagy nyakkendőt vett,
megette az utolsó lakomát: vajas pirítóst teával,
alig vette észre az utolsó merevedését,
a jeges ravatalhoz márványsimára borotválta arcát,
befújta dezodorral hónaljában a gázt,
valaki ma dolgozni ment, a szomszédoktól végleg elköszönt,
ők majd a ravatalon látják legközelebb,
valaki utoljára vágja le a körmét, jelentős minden pillanata,
valakinek a derékbőségét már nem mérik meg többet,
valaki tejet vesz másnapra, ami már nem jön el,
valaki a légzésével már nem bocsát ki több széndioxidot,
kiállít egy csekket, amit már nem vált be a bank:
„a számlatulajdonos elhunyt,”
valaki a naptárban posztumusz napokat húz alá,
valaki az időjárás-jelentést feleslegesen meghallgatja,
valaki a barátainak elhamarkodott ígéretet tesz,
valakinek a koporsóját lecsiszolják, befestik és lelakozzák,
valaki, aki ma reggel is olyan jól van, mint bármikor,
valaki, akinek a mai dátum még semmi rendkívülit nem jelent,
a parfüm illata és néhány szia a végrendelete,
valaki ma látja utoljára a világot,
olyan ártatlanul, mint amikor először látta meg.

Gerevich András fordítása

Tóth Réka Ágnes

Utópia

Hommage á Wisława Szymborska

A sziget, ahol minden bizonyosság szétválík.
A sziget, amit csak távoli megfejtésként emlegettek.
Későn vált világossá, hogy azokat a növényeket hordták ide,
akiknek hallgatása olyan fojtogatóvá vált a szobában,
hogy inkább túllöntözted őket.

Az ablakpárkányon két majom láncon,
akiknek vizsgáztatniuk kellene téged.
Az egyik a Megoldás fájának levelét rágja,
többet kellene tudnia már, mint egy falra vetített árnyéknak.
De félrenyelte a kifogásokat. Kihányta az ürügyeket.
A másiknak adta a magokat, amiket nem tudott lenyelni.
Ő a tenyerébe zárta és várta az esővizet.
Nagy kérdésekre hosszú hallgatással válaszol.

Majd utópiának nevezed el a növényt.
Amíg nem pusztítod el,
énekelni fogsz neki.
A párbeszéd vele szükséges és lehetetlen.
Ezt mondták neked és te teljesíted,
próbálkozásaidat feljegyzed,
dátumokkal és számokkal látod el a füzeteket,
amikben a válaszok helye üres rubrika.
Hagyd mindig a növény mellett.
Várd a napot, takard ki az árnyékolható részeket.
Mérd a párát. Párologtass, apró kavicsok a tálban,
víz alatta, cseppenként adagolva.

Tápoldatot csak tavasztól őszig.
Gondoskodásod hol aprólékos unalommá szelődül,
hol dühös várakozássá.

Utópiának nevezd el a növényt,
ami akkor a legboldogabb,
ha semmit sem csinálsz vele.
Ha felfele méysz vele és nem látod a vizet,
ha lefele nézel inkább és nem hallod a szelet,
ha felhőket húzol át a pocsolyákba,
ha tócsákból olvasod ki a térképeket,
ezen a szigeten,
ahová az ébrenlét zár be.

Simon Márton

Simon Márton

Benézek a szádba, mint egy ablakon

Hommage á Wisława Szymborska

Benézek a szádba, mint egy ablakon,
és mindent látok.

Vagyis elég sok mindent.

Ott lubickolsz jobbra
a strandmedence
klórkék
vizében,
nyárfavatta száll,
kering,
bújik át
pontatlan
mozdulataid résein,

kicsivel arrébb, hátul,
egy iskolapadon ülsz és nevetsz,
kétségbeesetten nevetsz
egy mondaton,
ami nem is vicces,
hiába mondták rád,

balra fürt paradicsom penészedik
műanyag dobozban felejtve
az ablakpárkányodon.

Emitt eltévedve állsz
egy kereszteződésben,
és kétségbeesve arra gondolsz,
le fogod késni a végítéletet,
lemaradsz a kárhozatról.

Ott egy régebbi arcod mögött
mind, akiket
szerettél,
kórusban, fehér ingben
üvöltik
a Holdat.

Látom a lelked,
belepik a hangyák.

Messze lent tenger vöröslík,
a ragyogó
parton bokádba harapnak a
hullámok,
és csupa olyasmi úszik oda hozzád,
és repül oda hozzád,
járul eléd,
aminek te kéne formát találj,

de csak arra futja,
hogyan szétszórd, hogy elosztogasd közöttük
átlátszatlanságod,

és belefakulj egy vulkán sötétjébe.

Itt alszol velem szemben
a vonaton ülve,
egy állomáson rostokolva,

félúton afelé, ahol majd
azt mondjuk,
megérkeztünk,

itt utazol
velem szemben
lélegzeted lassú szárnycsapásain –

és látok egy várost,

énekesmadarakkal
az üres piaci standokon alvó macskákkal,

a kutyáját sétáltató, másnapos Minotaurusszal,

meg a kórházzal, amiből templomot csinált
a sírás, a vizeletszag és a napfény.

Látom a kihalt lakótelepek
játszóterein rozsdálló
úrrakétákat.

És ahogy centiről centire
nézem végig ezt a várost
benned,

egyre kevesebbet tudok,

a végén pedig már
csak annyi jut eszembe,

ki lehetett az az állat,
aki a temetkezési vállalkozó
szomszédságában egy boltot

halszaküzletnek nevezett el.

Horváth Imre Olivér

Kötélgyártó fia!

1.

első este eleven gereben

kenderként tekeredik

bújik a búra alól

a fény

hol csomós

hol hánccsasóvány

deszkamereven szalad át szemedén

mostrost

perckócfürt fésülnivaló

szögszerű pillák gáncsa nyomán

majd halkablakban a homorú égalj

rendben helyére áll

rá a rudaló

kettős istráng tartja a szürke után

állad világlik

kihullott lenhaj

az éjszaka szíjazatán

2.

kölyök kötélén kivenni tollán

mintáját amint a viharos szél

hol-lelte-tilolta

törésvonalat

tunikája foszlány

recsegő ereszték

kötélen sliccelenn szövete foszlik

nyilanyilvános deszkát ér pofáján hám ráng

lendül a fejsze

öntecs-vadkecs-lobogós-mindene

itt esik össze

homlokát hogy sárvar szalma fürössze

recsegő ereszték vásott vasalat

tartja a vályút a karámfalat

törorra cernázik

anyaga szivárogo

sárlik a táp lába alatt

3.

flakfonalad halottam fonóhoroghajtó

nyárra elnyűtted

mesterséged sorját

kifented nyessenhadd pléhen pengeél

járom nyakamban vasalt műhelyajtód

pozdorjád

tenntöreked utánad szalajtja a szél

és rohad iparod maroknyi maradékdarab

és belőled buzgalmad boga-bugája marad

ki enyém köteg rost ki rajtam könnyű kenter

ehol szóttakaróm fel-feltöri marját

ehol enged alá megáll a gödörnél

ki köldökéig göndör a kiserkenő kender

saját kötél

fonalad hajtó

Locker Dávid

A macskámmal német életfilozófiákon merengve

egykori tanárainnak

A WC-n ülve figyelem,
ahogy Baltazárt valami láthatatlan cél viszi előre.
Vajon mi járhat a fejében?
Jár egyáltalán valami?
A kérdés, sajnos, egyből misztikumát veszti,
mihelyst csatlakozik hozzám az alomjában.
Na, igen, megnyilvánul a húsrobot,
mint belőlem konokul a Descartes.
Pedig így hívta minap egy megvadult exét is a haverom.
Jókat kacagott bennem a zsigeri gúny az író tábor betonplaccán,
aztán mégiscsak bekopogtatott a tudat ajtaján Etika bácsi:
„a Szellem hordozója,
legyen bármennyire is párzó állattá aljasulva,
mégsem – nem LEHET! – csak egy húsdarab!”
De hát a Szellem nem csak az ösztönkiélést kajtató Erő csele,
amely a Nyelvből épít fogalomkatedrális,
mint ahogy a teuton erdők pogány hűvöse súgja
egy-egy leleplező lendületű Szemináriumon?

Sajnálom, de nem. Mert én európai vagyok.
A Város gyermeke, ki a Természetbe
bukolikus költeményt írni merészkedik csak ki,
aztán iszkol is vissza fodrok és sörcsarnokok közé.
Nekem az ember nem csak biokémiai céloptimalizálás,
hanem lepecsételt levél.
Lélek. Tettek és vágyak mögött derengve, kikaparhatatlanul.

Európai vagyok,
Jézus és Platón tanítványa.
Fogalmaimmal pofozhatom a Halált:
bátorság, remény, szeretet. Igazság. Jó.
Mit nyerhetek azzal, ha rád hallgatok, Frici?
És ha rólad veszek példát, Baltazár?

Engem ellenetek kötelez a múlt, hevít a jövő.
Hisz másról sem szólt itt kétezer éven át
minden félhomályban derengő csúcsív,
minden kicentizett tercina,
minden mellvérten csillogó címer,
mint a szóról,
amit egyikőtök sem ért.
A szóról, ami egy elnémult istentől maradt ránk,
s amit szorongatunk féltékenyen azóta is az üres űrben tántorogva.
Az egyetlen szóról, amiért élni érdemes.
Amit az Idő fülébe suttogok majd,
mikor azt hiszi, térdre kényszerített a Lét.
A szóról, ami, tudom, létezik, mert *akarom*, hogy legyen.
S amit csak a Hit lehelhet fel az égig:
Örökkévalóság.

Szedér Réka

Metonímia

I.

Márciusban az élettelen testekből
szívja ki a maradék tápanyagot a föld.
Növeszt majd valami mást.
Végtelenített ciklusok.

Rám fagytak a napsugarak:
bőrömet bentről kezdték ki a jégcsapok.

II.

Egy életpillanatot megszökni
a «még»- től, az volna jó.

Borostyánban fekszem,
indás szárúk nyakamon
ágazik szerteszt. Egy pontot
látok az égből, lábamban
az izmok alszanak. Ha haladtam,
akkor se mozdult meg a táj.
Minden gyökér a csontba váj.

III.

Kifeszített pillanat:
négy sarkában négy szöggel illesztve,
a szemlélő a két méter távolságból,
aranyzögből nézi, elemzi
a véletlen vonásokat a képen.

Kandalló mellett a fekete zongora.
Felette nézett ki a legjobban,
otthonossá tette a lakást.

Egy fiatal pár fektette bele mindenét,
és mire az utolsó bútor is a helyére kerül,
kihűl a hálószoba, és árnyak költöznek a falakba.

Berényi Klára

Az Őszi nap két fordításáról

„Pedig szép itt a Herbsttag”

Parti Nagy Lajos

Elemzésem tárgyául Rainer Maria Rilke *Herbsttag* című költeményének Kányádi Sándor és Tandori Dezső általi fordításait választottam. A vizsgálandó műfordítások kiválasztása teljesen önkényes, szubjektív alapon történt. A vers több mint húsz¹ fellelhető magyar fordítása közül azért ezt a két művet emeltem ki, mert különbözőségük ellenére, az alkalmazott poétikai eszközöknek, stiláris jegyeknek köszönhetően ez a két fordítás nyújtotta számomra a legmeghatározóbb esztétikai élményt, és érzékeltették a szavaknak azt a magasfeszültségét, amelyek Rilke líráját jellemzik. Ha Walter Benjamin fordításról szóló esszéjének² nevezetes amfora-allegóriáját hívom segítségül (már csak azért is teszem ezt, mert ezt az írást Tandori is átültette magyar nyelvre), melyben már a forrásnyelvi szöveget is töredékként, egy tökéletes, eredendő lényeg cserépdarabjaként határozza meg, amely töredéknek a töredéke a fordítás, és amely töredékek között azonosság helyett csak metonimikus viszony, illeszkedés valósulhat meg, akkor azt mondanám, hogy véleményem szerint az általam választott két fordítás illeszkedik a legtökéletesebben Rilke „amfora-töredékéhez”.

Rilke versépítkezési módszerét – zeneiségének hangsúlyozása mellett – nem véletlenül szokták két másik diszciplína kiemelkedő mesteréhez, Rodinhez és Cézanne-hoz³ hasonlítani. A fordítás során sem beszélhetünk pusztán nyelvi mintázatok átültetéséről vagy kognitív adatok átkódolásáról, hiszen a lefordítandó szöveg olyan információkat is tartalmaz, amelyek nem szövegszerűen, explicit módon léteznek a versben, hanem a forráskultúra viszonylatában értelmezhetőek. Kappanyos András az evolúcióelmélet felől közelíti meg a jelenséget, a fordítás tárgyait kulturális mintázatokként definiálja. E gondolatmenet szerint

¹ A László Erika által létrehozott Rilke-adatbázis 23 *Herbsttag*-fordításról ad hírt. Az általam választott műfordítók ezen adatbázis adatai alapján nincsenek benne Rilke tíz leggyakoribb fordítói között. LÁSZLÓ Erika, *Magyar „Rilkék”*, Bp., 2010. (doktori disszertáció) Hozzáférés: 2022.10.11. <http://doktori.btk.elte.hu/lit/laszloerika/diss.pdf> Uo., 73.

² Walter BENJAMIN, *A műfordító feladata*, ford. TANDORI Dezső = JÓZAN Ildikó – JENEY Éva – HAJDÚ Péter (szerk.), *Kettős megvilágítás. Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig*, Balassi, Budapest, 2007, 183–195.

³ „Az érett Rilke a dolog téralakzattá változásának koncepcióját nagy valószínűséggel Cézanne festményei alapján alakította ki. Rilke Cézanne képeit a dallamvilágra emlékeztető ellentmondások harmonikus vegyületének nevezte” LÁSZLÓ, *I. m.*, 69.

a mű mint önálló szándékkal rendelkező, reprodukcióra, értelmezésre törekvő kulturális képződmény létezik.⁴ A komplex kulturális mintázatok meghatározásánál Kappanyos a következő öt tulajdonság meglétét tartja lényegesnek:

1. Valamely meghatározott, irodalmi rangra jutott, kodifikált nyelven íródtak,
2. saját kultúrájukban jelentős kanonikus rangra tettek szert, miáltal nyelvi formájuk véglegesen rögzült,
3. kanonikus rangjuk, illetve a mintázat „érdekessége” révén más kultúrák számára is vonzóvá váltak,
4. kanonikus struktúrájuk fenntartásával és rangjuk figyelembevételével más-sik meghatározott irodalmi nyelvre fordították őket,
5. a célkultúrába az eredeti szerző nevével, az eredetinek megfeleltethető címmel, azaz identitásuk megtartásával integrálódtak.⁵

Látható, hogy az *Őszi nap* messzemenően teljesíti ezeket a feltételeket, és komplex, érdekes, értékes és lényegénél fogva nagyon összetett, invenciózus munkára készíti a fordítására vállalkozókat. És mivel legyen bármennyire szobor- vagy képszerű is ez a mű, de anyaga a nyelv, a fordító is ezzel az anyaggal munkálkodva, a válogatás és a kombináció eszközeit felhasználva a nyelv által, a nyelvben reprezentálja a kulturális információkat. Benjamin szavaival, „a fordításnak, az eredeti mű értelméhez való mindenképpen hasonulás helyett, szeretettel s az eredeti elgondolásmódot saját nyelvi közegében a legapróbb részletig kidolgozva”⁶ kell megszületnie, alakulnia.

A célnyelvi közegben megvalósuló aprólékos nyelvi kidolgozottság, azaz a szakmai kompetenciák fontossága mellett a szeretet hangsúlyozásával az érzelmi azonosulás fordítói attitűdjének lényegi voltát fogalmazza meg. Benjamin elméletével összhangban van Kulcsár-Szabó Zoltán meglátása is, miszerint a fordítások sikerültsége nem a forrásnyelvi és a célnyelvi szövegek ekvivalenciájának köszönhető, hanem a műfordító magas szintű nyelvi kreativitásnak, mesterségbeli tudásnak függvényében jön létre,⁷ ezért – bár az elemzésem érinti a referenciális és kontextuális ekvivalencia kérdéseit – elsősorban annak az apró részletekben, nüanszokban megnyilvánuló anyanyelvi virtuozitásnak, tehetségnek a megmutatására törekszem, amely mindkét fordító sajátja.

A szövegek elemzésénél egyrészt a funkionalista stilisztika módszerét alkalmazom, amellyel vizsgálom az eltérő nyelvi konstrukciókat, a poétikus megformáltság különbözőségeit, összevetem a stiláris értéket hordozó elemeket,⁸ másrészt a kvantitatív megközelítésmódot is alkalmazom, egyetértve Fónagy Ivánnal abban, hogy „[a]z egyéni stílus viszonylag

⁴ KAPPANYOS András, *Bajuszbögre, lefordítatlan: Műfordítás, adaptáció, kulturális transzfer*, MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 2014, 322–323. (Akadémiai nagydoktori értekezés.) Hozzáférés: 2022.11.21. http://real-d.mtak.hu/6557/dc_566_12_doktori_mu.pdf

⁵ *Uo.*, 325.

⁶ BENJAMIN, I. m., 192.

⁷ KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A fordítás „antihumanizmusa” mint az önmegértés új történeti alakzata*, Alföld 1999/2, 46–75.

⁸ SZIKSZAINÉ NAGY Irma, *Intertextuális tükrök: Összehasonlító stíluselmzések*, Kalligram, Budapest, 2021, 25.

állandó, mivel mélyen gyökerezik a tudattalanban”.⁹ Ez a statisztikán alapuló módszer kiválóan alkalmas az egyéni stílus kevésbé tudatos, de nagyon is meghatározó jellemzőinek megmutatására. A szöveg poétikai megalkotottságának vizsgálata, az esztétikai érzékelés interpretációja, ahogy azt Kulcsár-Szabó az intertextuális funkciók elemzése kapcsán írja,¹⁰ olyan kontroll, amely pontosíthatja, kiegészítheti a már létező értelmezéseket – ezért is tartom hasznosnak, ha az elemzésem ezekre az aspektusokra fókuszál. Az összehasonlító vizsgálat során az összevetett szövegek között is kialakul egyfajta dialogikus viszony, már csak azért is, mert az elemzés során a „másik szöveg tudása elkerülhetetlenül beleékelődik, beleépül az elemző világról való tudásba, és hermeneutikai értelemben befolyásolni fogja az elemzést”.¹¹ Úgy gondolom, hogy a két szövegnek ez a fajta egymásra hatása is segíthet abban, hogy az elemzésük során rámutathassak arra a „többletre”, ami a fordítók egyéni szóválasztásából, szövegszerkesztéséből, a nyelvi variánsokból fakad, amelyre Fried István így utal tanulmányában: „a csupán megközelíthető, ám megoldhatatlan feladat, a Herbsttag, melynek magyar változatához valamennyi fordító hozzáadott valamit, meglepő ráismerést, színező árnyalatot, a tökéletest megkísértő nyelvi leleményt.”¹² Nem célom ugyanakkor azal foglalkozni, hogy a fordítások tartalmi hitelességét összevesszem az eredeti költeménnyel, a fordításokat lehetetlen is volna performanciatesztnek alávetni,¹³ így a két fordítást mint azonos forrásnyelvi tartalmat visszaadni kívánó, de önálló műalkotást vizsgálom. Dolgozatom mellékletében közlöm a vizsgált műfordításokat és a forrásnyelvi szöveget.

Rilke 1902-ben írta meg az *Őszi nap (Herbsttag)* című költeményét. A vers a *Képek könyve* első részében jelent meg, abban a kötetben, ahol először találkozhatunk a szerző úgynevezett tárgy-verseivel. Ebben az objektív költészetben a lírai én személyessége, közvetlensége eltávolodik, a hang távolságtartóbbá, hűvösebbé válik, a vers szinte szoborszerűvé tárgyasul. Az *Őszi nap* lágy, dalszerű, ám nem lelhetőek fel benne a romantikára jellemző személyes érzelmek, indulatkitörések, nem a költői én áll a szöveg centrumában, és a vers beszélője – ahogy erre Paul de Man Rilke szonettjeit elemezve rámutat¹⁴ – nem aktív közreműködő, hanem egyes szám harmadik személyben, általános alanyt használva szól a magányról úgy, hogy cselekedetekkel, természeti mozaikképekkel írja körül ezt a létállapotot. Tárgyiassága nem hideg, szenvtelen, hanem meleg színű, szépséges, melankolikus, „szecessziós zeneképei,

⁹ FÓNAGY Iván, *A költői nyelvről*, Corvina, Budapest, 1999, 465.

¹⁰ KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, „Hangok, jelek”: Kovács András Ferencről–Az olvasás lehetőségei, JAK–Kijarat, 1997, 135–136.

¹¹ KOCSÁNY Pirokska, „Párhuzamos műfordítás: a stilsztika kivételes lehetősége”, *Magyar Nyelvőr* 125, 4. sz. (2001), 446–449. 47.

¹² FRIED István, *Rainer Maria Rilke versei Kányádi Sándor hangján*. Hozzáférés: 2022.10.18.

<http://www.barkaonline.hu/esszek-tanulmányok/7809-rainer-maria-rilke-versei-kanyadi-sandorhangja>

¹³ A témával részletesen foglalkozik Kappanyos András. Roman Jakobson fordításelméleti tételeire hivatkozva mondja: „Egy költemény »fordítását« (az idézőjel itt azt jelzi, hogy Jakobson rendszerében ezt nem szabadna fordításnak nevezni) ugyanakkor hiába vetnénk alá performanciatesztnek, hiszen a költemény lehetséges hatásai annyira komplexek, hogy két olvasói élményt még a »fordítás« közbejöttével is bajos volna egzakt módon összemérni. A közös megismerési adatokra való visszavezetésről itt szó sem lehet, ami itt történik, az Jakobson implikációja szerint nem is fordítás. Az egyik tartományban (kognitív adatok világa) tehát a fordítás mindig lehetséges és ellenőrizhető, a másikban (költészet) – legalábbis ugyanazokkal a módszerekkel – sohasem.” KAPPANYOS, I. m., 19.

¹⁴ Paul de MAN, *Az olvasás allegóriái: Figurális nyelv Rousseau, Nietzsche, Rilke és Proust műveiben*, ford. FOGARASI György, Szeged, Ictus, 1999, 55.

édes gordonkaszólói”,¹⁵ valamint mesteri rímeinek és a lüktető jambusoknak köszönhetően a hatása kikerülhetetlen, Tellér Gyula szerint egyenesen zsarnoki.¹⁶

Kányádi Sándor nem tartozik Rilke jelentősebb fordítói közé, ám ez csak a fordítások csekély számára vonatkoztatható,¹⁷ és semmiképpen sem a színvonalukra. Tandori Dezső Nemes Nagy Ágnes és Ottlik Géza közvetítése révén, már tizenhét éves korában megismerkedett Rilke verseivel, és ez az esztétikai élmény élete végéig meghatározta a líráról való gondolkodását. 1978-ban jelent meg *Föld és vadon*¹⁸ címmel az a műfordítás-gyűjteménye, amelyben a legtöbb fordítás Rilkétől származik. A későbbiekben több, kizárólag Rilke-fordításokat tartalmazó kötete jelent meg¹⁹ amellet, hogy ezek egyes darabjait különböző antológiákban is közölte. Az *Őszi nap* Tandorira gyakorolt hatását az is mutatja, hogy a vers fordításának „kb. nyersfordításos”, nyelvkritikai attitűdöt reprezentáló változatát is megírta.²⁰

Nézzük először Kányádi fordítását. Az első szakaszában, főképp a második és a harmadik sorban egyértelműen a mély magánhangzók, azon belül is a hátul képzett labiálisok, ó, á, a hangok rekurrenciája figyelhető meg, és a szakasz dallamhoz hozzájárulva e hangok ismétlődése szimmetrikus alakzatokban, rímszerű összecsengéseket keltve nyilvánul meg: „Vond árnyaid a napórákra” (o-á-a/ó-á-a) napórák / a rónán – a,ó,á / a,ó,á.

Érdekes megfigyelni Kányádi szóválasztását: a *Flurent rónának* fordítja, lemondva a kézenfekvő *mezőkön*²¹ variánsról, amit Tandori is használ. Ezzel a megoldással két jambust veszített ugyan, hiszen a *mezőkön* szóval a sor úgy hangzana, hogy „s fújjon mezőkön újra szél, Uram”, és négy tiszta jambikus lábat tartalmazna, ám Kányádi sokkal többet nyer ezzel a variánssal, mint amennyit a ritmuson veszít. Nemcsak a *rónán* mély magánhangzói simulnak bele szépen a szövegbe, hanem a szó zöngés mássalhangzói is. Az utolsó sorban nyolc n hang és hat r hang található, e szonánsok zöngésségükkel jelentősen fokozzák a szöveg zeneiségét. Még egy érv szól e remek szinonima mellett: a második sor végén lévő *némán* szóra válaszol a *rónán*, szép belső rímként. Ennek a három sornak a szépségét az alliterációk is fokozzák: az első sorban a két, hangsúlyos, mondatkezdő b hang, majd a v hang négyes alliterációja, áthajolva a második sorba.

¹⁵ NEMES NAGY Ágnes, „Rilke-almafa” = Uő, *Szó és szótlanság*, Magvető, Budapest, 1989, 376.

¹⁶ „Rilke költészetéről alkotott összképem csak nehezen, sok év alatt szabadult meg az Őszi nap egyeduralkodó, szinte zsarnoki hangulati hatásától.” TELLÉR Gyula, *Rilke és a tokodaltárhoi utasok* = Rainer Maria RILKE, *Duinói elégiák*, Helikon, Budapest, 1988, 86. (Helikon Stúdió, 9.)

¹⁷ Kányádinak tíz Rilke -ordítása található az Ictus kiadó által megjelentetett Rilke-kötetben. Rainer Maria RILKE, *Verseik*, Ictus, Budapest, 1995.

¹⁸ TANDORI Dezső, *Föld és vadon: Válogatott műfordítások*, Európa, Budapest, 1978,

¹⁹ RILKE, Rainer Maria *Rilke versei Tandori Dezső válogatásában és fordításában*, Eri, Budapest, 2007. *Rilke és angyalai, önéletírás éjekkel: Műfordítások, najzolások, hódolások és vallomások 1959–2009*, Kortárs, Budapest, 2009.

²⁰ TANDORI Dezső, *Rilke-változat. Őszi nap: Az eredeti vers kb. nyersfordítása*, Bárka 2009/2, 27.

²¹ László Erika a Rilke költészetére jellemző térfelfogás és a *Herbsttag* magyar fordításainak összevetése kapcsán jegyzi meg, hogy azon fordításoknál, ahol a konkrét helyszínmegnevezés szerepel – pusztá, róna, tarló, mezők –, nem érzi sikeresnek a vers térfelfogásából származtatható rilkei szabadságélmény visszaadását. Pozitív fordítói megoldásként említi Rab Zsuzsa szövegét, ahol nem szerepel konkrét hely megnevezése (*engedd rohanni orkánjaidat*). Úgy gondolom, hogy az általam vizsgált fordítások nem szenvednek csorbát e téren. Kányádinál a *rónán* szó Petőfi olvasásának esztétikai tapasztalatával a szabadság jelentését is asszociálhatja, Tandori fordításában a főnév többes számba tétele (*mezőket*), valamint magának a *mező* szó átvitt jelentése is elvontabb síkra emelhetik a jelentést. LÁSZLÓ, I. m., 70.

A Kányádi-fordítás következő szakasza, szinte fonetikai antitézisként, a magas magánhangzóké. Itt újra megfigyelhető az a tendencia, hogy a szavak kiválasztásánál a költő kiemelt figyelmet fordít a hangok harmóniájára. A vers negyedik sorában feltűnő, hogy egy névelő kivételével csak e és é magánhangzók szerepelnek, és ezeknek a hangoknak a dominanciája folytatódik az egész szakaszban, színesedve még az ő magánhangzó gyakori szerepeltetésével. Ebben a rövid szakaszban négy szóban is szerepel a magyar szavaknál nem túl gyakori ö/ő és e/é párosítás²² (verőt, tökély, tökéék, végső). Micsoda játékosság figyelhető meg itt! Az *éretlen: érzjenek* figura etimologica párjára alliteráló s rímelő *édeset*, valamint egy áletimologikus szó-játékot, a *tökélyre-tökék* szavak egy sorban szerepeltetése, egymásra vonatkoztatása e nyelvi jelek motivált voltát hangsúlyozhatja. Kányádi fordításának utolsó szakaszából kiemelném az utolsó sor eufóniáját: „a fák alatt, ha lombra lomb süvölt le”.

Ez a sor a dallamosságát nemcsak a tökéletes ritmusának – nincs benne helyettesítő versláb, mind az öt láb jambus –, hanem a likvidák magas arányának is köszönheti. Ebben a verszárlatban – hasonlóan, mint Petőfi híres verssorában („Elhull a virág, eliramlik az élet”) – az l és r hangok ismétlődésükkel sodródást, gördülést felidéző hanghatást érnek el, és így maguk is felerősítik az elmúlásnak, a lét végességének érzetét.²³ Ráadásul a zengő labiálisok a *lombra lomb* figura etimologicájában szinte érzékelhetővé teszik a lomb lassú, lehulló mozgását is. A stílushatáshoz hozzájárul még a jelentés és a hangélmény divergenciája. Kányádi versében szinte csak tiszta jambusok és helyettesítő verslábak, spondeusok állnak. Egyetlen sor van csupán, amelyik nem jambussal végződik, a nyolcadik sor, ahol spondeus a zárlat, a többi sor tökéletes ötös és hatodfeles jambus. Verstani felfogások szerint ahhoz, hogy a szöveg jambikus legyen, elég, ha a sorok összességében a jambusok és spondeusok összarányszáma eléri a 70%-ot.²⁴ Kányádinál ez az arányszám meghaladja a 90%-ot is, hiszen a 60 verslábból mindössze egy pirrichius és egy trocheus.

Tandori fordítása első ránézésre a hangtani jelenségek szintjén kimértebbnek, szikárabbnak tűnik, ám figyelmesebb olvasás után előbújnak a szinte szemérmes alliterációk, belső rímek. Az első szakaszban rögtön egy mesteri megoldás található. A forrásnyelvi szövegben is rímel egymásra a *Sonnenuhren – Fluren*, és ez a belső rím Tandorinál is megtalálható, ugyanolyan helyzetben: *ármvetőnek – s a mezőket*. Szinte hallani véljük a szél zúgását a harmadik-negyedik sor ismétlődő s és sz hangjai által, és ezt a hatást csak felerősítik a szöveg ajakkerekítésés ü/ű-ö/ő hangjai – a középső szakaszban kilenc ilyen hang is található. Az utolsó szakaszban is találhatóak megbúvó, szép egymásra rímélések, mint *hajlék-allék, magány-na-járja*. Tandori fordítása szintén nagyon jó ritmusú, összesen hat versláb található benne: kettő pirrichius és négy trocheus, amelyek nem illeszkednek szervesen a jambikus alaprítmushoz.

²² A tíz leggyakoribb fonéma között nem szerepelnek sem az az ö/ő, sem az é fonémák. BEKE András – GÓSY Mária – HORVÁTH Viktória, *Gyakorisági vizsgálatok spontán beszédben*. Hozzáférés: 2022. 12. 18. https://epa.oszk.hu/04100/04178/00020/pdf/EPA04178_beszedkutatas_2012_260-277.pdf

²³ „Kétségtelen, hogy a hangoknak nemegyszer a szójelentéstől függetlenül is van hangulati hatásuk. De többnyire nem a hang fejez ki valamit, hanem a mondatban a hangok is jelentést sejtetőkké válnak gyakoriságukkal.” SZIKSZAINÉ NAGY Irma, *Magyar stilisztika*, Osiris, Budapest, 2007, 364.

²⁴ Vö. a G. István László által említett babitsi hagyományt. G. ISTVÁN László, *Repülő szőnyeg*, Magvető, Budapest, 2015, 52.

A fordítások eltérő szemantikai, hangulati árnyalata leginkább a fordítók által választott szó és kifejezőkészlet vizsgálatánál érhető tetten. Kányádi szövegénél már az első szó, az igekötő igenév (*Beteljesült*) archaikus stílushatásával szinte bibliai hangulatot kelt azáltal, hogy a beteljesült prófécia, beteljesült ígéret kifejezések asszociációját hozza be a szövegbe. Ezt az archaikus hangulatot tovább erősíti a *bő nyár* jelzős szerkezet, amely attól kap régies színezetet, hogy itt a *bő* melléknév nem a manapság megszokott, köznyelvi – nagy szélességű, nagy befogadóképességű – jelentésében áll, hanem mint a gazdag, bőséges szinonimája. A vers ötödik sorában a *déliés verőt* jelzős szerkezetnek van erőteljes érzelmi, hangulati többlete, a verőfény szó helyett a tájnyelvi *verő* formát használja, összekapcsolva a déli szó ritkán képzett délies alakjával. Az utolsó szakasz régies *bíbelődve* szavának hangulati többlete nemcsak a jelentéséből, hanem kellemes hanghatásából is ered, hangulatfestő szóként is értelmezhetjük, és akár Arany János szép sorát is felidézheti a befogadóban („Gyümölcsfáim közt bíbelek”). Az utolsó sor *süvölt* igéje szintén népies ízt hoz a versbe. A vers dinamikájához hozzájárul az igék magas száma, és ezen belül is jelentős a cselekvésre felszólító igéké: *vond, fújjon, rendeld, adj, sürgess, nyilazz*. Ez a dinamizmus, expresszivitás az első két szakaszban érezhető, és a harmadik szakasznál lassulást érezhetünk. A nyolc ige ellenére sem érezzük mozgalmasnak ezt a versszakot, hiszen a ezekből kettő létige és kettő határozói igenév, két cselekvő ige fogalmi jelentése pedig szintén statikusságot, nyugodtságot fejez ki: *olvas, virraszt*.

A határozói igenevek szépen adják vissza a tűnődő, tétova mozdulatokat (*bíbelődve, meg-megállva*), szinte a létállapot időtlenségét, reménytelenségét érzékeltetik passzivitásukkal. Ehhez kapcsolódóan érdekes megfigyelni azt is, hogy Kányádi – a forrásnyelvi szövegnek megfelelően – a *hosszú* és a *most* szavakat ismétli meg, szintén aláhúzva az időtlenség érzetét, míg Tandori a magány szót használja két különböző alakban (*magányos, magányra*), s ezzel a fókusz az egyedüllét alapélményére helyezi. A *hajléktalan* szó is erősíti ezt a hangulatot, bár a szóválasztást furcsának érzem, mintha stílusterés lenne. Ez a hatás valószínűleg a hajléktalan szó mai köznyelvi használatában érvényesülő pejoratív értelemnek tudható be.

Tandori fordításának nem annyira archaikus, biblikus a hangulata, mint Kányádiénak, inkább különös, már-már egzotikumba hajló, a *szeld, délszaki, allé, gyümölcs, zamat, fűrt* szavak használata által. Az *árnyvető* főnév hapax legomenonja az árnyékot vető alárendelő szintagmából rövidítve, felerősíti az árnyék szimbolikus jelentését is. A *szélbe borítva* szó szerkezet különlegessége a váratlan *be* helyhatározórag használata, az eszközhatározós *széllel borítva* kifejezés helyett. Ez a variáció a „ruhába burkolva” kifejezés felidézésével szinte láttatja azt, akit a vers elején megszólít („Készülj, Uram”). Ugyanakkor ez a felszólítás, különösképpen a „(nyár)időd letelt” kontextusában nem nélkülözi a travesztálást, „a rilkei pátosz leszállítás[át] a hétköznapi történet pátosztalan eseményére”.²⁵ Szintén egy rövidítéstől lesz egyedi ez az igenévi jelzős szerkezet is: *késő gyümölcsöt* – a kései vagy későn érő gyümölcs helyett.

²⁵ FRIED István, *Tandori Dezső Rilke-változataihoz. Gondolatok Tandori és a modernség problémaköréről*, Tiszatáj 2021/3, 56. Fried tanulmányában Tandori travesztáló hozzáállásáról a költő *Éj felé* című kötetének versei kapcsán beszél, mely szövegekben a Rilke-utalások a fordítói babramunka kifigurázását is megjeleníthetik, többek között a *Herbsttagét* is. „nímandok álma lenni oly sok mit-tudom-én-mi alatt, a francba fordítsuk. A nyár is oly nagy volt, / és nem kell.” *Uo.*, 55.

A *gyümölcs* szó is interferenciába lép a *kiteljesedjen* és *el ne vesszen* szövegrészekkel, a szó átvitt jelentését támogatva ezzel.

Mind a két fordításnak az utolsó szakasza paralelizmussal kezdődik, szerkezeti és egyben gondolati párhuzammal. Kányádinál az első tagmondat az, amelyik hasonló felépítésű: „Kinek most nincs / Ki most magányos”, Tandorinál a második tagmondatban található az azonos szerkezet: „ki most magányos / ki most hajléktalan”. Az eredeti szöveg anaforikus szerkezete így Tandorinál epiforává alakul. Az utolsó szakaszt Kányádi két, Tandori három mondatral oldja meg, ráadásul Tandori az utolsó mondat gördülését is megakasztja a *Virraszt*: után tett kettősponttal. A monotonitás hangulatához jól illeszkedik itt a háromszor is használt *hoz* határozórag (*olvasáshoz, levélíráshoz, fűkhöz*). Tandori fordításában többször is előfordul a megszokottól eltérő szórend, ez a párhuzamos szerkezetű mondatoknál is megfigyelhető már – itt hátulra veti az alanyt („s a mezőket szélbe borítva szeld / Késő gyümölcsöt sürgessen szavad”), de a leghatásosabb inverzió a második szakasz negyedik soránál található: „csöpp el ne vesszen dús fűrtből zamat”. Itt a jelző és jelzett szó, a *csöpp* és a *zamat* egymástól távol helyezése adja az erős stílushatást. Kányádi a második szakaszt is szerkezeti párhuzamokkal oldja meg, a sorok elején kezdőpozícióba állított egyes szám második személyű, felszólító módú igékkel. Az utolsó mondat Kányádinál az igeneves szerkesztésmódnak köszönhetően kap telítettséget, sűrítettséget, és ez az utolsó négy verssoron átívelő mondat, egy enjambement-val a szakasz közepén, szép ellentételezése a vers felütésének, ahol az egyszavas mondat mellett (*Beteljesült*) egy olyan mellérendelő mondat áll, amelynek tagmondatai egy rövid jelző kivételével tömondatok: „Bő nyár volt, s vége van”. A visszavonhatatlanság érzetét hordozzák ezek a tömör, létigés állítások.

A fordítások nem bővelkednek a hagyományos költői képekben, nem sorjáznak a hasonlatok, metaforák, szinestéziák, de szinte minden főnévnek súlya van, szimbolikus jelentéssel áll a szövegben (*nyár, árny, napóra, róna, szél, gyümölcs, bor, ház, levél, fa, lomb*), mindegyik túlmutat önmagán, gazdag értelmi-érzelmi töltésű kép, általános érvényű szimbólum. Az érzelmek gondolati tartalmak leírásba, képbe mennek át, amely egyrészt eltávolít, tárgyiasít, másrészt magasabb szintre, általános érvényűvé emeli az egyéni érzelmeket. A vers több jelképe is hordoz bibliai áthallást, mint például a *virraszt* – ezt az igét mind Kányádi, mind Tandori kiemelt, sorkezdő helyre teszi –, ami felidézheti Jézus virrasztását a Gecsemáné kertben. Érdekes, hogy a ház jelképét Tandori kihagyja a szövegből, helyette a hajléktalan kifejezést használja. Kányádi megoldásában a *most* időhatározó kap erős hangsúlyt közvetlenül a határozatlan alany után állva, és azáltal, hogy a *most*-ot a *nincs* létige követi, az az érdekes helyzet áll elő, hogy bár a *nincs* a házra vonatkozik, de egyben az időre is vonatkoztatható, ahogyan Somlyó György tanulmányában olvasható: „S ez az időhatározószó itt éppen az időt teszi határozatlanná”²⁶.

Kányádi verse második szakaszának utolsó két sorában több kép erősíti egymást. Az implicit igei metafora (*nyilazz*) iránya a *tőkék nehéz bora*, mely egy metalepszis, ok-okozati érintkezés, hiszen a tőkék fűrtje helyett a majdani bor képét villantja fel. A *nehéz* jelző a két

²⁶ SOMLYÓ György, *Philoktetész sebe*, Gondolat, Budapest, 1980, 303.

fogalom egymásra vonatkoztatása révén egyszerre állhat metaforikus értelemben, mint a bor tulajdonsága, és konkrét súlyt jelölve, ha a lappangó fürt jelentéshez társul. A stílushatás itt a sűrítésből és a két jelentés összevetéséből adódó asszociációs feszültségből táplálkozik.²⁷ A kép komplexitását, szépségét növeli, hogy még egy metonimikus alakzatot tartalmaz, egy olyan metalepszist, ahol az előzmény helyett a következmény van megnevezve. A „nyilazz (...) végső édeset” képnél a *nyilazz* igéhez tartozó, meg nem nevezett eszközhatározó a jelentésmező által egyértelműsíthető, a sugár/nyíl metaforikus kapcsolatból adódó napsugár, melynek gyümölcsérlelő, édesítő hatását, azaz a következményt nevezi meg a tranzitív állítmány tárgya, az *édeset*. Még egy metonimikus képet emelnék ki Kányádinál, az utolsó sor *lombra lomb süvölt le* szakaszát. Itt nem a megszemélyesített lomb az, amelyik süvölt, hanem a már említett rónákon fújó szél, de a lomb és a szél fogalmak itt a térbeli vagy akár ok-okozati érintkezésének köszönhetően egy jelentésmezőbe kerülnek.

Mindkét szöveg követi az eredeti vers formáját, tizenkét sor három egyre növekvő (három-, négy-, majd ötsoros) szakaszra osztva. Mindkét vers rövid mondatokkal indul, szikár, lényegi megállapítások teszik töredezetté a stílust. A szövegek jellemzően verbális stílusúak, domináns az igei állítmányok jelenléte, és mivel objektív líra,²⁸ az érzelmek leírásokban tárgyiasulnak, ezt a vers utolsó két sorában található párhuzam is alátámasztja. Tandorinál az allékban bolyongó ember a fákhöz sodródott lombbal áll párhuzamban, a toldalékismétlések (*levélínáshoz, fákhöz*) is erősítik ezt a kapcsolatot: itt a nyugalanság a lomb céltalan, keringő mozgásának leírásában fejeződik ki. Kányádinál erősebb érzelmek aktiválódnak, nemcsak a *süvölt* ige szinte szirénát idéző hanghatásának köszönhetően, hanem a *riadtan meg-megállva* szó szerkezet miatt is.

Mindkét szöveget meghatározzák az ismétlések, de Kányádinál a hangtani alakzatok dominánsak, mint az annominációszerű *tökélyre-tökék* párosa, vagy az *éretlent: érjenek* megoldás, ahol a melléknévi és az igei forma kapcsolódik össze figura etimologicára emlékeztető módon. Tandorinál a *magányra – magányos* figura etimologicája, az azonosan képzett igeik (*sürgessen, lehessen*) és a már kifejtett epiforikus ismétlés bír szövegszervező erővel.

Barna Imre egy Lator Lászlóval folytatott beszélgetésben azt mondta, hogy ha „a fordítót az építészhez hasonlítjuk, akkor szerintem a rossz fordító nem olyan, mint az a rossz építész, aki csúnya házat tervez: szerintem ez a közepes fordító. A rossz fordító olyan, mint az az építész, aki olyan házat tervez, amely összedől.”²⁹ Most olyan jól sikerült műfordításokat hasonlítottam össze, amelyek – az építészhez hasonlóan maradván – bár mind gyönyörű épületek, de stílusukban, szerkezetükben szembeszökő különbségeket mutatnak.

²⁷ „A metalepszis stílushatása abból adódik, hogy az olvasó vagy beszélő összehasonlítja a két jelentést.” SZATHMÁRY ISTVÁN, *Stílusesszók és alakzatok kislexikona*, Tinta, Budapest, 2010, 79.

²⁸ Nemes Nagy Ágnes a modern objektivitás ősei közé sorolja Rilket Mallarméval és Valéryvel együtt. Rilke lírájában a tárgyak mondják el azt, amit másképpen nem lehet elmondani. „És ez nem epikai program, ez lírai program, de még mennyire az, csak úgy rezegnek, vibrálnak ezek a tárgyak a beléjük fojtott magasfeszültségtől, ezek a képek, történetek minduntalan túllobbannak önmagukon, lobbanásaikkal létrehozva az ismeretlen dimenziók terét.” NEMES NAGY ÁGNES, *Rilke-almafa*, I. m., 381.

²⁹ „Majdnem ugyanazt” – Barna Imre és Lator László beszélgetése. Hozzáférés: 2022.10.18. <https://europakiado.hu/hir/majdnem-ugyanazt-280>

Úgy vélem, hogy a Kányádi-fordításnak az egyik legnagyobb erőssége, támfala a költői virtuozitás, az áradó zeneiség, a szinte ösztönös játékoság a hangokkal, és a tökéletességig faragott ritmus. Tandori fordítását meghatározzák a nyelvi lelemények, az egyedi mondat-szerkezetek, szintagmaképzések, de nem fedezhetők fel benne – mint Pór Péter meglátása szerint Tandori kései Rilke-fordításaiban – a calque-elv szerinti újraírás azon hatásai, melyek érdekesebbé, nehezebben érthetővé tennék vagy akár szándékosan széttörnék a forrásszöveg egységes hangulatát.³⁰ Úgy gondolom, hogy a szóválasztás a műfordítás során mindig nagyon jellemző az adott fordítóra, és nem pusztán stilisztikai-retorika kérdés, hanem a fordító költői alkatának, személyiségének megfelelő és azt hűen megmutató döntések sorozata, ezért műfordítások összehasonlító elemzésénél nemcsak a különbözőségek tárulnak fel, nemcsak az eltérő munkamódszereknek lehetünk tanúi, hanem annak a költői önazonosságnak is, amely a fordításokban is megnyilatkozik.

Melléklet

Rainer Marie Rilke: Herbsttag

Herr: es ist Zeit. Der Sommer war sehr gross. Leg deinen Schatten auf die Sonnenuhren, und auf den Fluren lass die Winde los.

Befiehl den letzten Früchten voll zu sein; gib ihnen noch zwei südlichere Tage, dränge sie zur Vollendung hin und jage die letzte Süsse in den schweren Wein.

Wer jetzt kein Haus hat, baut sich keines mehr. Wer jetzt allein ist, wird es lange bleiben, wird wachen, lesen, lange Briefe schreiben und wird in den Alleen hin und her unruhig wandern, wenn die Blätter treiben.

³⁰ Itt Pór Péter részletesen ír a calque-stratégiáról, valamint arról, hogy „valóban hűtlen ez az átírás (és átrajzolás) Rilke alkotói szelleméhez?” Pór Péter, Ki volt előbb: Rilke vagy Tandori, Holmi online. Hozzáférés: 2022.12.11. <https://www.holmi.org/2010/12/por-peter-ki-volt-elobb-rilke-vagy-tandori-tandori-dezso-rilke-es-angyalai>

Rainer Marie Rilke: Őszi nap (Kányádi Sándor fordítása)

Beteljesült. Bő nyár volt s vége van.
Vond árnyaid a napórákra némán
s fűjjon a rónán újra szél, Uram.

Rendeld a még éretlent: érjenek; adj
bár kétnapi délies verőt még, sürgess
tökélyre és nyilazz a tőkék nehéz
borába végső édeset.

Kinek most nincs, nem épít házat már.
Ki most magányos, lesz hosszú időre,
olvas, hosszú levéllel bíbelődve
virraszt, s riadtan meg-megállva jár
a fák alatt, ha lombra lomb süvölt le.

Rainer Marie Rilke: Őszi nap (Tandori Dezső fordítása)

Készülj, Uram. Nagy nyáridőd letelt.
Napóráinkra jöjj el árnyvetőnek,
s a mezőket szélbe borítva szeld.

Késő gyümölcsöt sürgessen szavad;
add, még két napjuk délszakibb lehessen,
s amit kezdtél velük, kiteljesedjen, csöpp el
ne vesszen dús fürtből zamat.

Nem épít már, ki most hajléktalan.
Hosszú magányra vár, ki most magányos.
Virraszt: olvasáshoz, levélíráshoz,
és az állékat járja nyugtalan,
mikor a szél hullt lombot hajt a fákhöz.

Bakó Sára

„(...) a rózsza, az nem egy virág”¹

Egy kultúrtörténeti szimbólum
továbbélése kortárs magyar
regényekben

Bevezetés

A rózsza motívuma évezredek óta kíséri és szimbolizálja az emberiség történetét: civilizációk tükörképeként, gondolatok, érzések vagy éppen szakrális tartalmak közvetítőjeként funkcionál az antikvitás korától egészen napjainkig. A növény rendkívül szerteágazó kultúrtörténetét számos irodalmi alkotás használja fel forrásként, és gazdagítja újabb értelmezési lehetőségekkel – mind a virág fizikai valója, mind elvontabb jelentésrétegei felől közelítve. Vizsgálódásom során több olyan kortárs szöveggel is találkoztam, melyek szervesen építkeznek a római vagy éppen az oszmán hagyományokból: ilyen például Péntek Orsolya *Vénusz jegyében* című regénye, melyben a jelkép nemcsak a szépséget és a szerelmet, hanem a transzcendencia állandóságát is magában foglalja.

Jelen írás tárgyául azonban két olyan művet választottam, amelyek nem tradicionális sémák révén építkeznek. Tompa Andrea *Omerta*, illetve Danyi Zoltán *A rózsákról* című regényét kísérel meg elemezni a motívum vonatkozásában, közben pedig párbeszédbe lépek a recepcióval is, és szembenézek azzal a megkerülhetetlen kérdéssel, hogy jelenthet-e még valamit egyáltalán a szinte mindent jelenteni képes *rózsza*. Vállalkozásomban Tompa Andrea szavait idézve kezdek bele: „a rózsza, a rózsza, a rózsza eleve kudarc lesz, tudom én, és a költő is megmondta, de hát mi lehet szebb dolog, mint megpróbálni és összeomlani.”²

¹ TOMPA Andrea, *Omerta: Hallgatások könyve*, Jelenkor, Budapest, 2021, 145.

² TOMPA Andrea, *Így írtam az Omertát*, Jelenkor 2017/7–8, 819.

„Honnan jövök, miért indultam el, mit keresek, hova szeretnék eljutni innen”³ – előgondolatok az *Omerta* és *A rózsákról* című regényekhez

Tompa Andrea harmadik kötete egyaránt tekinthető történelmi, illetve város-, nevezetesen Kolozsvár-regénynek, néhány kritika pedig a karrierregény műfaját is játékba hozza – elsősorban a második, *Vilmos könyve* címet viselő nagyfejezettel kapcsolatban.⁴ Bizonyos szempontból mindegyik kategorizálás megalapozott: a helyszín valóban végig hangsúlyos szerepet tölt be a karakterek életében, az ötvenes-hatvanas évek kommunista diktatúrája pedig mindannyiuk sorsát folyamatosan alakítja. A leggyökeresebb változást ugyanakkor kétségtelenül Décsi Vilmos, az autodidakta rózsanemesítő életében hozza, aki befelé forduló művészlélekből fokozatosan a rendszer kegyeltjévé válik.

Az ő házához szegődik el szolgálni az első „könyv” elbeszélője, Szabó Ződ Kali, a rátermett széki parasztasszony. Idővel egyre közelebb kerülnek egymáshoz a „gazdával”, majd gyerekük is születik, szerelemről azonban túlzás lenne beszélni; elvégre Vilmos szívét teljes egészében virágai birtokolják. A kötet második, egyben leghosszabb szakaszában a férfi monológját olvashatjuk, így a rózsák is itt jutnak a legnagyobb szerephez – fizikai valójukban legalábbis mindenképpen. A befogadó végigkövetheti, ahogy a kertből növénykutató Stáció, a csupán néhány osztályt végzett Décsi Vilmosból pedig egyszerre egyetemi tanár lesz, aki még a párizsi rózsakiállításon is részt vehet a Román Népköztársaság képviseletében.

A politikai változásokon, illetve a rózsák körül zajló munkálatokon kívül a férfi magánéletéről is szó esik: miután Kalit és fiukat Györgyfalvába költözteti, Décsi egyre gyakrabban élvezi a tizenéves hóstáti lány, Butyka Annuska társaságát, akit aztán a szeretőjévé tesz. Ez a cselekményszál vezet át a harmadik nagyfejezethez, amelyben Annuska hangján elevenedik meg a földészek jellegzetes életformája, majd az is kiderül, hogy a lánynak van egy testvére, Rózsika, aki „nem az emberek útján jár” (449.). Így érkezik el az olvasó Eleonóra OFM (Ordo Fratrum Minorum) – világi nevén Butyka Róza – „könyvéhez”, amelyben a Rózsafüzér Társulat szerzetese számol be a csoportszervezkedésért rárótt börtönévekről, majd a szabadulás utáni időszakról.

Ami Danyi Zoltánt illeti, ő már *A dögeltakarító* című művében is foglalkozott a dél-szláv háború egyénre gyakorolt hatásaival, ahogy a kényszeresség és a történetek kibeszélésének lehetetlensége is előkerült a szerző korábbi regényében. *A rózsákról* bizonyos szempontból ezt a tematikát viszi tovább, azonban ez a könyv már olvasható fejlődés-, sőt, akár gyógyulástörténetként is, tekintve, hogy a főhős útja a teljes elveszettségtől az önelfogadásig, illetve valamiféle belső szabadság megtalálásáig vezet. A szöveg egy vajdasági rózsakertész énelbeszélése, aki saját maga által hozott szabályait kérlelhetetlenül

³ DANYI Zoltán, *A rózsákról*, Magvető, Budapest, 2021, 306.

⁴ Lásd erről például: TAKÁTS József, *Magyarázatok az Omerta-hoz*, Jelenkor 2018/2, 164–169.

követve próbál megbirkózni a háború utóhatásaival, illetve furcsa péniszbetegségével. Az elhatalmasodó szorongás elől a rózsaföldre menekül, ahol a virágokkal folytatott munkálatok – visszacsipés, vadálás, frézerezés, szemzés, szedés – elterelik a figyelmét, és némiképp megnyugtatják.

Ahogy olvasóként a férfi nyomába szegődünk megszállott járkálásainak útvonalain, fokozatosan egyre többet tudunk meg jelenlegi és múltbeli életeseményeiről, traumáiról és félelmeiről. Sorsában – és egyúttal a narratívában is – egy belgiumi, majd később egy franciaországi utazás hoz változást, amelyek nemcsak a férfi gondolkodását és viselkedésmintáit, hanem a rózsák jelentését is árnyalják, felforgatják, és talán az a megállapítás sem túlzás – ahogy azt a későbbiekben megkísérlem kifejtetni –, hogy újabb szintre emelik.

A két regény több szempont alapján is párhuzamba állítható, melyek tárgyalására ezúttal nem vállalkozom, a legnyilvánvalóbb kapcsolódási pontot azonban egyértelműen a rózsza-motívum jelenti. Tompa Andrea egy interjúban bevallotta, hogy ugyan „az utolsó hús méterén” megkapta ajándékba – a jelen írás létrejöttében is nagy szerepet betöltő – Gécz János monumentális munkáját, amely a rózsát narrátorrá emelve gondolja végig az emberiség történelmét, ezzel már nem szeretne volna „megterhelni” a szöveget. Gert-rude Stein „a rózsza a rózsza a rózsza” sorát idézve kifejtette azt is, hogy bár „a nyelv meghalt azzal szemben, amit ez jelent, amit kultúrtörténetileg létrehozott”, ő mégis szereti ezeket az „üres helyeket” visszafoglalni.⁵

„(...) a sebeink is kellenek, hogy leszedjék rólunk
a testet, hogy letépjék a húst, mint a rózsaszirmokat”⁶
– a rózsza és az emberi test

Umberto Eco *A rózsza neve* című regényéhez írt széljegyzeteiben állítja, hogy „a rózsának mint szimbolikus képnek, annyi a jelentése, hogy már-már semmit sem jelent”.⁷ Ami a szóban forgó művek recepcióját illeti, Danyi könyvével kapcsolatban Visy Beatrix veti fel a kérdést, hogy mennyiben hozható játékba *A rózsákról* esetében az Eco által is említett „*nulla rosa est*” kinyilatkoztatás, amellyel Pierre Abélard skolasztikus filozófus, teológus és himnuszköltő azt kívánta érzékeltetni, hogy a nyelv az eltűnt és a nem létező dolgokról is képes szólni.⁸ Bár a rózsza vitathatatlanul a kultúrtörténet legterheltebb szimbólumai közé tartozik, meglátásom szerint az elemzett művek egyike sem üresíti ki oly mértékben, hogy értelmetlenné váljon a múltbeli civilizációk hagyományaiból eredeztethető, egymásra is folyamatosan reflektáló jelentésrétegek felfejtése.

⁵ *Kevés idő jut hallgatásra: Tompa Andrea-val Deczki Sarolta beszélget*, Híd 2019/12, 60.

⁶ DANYI, I. m., 436.

⁷ Umberto Eco, *A rózsza neve*, ford. BARNÁ Imre, Európa, Budapest, 2012, 695.

⁸ Visy Beatrix, *A rózsza nevei*, Jelenkor 2022/9, 1055.

A két kötet recenzensei közül ugyanakkor csak kevesen vállalkoztak a virág szerepének részletes vizsgálatára, sőt, az *Omertáról* született kritikák között akad olyan is, amely szerint csupán „kedves, mesés adalék e motívum”.⁹ Danyi Zoltán regényével kapcsolatban Károlyi Csaba úgy véli, „a rózsza hatalmas kultúrtörténeti kontextusa itt nem kerül elő egyáltalán”.¹⁰ Véleményét a könyvről szóló ÉS-kvartett egyik résztvevője, Bárány Tibor is osztja, mondván, hogy a szerző teljesen új tartalmakkal tölti fel a *rózsza* jelölőt, ezt pedig úgy viszi véghez, hogy először megfosztja azt minden hagyományosnak tekinthető értelmétől.¹¹ A továbbiakban – ezen nézeteket cáfolva – arra teszek kísérletet, hogy magam is rámutassak Németh Tamás azon állításának megalapozottságára, miszerint a „sokszor széttartó jelentésű jelképben rejlő lehetőségek” kiaknázása Tompa Andrea művének legkiemelkedőbb erénye.¹²

Ami Danyi szövegét illeti – miként Nagy Jázmin is rámutat –, a testtel, valamint a szexualitással foglalkozó részek által igenis közelít a regény a kultúrtörténeti háttér felé.¹³ A rózsának mint testmetaforának, illetve az ehhez köthető szexuális konnotációknak nagy hagyománya van mind a magyar, mind a világirodalmi palettán. A Homérosznál megjelenő *rózsaujjú hajnal* szókapcsolat mintájára a bőr, illetve a színezet jellemzésére már az i. e. 8. századtól elkezdtek használni a szerzők a motívumot, az i. e. 6. századra pedig kanonizálódott is néhány korai asszociációs módozat, amelyekhez nemcsak a görög, hanem a római, majd az iszlám, a középkori keresztény, a reneszánsz és a barokk kultúrák írói és költői is előszeretettel nyúltak.¹⁴ Bár a 18. századtól a különböző világképek egymásra rétegződése miatt egységes tendenciákról aligha beszélhetünk, az irodalmat máig áthatja a szóban forgó jelenség.

Danyi elbeszélője például a „felesége” – aki valójában sohasem volt a felesége – arcának jellemzésére hívja segítségül a rózsát: „elmondhatnám az arcát, a kipirult arcát, a pirosba hajló virágszirmokat ezen a hajnalszínű rózsán” (403.). Az orca rózsával való párhuzamba állítása régóta a hagyomány része – már Propertius is azt írja *Cynthia dicsérete* című elégiájában, hogy a kedves arcának „pírja-fehére akár tejben a rózsaszírom”.¹⁵ Az *Omerta* Vilmosa a női ajkat hasonlítja rózsához, sőt, elhatározza, hogy valóban megalkotja, „kinemesíti” a piacon látott lányka száját. „Azt megcsinálnám. Nem a nagy, telt virágút, aminek akkora a kelyhe, mint egy kinyílt tenyér. Mit törődök, hogy most a tömve telt rózsza van divatban. Az a picci, zárt, erős száj, mielőtt kezd fesleni” (213.) – olvashatjuk. Nem csupán a rózsáért megszállottan rajongó kertész látja ugyanakkor

⁹ DOBSONY Erzsébet, *Mesélve hallgatni*, Ambroozia, 2017/6, URL: <https://www.ambroozia-archiv.hu/2017-6/121-2017-6-kritika> (Letöltés: 2023. 04. 12.).

¹⁰ KÁROLYI Csaba, *A megszabadulásról*, Élet és Irodalom, 2021. 11. 26., 18.

¹¹ ÉS-kvartett: *Danyi Zoltán A rózsákról című regényéről*, Élet és Irodalom, 2022. 03. 04., URL: <https://www.es.hu/cikk/2022-03-04/es-kvartett-danyi-zoltan-a-rozsakrol-cimu-regenyrol.html> (Letöltés: 2023. 04. 11.).

¹² NÉMETH Tamás, „A rózsát nem lehet elmondani senkinek”, Pannonhalmi Szemle 2018/2, 116.

¹³ NAGY Jázmin, *A hügycsoplasztikas ember rózsás papírai*, Prae.hu 2022. 07. 11., URL: <https://www.prae.hu/article/12912-a-hugycsoplasztikas-ember-rozsas-papirjai/> (Letöltés: 2023. 04. 12.).

¹⁴ GÉCZI János, *A rózsza labirintusa. Egy örök jelkép nyomában*, Athenaeum, Budapest, 2020.

¹⁵ PROPERTIUS, *Cynthia dicsérete*, ford. LATOR László = *Tibullus és Propertius összes költeményei*, Magyar Helikon, Budapest, 1976 (idézi: GÉCZI, *A rózsza labirintusa...*, 45.).

az emberi testben szeretett virágát kibomlani, Anakreóntól Vergiliuson át a reneszánsz költőig számos nyoma van a kultúrtörténetben a rózsákat idéző száznak, karoknak, homloknak, melleknek.¹⁶

Ahogy az emberi test rendelkezhet a rózsá tulajdonságaival, úgy a növény is vehet fel emberi alakot. Géczi például a Jorge Luis Borges által ábrázolt rózsákkal kapcsolatban írja, hogy ezek „a legkevésbé növénytulajdonságúak”, sokkal inkább antropomorfak.¹⁷ Décsi szemében olyan a virág, mint a lány: „amelyik korán nyílik, gyorsan vénül” (157.). Annoushkának keresztelt alkotásának már előre látja a „testrészeit”, a növény változásáról pedig így nyilatkozik: „aztán elmúlt egy év, és kifejlődött, mint egy leányka. Tavaly még semmi, s most melle van” (384.).

Az *Omerta* idézett szöveghelyei alapján is szemléletes, hogy a rózsá-metaphorika elsősorban a nőiséggel áll kapcsolatban: a korai mediterrán kultúrákban a növény „a maga helyhezkötöttségével, passzivitásával és tündöklésével, valamint szépsége romlékonyságával” vált a femininitás jelölőjévé.¹⁸ A virágban pedig – lévén a rózsá nemi szerve, ahogy Danyi elbeszélője is jellemzi (201.) – a női nemi szerv nyílt meg. *A rózsákról* főhőse számára a „feleség” öle többször is úgy tárul ki „mint a szirmai kibontó rózsá” (71.), a „farka” „rózsáolajjal bekent rózsaszirmok közt” mozog (102.), míg Décsi Vilmos az M-nének nevezett szeretőjéről mondja, hogy „mindig nyitva volt a virágja” (162.), készen állt az együttlétre. Hiba lenne azt állítani, hogy a kultúrtörténet nem él tovább ezekben a regényekben, hiszen a világirodalom szinte ontja a fentiekhez hasonló szöveghelyeket. „Szorítsd körém öled piros rózsáját, / amíg mézédés, szédült vonaglásunk, / a kis halál, mindkettőnk lényén átjár;” – írja például Pierre de Ronsard, a francia reneszánsz költője.¹⁹

A női nemiséget illetően természetesen a szüzesség kérdése is előkerül: míg a fehér rózsá a tisztaság jelképe („Az a legtörékenyebb ugyanis. A szűzeket nem lehet csatába küldeni és azzal nyerni” [219.] – vélekedik Décsi), a vörös már a rómaiaknál is az ártatlanság elvesztését, az asszonnyá válást szimbolizálta.²⁰ Ehhez kapcsolódóan rendkívül érdekes Uri Dénes Mihály kritikájának azon megállapítása, miszerint Vilmos szövegének első mondata – „Rózsás embernek véres a keze.” (131.) – Annuska szüzességének elvételére is utalhat.²¹

A testreprezentáció témáját szem előtt tartva le kell szögeznünk, hogy Danyi Zoltán regénye esetében bonyolultabb képlettel találkozunk, hiszen a növényhez társított jelentések állandó mozgásban vannak. Így fordulhat elő például az is, hogy nemcsak a „feleség” nemi szerve, hanem az elbeszélő – a cselekményben meglehetősen fontos

¹⁶ GÉCZI, *A rózsá labirintusa...*, I. m.

¹⁷ GÉCZI János, *Rózsahagyományok*, Iskolakultúra, Pécs, 2003, 216.

¹⁸ GÉCZI, *A rózsá labirintusa*, 143.

¹⁹ PIERRE DE RONSARD, *Ölelj meg kedvesem...*, ford. FALUDY György = FALUDY György (szerk.), *Test és lélek. A világlíra 1400 gyöngyszeme*, Magyar Világ, Budapest, 1988, 318 (idézi: GÉCZI, *A rózsá labirintusa*, 181.).

²⁰ GÉCZI, *A rózsá labirintusa*, 59.

²¹ URI Dénes Mihály, „A többi pedig az omerta”, *Alföld* 2018/5, 119.

szerepet betöltő – pénisz is megjelenhet rózsaként. Az egyik doktornő által felírt krémtől a férfi „farka” úgy hólyagosodik fel, „mint ahogy a rózsa levelei szoktak felhólyagosodni a gombabetegségektől” (38.), az első műtét után pedig olyan sötét a makk színe, „mint a legsötétebb bordó rózsa majdnem fekete bimbója” (72.).

A rózsa és a pénisz folyamatos párhuzamba állítása kétségtől kivül individuális vonás Danyi művében, hiszen elsősorban abból ered, hogy a férfi tudatát nagyrészt a rózsák és a betegsége töltik ki, így ezek akaratlanul is összekapcsolódnak egymással az elbeszélésben. Ugyanakkor – ismét a kultúrtörténeti előzményekre rátekintve – mégsem lehet kijelenteni, hogy példa nélküli volna a férfi nemi szerv rózsához hasonlítása, valamint tágabb értelemben a maszkulinitás társítása ehhez a növényhez. Plautusnál a *mea rosa* kifejezés eredetileg a kurtizánok szóhasználatához tartozott, mégpedig az ügyfelek megszólításaként. A férfi maga volt a rózsa, „akinek meredő fallosza éppenséggel akár a virágot is eszünkbe juttathatja”.²²

A *rózsákról* szövegében különösen szemléletes, ahogy a főhős a betegsége felfedezéséről beszámol: „foltok jelentek meg a farkamon, és apró sebek keletkeztek ezeken az élénkpiros foltokon” (31.) – írja, majd oldalakkal később szintén elszórtan megjelenő, élénkpiros foltokról számol be, ekkor azonban már nem a nemi szervéről beszél, hanem a virágzó rózsatábláról (77.). A sebekkel és a rózsákkal kapcsolatban érdemes megemlíteni azokat a történelem több korszakát is átható elképzeléseket, melyek sérülésekből kiáramló vérből eredeztetik a virágokat. A római költők szerint például a Cupido testén fakadt seb vére vált rózsává.²³ Meglepő módon hasonló vélekedések a keresztény középkorban is léteztek: a legendák szerint Assisi Szent Ferenc tüskebokorba feküdt, hogy védekezzen a testi kísértés ellen, kiserkenő vére pedig virágokká változott.²⁴ A motívum vallási háttere több szempontból is érdekes lehet jelen dolgozat számára – főként az *Omerta* elemzését illetően.

„Mi kell tartsuk a vállunkon a hallgató egyházat”²⁵ – a rózsa vallási vonatkozásairól

Az *Omertával* foglalkozó ÉS-kvartettben felvetődött a kérdés, hogy mi a funkciója az *Eleonóra könyve* címmel ellátott nagyfejezetnek a történet szempontjából; egyáltalán van-e létjogosultsága ennek a cselekményszálnak. Deczki Sarolta szerint Tompa regényének egyik fő sajátossága az esetlegesség, így ezt a szólamot akár ki is lehetne hagyni a kötetből, bár Butyka Róza hangja kétségtelenül árnyalja testvére, Annuska elbeszélését.²⁶ Károlyi

²² GÉCZI, *A rózsa labirintusa*, 35.

²³ *Uo.*, 56.

²⁴ *Uo.*, 112.

²⁵ TOMPA, *Omerta*, 537.

²⁶ *ÉS-kvartett: Tompa Andrea Omerta című regényéről*, Élet és Irodalom, 2017. 12. 08., URL: <https://www.es.hu/>

Csaba mutat rá, hogy valójában „ez a sánta, ezer betegséggel küzdő, már gyerekkorában apja által egy életre megnyomorított teremts” viszi a hátán a legnagyobb terhet, nevezetesen a regénycímet – így szerepeltetése semmi esetre sem tekinthető indokolatlannak.²⁷

Arra ugyanakkor csak a már említett Németh Tamás alapos kritikájában találunk utalást, hogy Eleonóra alakja a rózsza-jelkép keresztény értelmezései felől közelítve is kulcsfontosságú.²⁸ Bár a szerző fentebb idézett állítása szerint nem volt cél a szimbólum kultúrtörténeti aspektusainak felvonultatása,²⁹ úgy vélem, az *Omerta* elemzőjének ezt a kijelentést figyelmen kívül kell hagynia, ellenkező esetben Tompa Andrea művének egyik legkiemelkedőbb teljesítménye felett hunyna szemet. A negyedik „könyv” elvégre elképesztő tudatossággal emeli az előző szakaszok konkrét, evilági rózsáit transzcendens szintre, kapcsolódva ezáltal egy több mint ezeréves hagyományhoz, amely úgy tartja, a rózsza „az abszolút létezőre nyitja fel a hívő keresztény szemét”.³⁰

Annuska úgy fogalmaz nővérel kapcsolatban, hogy olyan hajthatatlan, olyan kemény ő, mint a neve – mint a rózsafa – (407.). A Rózsafüzér Társulat tagjai egy olyan korban fogadnak örök hűséget az egyháznak, amikor „szerzetes nincs, diakonissza nincs, mind be van tiltva” (512.), de Rózsika a börtönbüntetés ellenére sem veszíti el a hitét, hiszen aki szerelemmel szereti Krisztust, örökké kitart mellette. „Aki nem szerelmeskedik Istennel, az ő megváltó Krisztusával, az nem is adta egészen oda magát neki” (616.) – fogalmazza meg a magára több ízben is „Krisztus feleségeként” utaló apáca ezzel kapcsolatban. Géczi János a vonatkozó kultúrtörténeti források alapos áttekintése után állapítja meg, hogy az a nő, „aki Krisztussal jegyzi el életét, maga is rózsaként látható”.³¹ Az *Omerta* nővérei virágok „az Úr nagy kertjébe” (569.). Így jut el Eleonóra karakterén keresztül Tompa Andrea a szimbólum keresztény jelentésrétegéhez, melynek értelmében a rózsza az önfeláldozó, erényes életre szólítja fel a hívő embert, valamint az emberi és a szellemi világ közötti összeköttetést testesíti meg.

Ezt ismerte fel Dante már a középkorban: az *Isteni színjáték* fehér rózsája a paradicsomot szimbolizálja, szirmainak elrendezése pedig a mennyország lakóinak helyét jelöli. Amikor az ember halála után „ott maradhat a »szétolvadó látásban«, a szüntelen körforgó mozgásban”, a rózsza az utolsó megtapasztalható dolog számára, az egyetlen kapaszkodó a két elkülönülő világ között – írja Géczi.³² Az iszlám vallásrendszerében szintén az Allah világával való érintkezés válik lehetségessé a rózsza segítségével: Péntek Orsolya a bevezetőben említett regényében például a „kerengő dervisekként” ismert

cikk/2017-12-08/es-kvartett-tompa-andrea-omerta-cimu-regenyerol.html (Letöltés: 2023. 04. 15.).

²⁷ KÁROLYI Csaba, *Virágzó életek*, Élet és Irodalom, 2017. 09. 15., URL: <https://www.es.hu/cikk/2017-09-15/karolyi-csaba/viragzo-eletek.html> (Letöltés: 2023. 04. 15.).

²⁸ NÉMETH, I. m., 116.

²⁹ *Kevés idő jut hallgatásra... i. m.*

³⁰ GÉCZI, *A rózsza labirintusa*, 87.

³¹ *Uo.*, 97.

³² *Uo.*, 122.

Mevlana rendjének tagjai a rituális forgásban képesek egyesülni az isteni minőséggel. „Az elragadtatás közeledett, elborította, elemelte a földtől, úgy tűnt, nem is forog, hanem repül a rózsá felé, a rózsá nevében” – olvashatjuk a táncukról.³³ A világképek összjátékával kapcsolatban érdekes, hogy az *Omertá*ban hangsúlyos szerepet betöltő rózsafüzér sem keresztény vívmány: mind a hinduknál, mind a muszlimoknál használtak hasonló eszközöket.³⁴

Ami Danyi Zoltán regényét illeti, *A rózsákról* egyáltalán nem reflektál a vallásra, néhány motívum azonban mégis előkerül. Rögtön a történet elején megjelenik például az elbeszélő fejében egy „szabály”, amely arra utasítja őt, hogy számolja meg a tornyosi úton fellelhető kereszteteket. Amikor erre sor kerül, megtudhatjuk, hogy a harmadik keresztről valaki elvitte Jézus testét, sőt, „maga a kereszt is hiányzott, mindössze egy félbetört betonoszlop meredt az égre” (11–12.), amely alatt egy műanyag palackban természetesen néhány szál rózsá is hervadozott. A keresztény jelkép ugyanakkor ebben a szövegben épp csak felvillan, hogy aztán a következő pillanatban a férfi a saját testéhez csatolja azt. Csakúgy, mint a leromlott állapotú szobor esetében, a beteg rózsabokor helyén is „egy kiégett, kilobbant csonk marad” (21.), a főhős pedig retteg attól, hogy a „farkával” is ez történik majd, ha nem tartja be a saját maga számára előírt szabályokat.

Később, már a brüsszeli utazásról beszámoló fejezetek egyikében derül ki, hogy tart a zsebében egy kicsi fakeresztet, amelyet még az őt hátrahagyó édesanyjától kapott. Az apró szögekkel a kereszthez rögzített testtel kapcsolatban eszébe jut, „hogy akik ezeket a keresztet készítik, azok újra megfeszítik, minden alkalommal újra és újra keresztre feszítik ezt a testet” (334.), Jézus nevét viszont sem itt, sem korábban nem említi. Azt pedig csak mintegy mellékesen tudja meg az olvasó, hogy „ez nemcsak egy kereszt, hanem egy rózsafüzér, egy gyűrűszerűen újra húzható, kicsi rózsafüzér” (373.). Ahogy azonban a keresztet esetében, úgy itt is rögtön leszögezi az elbeszélő, hogy ennek a tárgynak a jelentőségét valójában saját életútjában keresi, a rózsafüzér ugyanis éppúgy tizenegy szemből, mint ahogy a főhős neve tizenegy betűből áll.

Míg tehát Tompa Andrea könyve határozottan él a keresztény jelkép nyújtotta lehetőségekkel, Danyi szövegéről ez nem mondható el. Néhány motívum felfedezhető ebben a történetben is, de ezek reflektálatlanul maradnak, vagy éppen átértelmeződnek, és a megszokottól eltérő utakon vezetnek vissza a rózsához. Hasonlóképpen állítható párhuzamba a két kötet a *hallgatás* aktusán keresztül, amely szintén előkerül mind az *Omerta*, mind *A rózsákról* lapjain. Arra azonban, hogy ez a téma is tárgyalható a rózsá-szimbólum vonatkozásában, még nem tért ki a recepció.

³³ PÉNTEK Orsolya, *Vénusz jegyében*, Kalligram, Budapest, 2022, 161.

³⁴ GÉCZI János, *A rózsá jegye alatt. Goethe, Vörösmarty, Kazinczy, Babits, Saint-Exupéry, Tolnai Ottó*, Gondolat, Budapest, 2016, 11.

„Az ember kétszer nem tud ugyanúgy mondani semmit.
Csak a hallgatás egyforma”³⁵ – a hallgatás szerepéről
és a rózsá-motívumhoz fűződő kapcsolatáról

Bár az *omerta* szó csak az utolsó nagyfejezetben kerül elő, az alcím semmi kétséget nem hagy afelől, hogy Tompa Andrea regénye valóban nagy hangsúlyt helyez a hallgatásra. Décsi Vilmost illetően ez nem is kérdés, mivel a férfi több ízben is kifejti, hogy számára a csend többet ér a szavaknál. Az már nem olyan egyértelmű azonban, hogy miként egyeztethető össze a hallgatás aktusa a széki parasztasszony kiapadhatatlan mesélőkedvével vagy Annuska szólamával, hisz neki szintén lételeme a beszéd: nemcsak Pujuhoz, a lovához és a többi ház körüli állathoz beszél, hanem még a „muroknak” is mondja a magáét, mikor húzza ki a földből (412.). A legkézenfekvőbb magyarázat arra, hogy mi a szerepe a hallgatásnak ezekben a szakaszokban, benne foglaltatik magában a magyar kifejezésben, *hallgatás*ra ugyanis a fül és a száj egyaránt képes.³⁶ Kalinak például szüksége van Vilmos gazda fülére ahhoz, hogy megszólalhassanak a történetei, mert „csakis akkor van mese, ha van hallgatóság” (7.). Az asszony ugyanakkor „tudja a csendet” (203.), ha kell: ilyenkor elhallgat, és Vilmos gazda „meséje” következik. „Az az ő meséje biza. A csend” (40.).

Kovács Dominik mutat rá, hogy bár az alcím első olvasásra némiképp paradoxnak tűnhet – hiszen az elbeszélőket fel-feltörő őszinteség és nagyfokú szubjektivitás jellemzi –, a narratívák utólagos egymás mellé helyezéséből kiderülhet a befogadó számára, hogy „a vallomások elhallgatás-alakzatokat tartalmaznak”.³⁷ A mi feladatunk „a kimondott végiggondolásán keresztül eljutni a kimondatlan régióiba”,³⁸ valamint észrevenni, hogy hogyan beszélnek el egymás mellett a karakterek. A szólamok „összeolvasása” által nemcsak árnyaltabb képet kapunk a megnyilatkozókról, hanem azt is világosan látjuk, hogy – Décsi állításával ellentétben – a hallgatás sem egyforma.

Mire az olvasó eljut Eleonóra „könyvéhez”, már számos hallgatás-alakzattal találkozott az előző három nagyfejezetben, az utolsó rész azonban további politikai, valamint vallási vonatkozásokkal egészíti ki a *Hallgatások könyvét*, és a rózsá-szimbólum újabb rétegét is kirajzolja. Ezen a ponton – a regény 507. oldalán – találkozunk először a címbe emelt *omerta* kifejezéssel: Butyka Rózsika a börtönben hallgatási parancsot ír alá. Amikor viszont szabadulása után elmegy a ferencesek templomába, csalódottan tapasztalja, hogy annak ellenére, hogy ezúttal szívesen és bátran beszélne, még az új pap is csendre

³⁵ TOMPA, *Omerta*, 137.

³⁶ FOGARASI György, *Méltóság és méreg. A hallgatás (dez)antropolitikája Alfred de Vigny A farkas halála és William Blake A méregfa című versében* = FODOR Péter – KULCSÁR-SZABÓ Zoltán – L. VARGA Péter – PALKÓ Gábor (szerk.), *Hallgatás. Poétika, politika, performativitás*, Prae, Budapest, 2019, 308.

³⁷ KOVÁCS Dominik, *A test és az identitás kérdései Tompa Andrea Omerta című regényében* = MOSZA Diána – TARNAI Csillag (szerk.), *Test-symposium tanulmánykötet. Válogatás a 2021-es Test-symposium konferencia-előadásából*, Doktoranduszok Országos Szövetsége, Irodalomtudományi Osztály, Budapest, 2022, 361.

³⁸ KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Heidegger és a kimondatlan* = *Hallgatás. Poétika, politika, performativitás*, 103.

inti, mivel nem politizálhat. Átad neki ugyanakkor egy papírlapot, melyen ez a szöveg áll: „Kedd, 5 óra, Sub Rosa, oda gyere” (544.). A *Sub Rosa* kifejezés láttán a figyelmes olvasó rögtön felkapja a fejét, hiszen nyilvánvaló, hogy ismét egy rózsza-utalással találja szemben magát – mégpedig a hallgatás vonatkozásában.

Bár Németh Tamás kritikája említi, hogy a zsolozsmák helyszínéül szolgáló Sub Rosa terem a keresztény szimbolikát mozgósítja,³⁹ a szókapcsolatban rejlő tartalmak részletes kibontására ez idáig még nem került sor. A hagyomány ismét a rómaiakhoz nyúlik vissza, akik úgy tartották, hogy a rózsza a titok emblémája.⁴⁰ A titokhoz pedig szervesen kapcsolódik annak elhallgatása is, így ünnepi lakomáikon rendszerint rózsakoszorút viseltek, melytől azt remélték, hogy megvédi majd őket annak veszélyétől, hogy egy óvatlan pillanatban elárulják magukat.⁴¹ Innen ered a *sub rosa* kifejezés, ami kezdetben egész konkrétan a „rózsák alatt tartózkodás” szituációját jelentette, amely biztosította az ahhoz szükséges intimitást, hogy a virágok közelében lévők bármely cselekedetüket diszkréten űzhessék.⁴² A rózsza és a hallgatás összefonódása tehát már hosszú idő óta a hagyomány része volt, amikor a reneszánszban többek között a gyóntatószékekre is felkerült a növény,⁴³ biztosítva a híveket, hogy nyugodtan feltárhatják a lelküket.

A hallgatás ugyanakkor nyilvánvalóan nemcsak a természetfeletti minőséggel való kapcsolódáshoz szükséges csend megteremtésének egyik legfontosabb eszköze, hanem létezhet „illokúciós ereje” is, „például tiltakozást, ellenszegülést valósíthat meg”.⁴⁴ Amikor Eleonóra, Leona és Melánia nővér a börtönévek után viszontlátják egymást, összefonják a kisujjukat – rózsakoszorút alkotnak –, és tüntetőleg silentiumot tartanak, hogy ha valaki megfigyeli őket, annak is velük kelljen hallgatnia. Ami Danyi Zoltán regényét illeti, fentebb már szó esett arról, hogy a főhős különféle „szabályokat” talál ki saját maga számára, ezen a ponton viszont különösen érdekes, hogy közülük – miként Domján Edit is rámutat a kritikájában – „a legsúlyosabb a hallgatási fogadalom (az omerta)”.⁴⁵ Bár Tompa Andrea regényéhez talán túlzás *omertát* emlegetni, a férfi valóban beszámol olyan időszakokról, melyek során „nem volt szabad” beszélnie. Amikor például meglát egy foltot a húgycsőve nyílásán, megjelenik a fejében a gondolat, hogy ha nem akarja, hogy „bajok legyenek”, akkor egy hétig senkinek nem mondhat „egy kurva szót se” (105.).

A szándékolt hallgatás-aktusok mellett Danyi elbeszélőjére – és ezáltal a kötet narratív struktúrájára – jellemző ugyanakkor a verbalizációra való képtelenségből fakadó *elhallgatás* is. Mind Danyi Zoltán, mind Tompa Andrea szereplőire igaz Palojtay Kinga megállapítása,

³⁹ NÉMETH, I. m., 116.

⁴⁰ GÉCZI, A rózsza labirintusa, 52.

⁴¹ Uo., 65.

⁴² Uo., 62–63.

⁴³ Uo., 170.

⁴⁴ Hallgatás. Poétika, politika, performativitás, 9.

⁴⁵ DOMJÁN Edit, Sziszüphosz rózsái, Dunszt.sk, 2021. 12. 29., URL: <https://dunszt.sk/2021/12/29/sziszüphosz-rozsai/> (Letöltés: 2023. 04. 15.).

miszerint nem „ügyes” narrátorokkal van dolgunk: „küzdenek a nyelvvel, a nyelvi önkifejezéssel”,⁴⁶ és ezt színre is viszik – nemritkán a rózsák segítségével.

„Hogyan mondhatnám el annak, aki nem tudja, mi a Rózsa?”⁴⁷ – az elbeszélés nehézségeiről

„El fogom mondani életem fő stációit” (133.) – határozza el Décsi Vilmos a Szekuritáté épületének alagsorában ülve, míg Eleonóra nővér a börtönének alatt döbbsen tapasztalja, hogy a róla gyűjtött információkkal egy egész „doszárt” megtöltöttek az állambiztonságiak. „Mert az én életem, ha valaki megkérdi, nekem egy fél oldalba befér, mert csak annyi történt” (514.) – vallja ezzel kapcsolatban. Danyi főhőse a kórházi szobatársával folytatott beszélgetés apropóján szintén megfogalmazza, hogy minden életet össze lehet foglalni néhány mondatban, legfeljebb fél óra alatt, szerinte viszont a magyarázatoknak és a megjegyzéseknek sosincs vége, „vagy ha mégis úgy gondoljuk, hogy a végéhez értünk, akkor csalódnunk kell, mert hamarosan eszünkbe jut, hogy valamit kihagytunk, hogy valamit mellőztünk” (217.).

Az elbeszélés nehézségeivel való küzdelem *A rózsákról* egész szerkezetét meghatározza, a metanarratív gesztusok gyakori szerepeltetésének köszönhetően pedig végig reflektált is marad. Bár néha előtör egy-egy vallomás – „szinte folyamatosan félttem az elmúlt hús vagy huszonvalahány évben” (233.) –, az elbeszélés újra és újra visszatér ugyanoda, ahonnan elindult, a férfi állandóan megismétli a korábban már elmondottakat, nem találja a lényegét, bizonyos dolgokat pedig saját maga elől is *elhallgat*.

Amikor egy életesemény vagy érzés verbalizálhatatlannak bizonyul, másról kezd beszélni, melynek eredményeképpen elkerülhetetlenül visszakanyarodik a rózsákhoz, mert „a rózsákból indul ki, a rózsákkal függ össze és a rózsákhoz tér vissza minden” (172.). „On peut dire la rose et la rosée, l’espace d’un matin” – szól a mottó, mely Jorge Semprún *L’écriture ou la vie* című művében olvasható.⁴⁸ Nagy Jázmin kritikája szerint azt üzeni ez a sor, hogy „mindent el lehet mondani, mindenről lehet beszélni, a lényeg, hogy gondoljuk végig és kezdjük neki”.⁴⁹ Bizonyos szempontból ez be is igazolódik, hiszen a főhős végül eljut a „rózsás papírokig” (467.), amelyek felületet nyújthatnak ennek a „számadásnak, összefoglalásnak, esetleg gyónásnak” (154.), ami talán maga a regényszöveg. Másfelől azonban hamar nyilvánvalóvá válik az is, hogy annak, akinek ez a virág az életét jelenti, pont a rózsa szavakba öntése lesz kivitelezhetetlen.

⁴⁶ PALOJTAY Kinga, *A hallgatás ösvényei*, Jelenkor 2017/11, 1244.

⁴⁷ TOMPA, *Omerta*, 145.

⁴⁸ Szoboszlai Margit fordításában: „Beszélhetünk a rózsáról meg a hajnali harmatról.” (Jorge SEMPRÚN, *Írni vagy élni*, ford. SZOBOSZLAI Margit, Ab Ovo, Budapest, 1995, 15.)

⁴⁹ NAGY, *I. m.*

Ahogy az elbeszélő megfogalmazza: „nem tudom elmondani a rózsák történetét, mert túl egyszerű lenne, ha csak a megtévesztő dolgokat mondanám el, és ha ismertnek mutatnám az ismeretlent” (433–434.). Hasonlóan gondolkodik az *Omerta* Décsi Vilmosa is, hiszen bár ő megpróbál írni is a virágról, mégis úgy véli, valódi jelentőségét lehetetlen elmagyarázni. „A rózsát nem lehet elmondani senkinek, ahogy a földet se annak, aki nem szereti, akit nem húz magához a föld” (145.). Használhatók-e egyáltalán a szavak, vagy „szükségszerű az eljutás a szótalanságig?” – teszi fel a kérdést Géczi János Borges *Egy sárga rózsza* című versével kapcsolatban,⁵⁰ melyben a haldokló érzi, „hogy a rózsza önnön örökkévalóságában van, és nem az ő szavaiban, és hogy beszélhetünk róla, vagy utalhatunk rá, de szavakkal ki nem fejezhetjük”.⁵¹

Ha a rózsáról van tehát szó, a nyelv olykor szükségszerűen elhallgat, a csend viszont elengedhetetlen feltétele annak, hogy „egy én önmagára hallgasson, önmagát meghallja”.⁵² Ez Danyi főhősével kapcsolatban is megfigyelhető, aki az önmonitorozás aktusának köszönhetően a rózsához is új utakat talál, és ugyan a növény történetét továbbra is képtelen elmondani, a sajátjához közelebb kerülhet azáltal, hogy a virágot – ahogy Kolozsi Orsolya fogalmaz – „életének univerzális metaforájává” teszi.⁵³ Ahogy a vajdasági rózsakertész, úgy Décsi Vilmos elbeszélésében is számos individuális jelentéssel ruházódik fel a növény. A rózsza az, *akit* szerelemmel lehet szeretni, és *aki* továbbviszi majd megalkotója nevét. „Ha egyszer van a nagy Meillandnak könyve, meg Tantau is biztos íratott magáról, akkor legyen Décsi Vilmosról. Vagy »Vilmos Décsi«-ről ugye. Mert az ember úgyis elmúlik” (390.) – zárja le Vilmos a szólamát a róla készülő, *Egy virágzó élet* című könyvről gondolkodva.

„Hogy sosem érdekelt engem semmi, de őszintén semmi a világon a rózsákon kívül”⁵⁴ – a rózsza-motívum individuális értelmezési lehetőségei

Az individuális képzettársításokat vizsgálva érthetővé válik a recepció azon álláspontja, miszerint mindkét regény „ellene tart az összes rózsával kapcsolatos elvárásunknak”.⁵⁵ Úgy vélem azonban, hogy a hagyomány jelentőségét leértékelő kritikusok az elbeszéléstechnika állította csapdába esnek. Egy regény nem „nullázhatja le”, nem „üresítheti ki”⁵⁶ a kultúrtörténetet, hiszen azáltal, hogy a rózsát – akár konkrét,

⁵⁰ GÉCZI, *Rózsahagyományok*, 215.

⁵¹ Jorge Luis BORGES, *Egy sárga rózsza*, ford. XANTUS Judit = *Az első magyar költőhöz. Válogatott művek*, vál. és szerk. SCHOLZ László, Európa, Budapest, 2015, 356.

⁵² KULCSÁR-SZABÓ, *I. m.*, 93.

⁵³ KOLOZSI Orsolya, *Traumák és rózsák*, Hítel 2022/3, 114.

⁵⁴ TOMPA, *Omerta*, 144.

⁵⁵ VISY, *I. m.*, 1055.

⁵⁶ *ÉS-kvartett: Danyi Zoltán... i. m.*

akár elvont jelentésében – központi motívummá emeli, maga is részévé válik annak. Tagadhatatlanul beszélhetünk viszont a rózsza szimbolikus értelmezhetőségének ignorálásáról, de ez nem a kötetegészek, hanem az egyes szám első személyben megszólaló karakterek, főként a két rózsakertész esetében figyelhető meg.

„Hát ez a *Hatholdas rózsakert*, kis vékony könyv, pocskék. Rózsza szempontból. Lát-szik, az íróját a rózsza nem érdekli, csak a szimbólumok” (254–255.) – olvashatjuk Décsi véleményét Babits Mihály művéről. Az *Omerta* Vilmosa azzal indokolja állítását, hogy a szerzőnek fogalma sincs, „hogya abba a nagy rózsakertbe miféle rózsák vannak” (255.). A szóban forgó kötet középpontjában valóban nem a virág botanikai jegyei állnak, a kultúrtörténeti vonatkozások és a szimbólumban rejlő lehetőségek ellenben gazdagon átszövik a történetet. A gádorosi rózsakert a fiatalság, a szerelem, az éden helyszínéként ábrázolódik, „lugasai rejtekhelyek, alléi légyottok és apró titkok őrzői”.⁵⁷ A kert egy másik, kevésbé idilli oldala is megmutatkozik azonban: amikor megérkeznek a szerb rózsaszírom-vásárosok, a terület rövid időn belül lecsupaszodik, a színek és az illatok kavalkádjá eltűnik, helyét pedig „a vért kiontani képes tüskék garmadája” veszi át.⁵⁸ Géczi szerint Babits hősei a tűnékeny szépséget képviselő rózsavirág mellett nem veszik észre a növény többi részét, nem látják, hogy a „hatholdas rózsakert” a pusztulás ígérétét magában hordozza.⁵⁹

Ahogy Décsi kifogásolja Babits elsősorban szimbolikus rózsza-felfogását, úgy Danyi főhőse szemében sem számítanak a jelkép rögzült értelmezései, kultúrtörténeti vonatkozásai. A *rózsákról* „részletesen leírja a rózsatermesztés, a nemesítés és a tövekké váló kereskedés egész komplikált processzusát; ez egyáltalán nem esztétikai érdekű folyamat, hanem kemény munka, mely ebben a regényben vált esztétikai folyamat részévé” – írja Radics Viktória;⁶⁰ és valóban: a férfi a rózsák körül végzett kétféle munkából kiindulva kezdi el felfejteni a motívum elvontabb rétegeit, téve mindezt oly módon, hogy mindvégig a saját életét tartja fókuszban, így a virághoz társított újabb jelentések is individuálisak maradnak.

„A rózsákat akkor szerettem meg, mikor a bőrgyógyászat az azt mondták, hogy a farkamon egy tumor van” (39.) – alapozza meg ezt az egyéni megközelítési irányt az elbeszélő már a kötet elején. A diagnózist büntetésként éli meg, ami azért jár neki, mert a rózsáknak köszönhetően – amelyekért az apja orvosi papírokat vásárolt – nem kellett részt vennie a délszláv háborúban, vagy mert később fuvarozással kezdett foglalkozni, ahelyett, hogy az apa nyomdokaiba lépve ő is a rózsákkal dolgozna. A virág gyógyító erejére számos utalást találunk – nemcsak a korai, növénytanlással foglalkozó írásokban,⁶¹

⁵⁷ GÉCZI, *A rózsza jegye...*, 100–101.

⁵⁸ *Uo.*, 105.

⁵⁹ *Uo.*, 106. (Ezt a problémát Danyi elbeszélője is megfogalmazza: „(...) mi a tüskékkel, az ágakkal, a levelekkel nem foglalkozunk, minket csak a virág, vagyis a rózsza nemi szerve érdekel” [201].)

⁶⁰ RADICS Viktória, *Egyetlen tudatunk szaggatása*, Litera, 2022. 01. 01., URL: <https://litera.hu/magazin/kritika/egyetlen-tudatunk-szaggatasa.html> (Letöltés: 2023. 04. 17.).

⁶¹ GÉCZI, *A rózsza labirintusa*, 28–29.

hanem a világirodalomban is: a *Dekameron* szereplői például a rózsáktól remélik a pestissel szembeni védelmet.⁶² Danyi főhősenek azonban nem a kert átható illata nyújtotta friss levegő vagy a rózsza nedvének nyugtató hatása kell, hanem az, hogy a munka monotonitása elterelje a figyelmét a fojtogató félelemről, a rózsák pedig felsértsek a bőrét, hogy aztán ezekkel a sebekkel együtt a „farkán” lévő foltok is gyógyulhassanak.

A rózsákkal végzett munkálatokról és a *rosariumok* funkcióiról már a császárkorban is születtek írások, az iszlám világának szúfi szerzetesei által létrehozott kertkultusz pedig a mai napig világszerte ismert.⁶³ Ha az olvasó összehasonlítja az erre a tradícióra egyértelműen építő *Vénusz jegyében* kertjeit Danyi rózsaföldjével, rendkívül szemléletes, hogy miként tér el *A rózsákról* szövege a kertészethez régóta kapcsolódó magasztos jelentésrétegtől, annak ellenére, hogy közben mégis rájátszik néhány, a virághoz csatolt hagyományos értelmezésre. Hasonlóan működik Tompa Andrea regénye is, bár Décsi Vilmos egész másképp viszonyul a növények körüli teendőkhöz – különösképpen a keresztezés folyamataához –, mint Danyi főhőse.

Az *Omerta* Kalija több alkalommal is megfogalmazza, hogy „a virág nem férfinnek való. Elgyengíti az ilyesmi, elasszonyosítja” (68.). Vilmos gazda számára ugyanis a földdel való foglalatosskodsátnál fontosabb az, hogy az újonnan megalkotott virággal valamit megfogalmazzon, „valami asszonyi szépséget, vagy a történelemből valami nagyot” mintázzon (240.). Décsi tevékenységének éppoly szerves része a megfigyelés, a türelmes várakozás, mint a végtagjait összevrező kétkesi munka, ami a Stáció megalakulásával még inkább háttérbe szorul. A „békási varázsló” rózsái – Danyi főhősenek virágaival ellentétben – ekkor már üvegházakban nyílnak, nincsenek tüskéik, és az illatuk is odalett.

Mindezek dacára mégsem különbözik egymástól annyira ez a két kertész, hiszen mindkettejük életében a rózsák jelentik a fő fókuszot, rajtuk keresztül képeződik le az egész világ és benne az egyén is. Ezen a ponton érdemes megemlíteni *A rózsákról* apafiguráját, aki – bár a fiához képest végig háttérben marad – személyisége és motivációi által talán még több ponton kapcsolódik Décsi Vilmoshoz, mint az elbeszélő maga. A regény több recenzió tévesen azt állítja, hogy az apa „igazából csak a munkáját végzi, és próbál megélni belőle”,⁶⁴ holott olvashatunk is arról, hogy a férfi mennyire „szerette a rózsákat, és hogyha valamit vagy valakit igazán szeretünk, akkor nincs olyan súly, melyet ne vállalnánk, nincs olyan teher, melyet ne hordoznánk érte szívesen” (267.).

„Csak a szerelem tudja vinni a kertészt. A többi üres szó” (219.) – vallja ezzel kapcsolatban Décsi, akit egyetlen nő sem tud úgy lábba hozni, mint a rózsza reményt hozó, korai levelei. A párizsi rózsakiállításn látottak éppen ezért szinte eksztázisba kerítik: mellkasában szétárad a forróság, csurog a könnye, majd’ összeesik a gyönyörűségtől (366.). A frissen szerzett, értékes virágra Vilmos gazda úgy vigyáz, mint egy újszülöttre, miként

⁶² *Uo.*, 174.

⁶³ *Uo.*

⁶⁴ KÁROLYI, *A megszabadulásról*, i. m.

Kali is megfogalmazza: „babusgassa, takargassa, tojja össze magát a boldogságtól” (77.). Antoine de Saint-Exupéry *Citadella* című műve szerint a rózsakertész kitarulkozó, alázatos szolgálata olyan, mint amikor egy anya a gyermekéről gondoskodik.⁶⁵ Décsi életében ennek megfelelően a rózsák nemcsak a társ, hanem az utód szerepét is átveszik: míg gyermeke születéséről a férfi csak mintegy mellékesen számol be, a saját magáról elnevezett virág arra hivatott, hogy még ha az ember „el is múlik”, a neve – bár nem örökké, de – tovább élhessen, megsokszorozódhasson (390.). A „Vilmos Décsi” ugyanakkor megálmodója számára önmagát is jelenti: a virág szirma az ő szirma (370.), élete az ő élete is. „Mégiscsak az a világ közepe nekem. Hisz az én magam vagyok” (321.) – jelenti ki a nemesítő.

Danyi Zoltán főhőse a regény végére szintén maga is rózsává válik: utazása során a saját életéhez kapcsolódó belátások fokozatosan megalkotják „a fontos felismerések rózsáját”. „Vagyis magamat, éppenséggel csak saját magamat rakhatom össze” (386.) – ébred rá a férfi, amikor a virágok segítségével hosszú idő után végre képes megszaggatott, összetöredezett életére a sajátjaként rátekinteni. Egy brüsszeli Grand Gala bokr előtt állva érti meg, hogy ugyanúgy, ahogy a metszés során keletkezett vágások helyén új hajtások erednek, az ember is képes lehet újra és újra az életet választani megannyi megakadás és fájdalom után is (326.).

Az *Omertában* Décsi Vilmos evilági rózsái az *Eleonóra könyve* című nagyfejezetnek köszönhetően a regény végére kilépnek materiális voltukból, és keresztény szimbólumként kezdenek funkcionálni. Valójában hasonlóképpen alakul Danyi művének rózsafelfogása is, bár az istenhit kérdése itt egyáltalán nem kerül elő. Radics Viktória kritikája szerint a főhősnek – azáltal, hogy a kötet második felében közelebb kerül saját életéhez – sikerül a tüskés, sebző, földi rózsákat transzcendens vonatkoztatási keretbe emelnie. „A vadrózsák nemesítése egy magasabb, szellemi és spirituális szinten folytatódik”,⁶⁶ melynek eredményeképpen az egyén maga is rózsaként válik láthatóvá.

Összegzés

„A rózsák örök, a szegfű meg csak egy virág. Ezt nem lehet elmagyarázni” (337.) – jelenti ki az *Omerta* Décsi Vilmosa. Ha azonban egy talajvesztett, gyógyulást kereső rózsakertész, egy bátor, nagy kihívásoktól sem visszariadó regényíró vagy éppen egy kíváncsi olvasó megpróbál nekifutni még egyszer a sokak szerint mára kiüresedett *rózsák* jelölnek, nyilvánvalóvá válik, hogy ez a növény még ma is képes „ívet vonni az élet és a halál, az ember és a világmindenség, az elemi dolgok és az univerzalitás között”.⁶⁷ Történetének

⁶⁵ Antoine de SAINT-EXUPÉRY, *Citadella*, ford. PÖDÖR László, Szent István Társulat, Budapest, 1982 (idézi: GÉCZI, *Rózsahagyományok*, 223.).

⁶⁶ RADICS, *Egyetlen...*, i. m.

⁶⁷ GÉCZI, *A rózsák labirintusa*, 181.

tanulmányozása nemcsak letűnt civilizációk hagyatékait fedi fel előttünk, hanem önmagunkhoz is közelebb visz minket. Danyi rózsakertésze szerint „van bennünk valami, aminek fényre van szüksége, akár tudunk róla, akár nem, mintha lenne bennünk valami, ami szüntelenül a fényt keresi, hiszen árnyékos helyeken a rózsák is senyvednek, kínlódnak, küszködnek” (455.). Van bennünk rózsza, ahogy a rózsában is évezredek óta megmutatkozik az ember.

Bár Tompa Andrea és Danyi Zoltán elbeszélői valóban nem a hit vagy a szerelem szimbólumaként tekintenek a növényre, történetük háttérében ennek ellenére felsejlenek a motívum tradicionális jelentései. Létezik egy „magán-rózsza, amelynek értelme kizárólag a tulajdonosa számára mutatkozik meg, s vannak közös rózsák, amelyeknek nem lehet más, csak közös értelmük” – fogalmazza meg Géczi János.⁶⁸ Meglátásom szerint mindkét regény rendkívüli bátorsággal nyúl a „közös rózsákhoz”, hogy aztán belerajzolják „magán-rózsáikat” a növény gazdagon burjánzó kultúrtörténetébe, és gondolkodásra buzdítsák olvasóikat is azzal kapcsolatban, hogy mi mindent rejthet magában ez az állandóan változó, mégis örök motívum.

⁶⁸ GÉCZI, *Rózsahagyományok*, 229.

Bán-Horváth Veronika

Havon hitre várok

Ezen a képen sem nézünk egymásra.
Szemérmesek lennénk? Nem szégyen az.
Inkább közöny. A tanult tehetetlenség
melankóliája. Félmosoly.
Szirmok nyílása, zárulása.
Nyersvászon zsákban ragacsos tollpihék.
Kurta nappalok, sötétben világító testek.
Nem nézek rád, kifele bámulok.
Az üvegfalón túl hullik valami.

Szárnyas lány

szunnyad a vágy sűrűjében

Mikor a női mosdóban megjelent,
szemfestéke kissé el volt kenődve.
Tartottam neki a vécéajtót,
és nem kérdeztem meg
ugyan, miért van szárnyad,
nem szóltam, hogy ezt így nem lehet,
a tündért nem lehet molylepkeszárnyakkal
megszemélyesíteni,
a tündér nem bolyong betintázva
a meleg lámpafény felé,
és különben is, mi ez a rúzs meg a púder,
mi ez a túl húzott tusvonal,
mi ez a maszk, ami így dühít,
és amire ennyire vágyom?
A tükörben találkozott
a tekintetünk, és tudtam, hogy látja,
látja, és nem bánja, hogy a férfiak
gombostűvel a zsebükben gyűlnek köré.

Hogy szeressenek

Csak azt akartam, mindig csak azt.
Az egyik fiú a csuklómat szorította,
A másik a szoknyámat a nyakamba húzta, és csikizett.
A harmadik biztatta őket, fogínyét villantva nevetett.
A fiókban lapult a Vadászipény.

Csak azt akartam, mindig csak azt.
Minek vettem fel testhezálló ruhát?
Hallottam a hangomat, magasba szaladt,
úgy visítottam, hogy ömlött a könnyem.
Akit csiklandoznak, az kapálózik és nevet.

Nem nagy ügy, nem is ügy, csak egy foszlány
a kitakart tartományból. A csücskét fogom.
Kattan az öngyújtó – az emlékekre terített
lepel lángra kap. Elég. Elég a hallgatás.

A házfalak árnyéka

A férjnek mint munkavállalónak kötelessége kifizetnie az otthon dolgozó feleséget. Ennek érdekében a férfi elolvassa a munkáltatókra kiírt szabályzatot, és próbálgatni kezdi magát. Betöltetlen állást hirdet, és a jelentkezők között alaposan válogat. A potenciális nőt aztán házasságkötés előtt alkalmassági vizsgára küldi, hogy tudja, egy életen át be tudja-e tölteni pozícióját. A szerződés akkor aláírható, ha a próbaidőn mindketten megbizonyosodnak a másikkal kapcsolatban arról, hogy a rájuk kirótt követelményeket képesek teljesíteni.

Körbevezeti a férfit a nőt az otthonában, megmutatja az összes szobát. Az elektronikai eszközökhöz használati útmutatót ad, tanulja meg. A helyes főzéshez, mosáshoz, pakoláshoz tartozó szabályzatot azonban első hallás után tudni illik, így írja a háziasszonyrendelet. Amikor kirajzolódik, hogy a támasztott elvárásoknak a másik fél megfelel, és a férfi is úgy érzi, felnőtt a feladathoz, elindul az ékszerészhez, és megveszi maguknak a gyűrűt, a munkaviszony szimbólumát. Ujjra húzásával megkezdődik a jóban-rosszban, gazdagságban-szegénységben, egészségben-betegségben történő, halálig zajló munkaviszony.

Iparváros a bőr alatt

A koponya legmagasabb pontján állva óvatosan a mélybe nézek, és tekintetemmel bejárom, ami az enyém: a mellkas, köldök, comb és boka vidékét, és velük együtt minden mást, ami a birtokokat összeköti egymással. Figyelem a tájak változását, ahogy munkásaim keze alatt elváltoznak, szarus ősréngeteget vágnak össze, körmöket darálnak porrá, verejtékmirigyek váladékát gyűjtik hosszú raktárakba.

Miközben ezek a fényigényes dolgozók felszínről nyúzzák a hasznót, árnyékot tűrő társaik a húst tépik belülről. Hallgatom zsongásukat, amint csákányaikkal nyersanyagként vájják a rostot, amint a csillék kerekei nyikorogva megindulnak. A szervek, ahová leszállítják, gyárákká épített orgánumok, termékem tartozékait állítják elő, amely évek óta épül, és változik.

A próbaüzemeltetés a szájban történik, azután, hogy a nyálban megbújó dolgozók csúszós kezeikkel egymáshoz rögzítik az alkatrészeket. Aztán visszaküldöm, mert nem jó, nem elég, dolgozzanak többet, dolgozzanak jobban, keressék tovább a megfelelő anyagokat, fejlesszék a tervrajzokat. Akkor szállítunk, ha a nevem alatt futó termék tökéletes.

A gumikrokodíl

A virágmintás tangapapucsom beleakadt a vasúti sínbe, és a nagylábujjam melletti pánt elszakadt. Mindenre emlékszem. Lehajoltam érte, de anyám gyorsabb volt, felvette a földről és azt mondta: majd apádtól kapsz egy újat. Egyébként pont anyám erőltette, hogy ne a rendes átkelőn menjünk át, mert szerinte attól túl messze volt a kisbolt, ahol aztán elég sok időt töltöttünk. Vettünk előrecsomagolt szendvicseket, hagymás-tejfölös chipset, kólát, nekem egy kivis Calippót, anyámnak két doboz Pall Mallt. A sorban sokan álltak, az volt az első nyári hétvége, és szerintem mindenki itt vette meg újra, amit induláskor elfelejtett bepakolni. A bolt fekete-fehér kockás kőburkolata jéghideg volt. Amíg sorba álltunk, mint egy flamingó, felemeltem a lábamat, amelyiken nem volt papucs. A bolt után egyből a strand bejáratához mentünk – én szökdécselve, anyám könyökébe kapaszkodva –, ahol apám már várt ránk. Akkor már évek óta ott dolgozott nyaranta, úgyhogy beengedett minket a dolgozóknak fenntartott kapun. Anyám amúgy sem bírta a tömeget, nem akart volna az emberek közt tolongani.

Apám akkoriban boltos volt, strandcikkeket árult egy fagyizó és egy lángosozó közötti apró üzlethelyiségben. Azon a nyáron találkoztam vele harmadjára. Fecske fürdőnadrágot, tépőzáras papucsot és atlétatrikót viselt, nyakában pedig egy arany keresztmedál csüngött, ami passzolt a csuklóján lévő karlánchoz. Üdvözölték egymást anyámmal. Figyeltem, ahogy apám anyám arcához hajol, és szája felé közelít, de anyám elfordítja a fejét, és elhúzódik tőle. Beszélgetni kezdtek. Eközben sikerült lepiszkálnom a hüvelykujjamon kiálló bőrdarabkát, és vérezni kezdett. Annyira koncentráltam a kaparásra, hogy meg is feledkeztem a tűzforró betonról, ami szétégette a csupasz talpamat. Aztán apám visszasietett a boltba, mert nem akarta, hogy a diákmunkás fiú rossz árakat mondjon a vevőknek. Reméltem, hogy egy nagy családi pokróc mellé telepszünk le, mert szerettem figyelni a családokat, és megérteni, hogyan működnek. Tudni akartam, hogy mi van a hűtőládájukban, milyen játékot hoztak magukkal a gyerekek, és előkerül-e a kereszt-rejtvény meg a dobozos sör.

Amikor anyámmal végre találtunk helyet a fűben, jó messze a többi embertől, elkértem a Calippót, de az addigra teljesen megolvadt, és ahogy kinyitottam, a zöld színű cukros lé szétfolyt a fűvön és a kezemen. Teljesen elment a kedvem az egész naptól, mert szinte már éreztem a számban a savanykás ízt, ami nekem egyet jelentett a nyárral.

– Menj be a boltba apádhoz, majd ad neked új papucsot – mondta anyám.

– Te nem jössz velem?

– Jaj, kislányom, legyél már végre önálló, megoldod egyedül is – mondta a szája bal sarkában szorítva a cigarettát, majd tenyerébe nyomott egy adag naptejet.

Én csak álltam ott, a hasam görcsölt, a tenyerem izzadt. Emlékszem, a fűben észrevettem egy négytagú bodobácsszaladót, ahogy éppen átmásznak egy vaskos boton. Ötletem se volt, hová tarthatnak, de szívesen velük mentem volna. Apámmal sosem voltunk még azelőtt kettesben, reméltem, hogy sokan lesznek a boltban, és inkább a vásárlókkal lesz elfoglalva, így nem kell neki az iskoláról meg a kedvenc tantárgyáról mesélnem. Egy viccel indított.

– Kik laknak a szódásüvegben?

Nem válaszoltam, csak néztem a földet.

– A buborék!

Próbáltam mosolyogni, mindig is utáltam a szóvicceket. Aztán arról kérdezett, hogy hogyan szakadt el a papucsom, és melyet szeretnék. Egy rózsaszínűt választottam, aminek a pántján sötétben foszforeszkáló csík díszelgett. Apám eltűnt a raktárban, és egy felfűjt gumikrokodillal került elő. Neked raktam el, még tavaly nyáron, csak végül nem jöttetek. Tessék, boldog születnapot, mondta és pacsira emelte a tenyerét. Nagyon tetszett az ajándékom, elképzeltem, hogy egy igazi krokodilom van, és az a feladatom, hogy megszelídítsem. Akkoriban sokat néztem a tévében az ausztrál krokodil- és aligátormágust, aki megbotránkoztatta az egész világot, amikor csecsemőjét egy aligátor szája fölé lógatta. Steve Irwinnek hívták, végül egy rája ölte meg.

A krokodil fejét én fogtam, a farkát meg apám, így vittük a plédünkhöz, ahol anyám kiterülve napozott.

– Bemegyek a vízbe – mondtam.

– De csak a jelzőtábláig, tudod – mondta anyám, apám meg helyeselve rázta a fejét, mint a bólogató kutyák az autók hátuljában.

Felkaptam a krokodilt, egyedül is elbírtam, pedig sokkal nagyobb volt, mint én. Amikor beértem a tóba, megpróbáltam felmászni rá, de nem tudtam felhúzni magam, folyton visszaestem a vízbe. Egy közepes méretű gumilabda eltalálta az arcomat. A bőrömnek ismerős volt ez az érzés, az anyámtól kapott taslik is így csíptek. Gondoltam, biztos figyel a partról, úgyhogy jelzek neki, jöjjön be segíteni. Nem vette észre, ahogy hadonászok. Apámnak magyarázott valamit, aki csak állt ott, és cigizett, majd hátat fordított neki, és visszament a boltba.

Meguntam a bénázást, és kijöttem a vízből, de anyám addigra összepakolta a cuccainkat, és azt mondta, most már ideje mennünk.

– De nemrég jöttünk.

– Átsétálunk a szabad strandra, az nagyobb, ott jobban elférünk. Tudod, hogy nem bírom ezt a tömeget, még a végén pánikrohamom lesz. Na, gyere, segíts összepakolni.

– De a krokodilt ugye magammal hozhatom?

– Már miért ne hozhatnád. A tied.

A fürdőruhám még csuromvíz volt, úgy tapadt rám, mint nejlonzacskó a megnyomódott paradicsomokra. A séta a murvás úton legalább nem okozott gondot, mert volt új papucsom. Szép rózsaszín, foszforeszkáló pántokkal.

A krokodilt valahol elkevertem, mert nem emlékszem, hogy máskor is használtam volna. Apámat se láttam azóta. Ma, amikor felmentem anyám lakására, hogy összepakoljam a dolgait, megtaláltam egy gyerekkori rajzomat az *Emlékek* feliratú gumis mappában. Egy krokodilt ábrázol, illetve csak a kontúrajait zölddel, nyakában vastag aranylánc, azon egy kereszt, egyik lábán aranykarkötő, hátán két fekete kapaszkodó, farkán egy fekete szelep. A mappát betettem a táskámba. Főztem egy kávé, és kimentem az erkélyre, ahova mindig is féltem kilépni az alattam tátongó mélység miatt. Leültem egy sámlira, rágyújtottam egy cigarettára, és hagytam, hogy a délelőtti napsütés melengesse az arcomat.

Kőrössi P. József

Játszótéren

Gyermekversek kizárólag felnőtteknek

Örömnagymamák, örömnagypapák

A homokozóban homokoznak,
a hintán hintáznak,
a libikókán libikókáznak,
a pocsolóban pocsolóznak.

A saját óceánból
a saját patakba hordják
a saját tenger vizét,
és beleisznak.

Azonban nincs kutyaszar, mint az én időmben,
és ugyanazok a boldogságban megkínzott angyalszentek
ugyanott kidörzsölt szemekkel röpködnek ugyanazon a játszótéren
örökösen a szívek fölött, mint az én időmben.
Nem lépnek helyükbe örömnagymamák, örömnagypapák.

Anyaöröm

Megy az anya legelőre,
„földig ér a lába”,
fordítsátok fejtetőre,
legyen lányos álma.

Állítsátok fejtetőre,
legyen lányos álmom,
kitakarom, betakarom,
ha még ott találom.

Nagypapa könyörgése a Bikásparkban

Feküdj, feküdj dombocska,
elfáradt a lábam,
vidámabb az élet ott fent,
megfordítva lássam:

alul a domb teteje, fölül a laposa,
lefelé gurulva, érjek fel a csúcsra,
kacsát terelgetve, botozzam a tollát,
játéklapáttal unokám a hátát.

Szeresd és menekülj tőle. Szivacs

Sokat beszél,
gördülékeny.
Nagy a szókincse.
Még nem jó, de már nagy!

Nem meglepő.
Látom, mint nálunk,
sokat beszéltek hozzá!
Mi is, de nem ezért.

Ebben a korban, mint a szivacs
(melyik korban nem?):
mindent szívnak magukba
és azonnal vissza is adják
(mint a szivacs).
Te meg én. Ki nem?!

Rálépsz,
visszaadja, ha rálépsz.
Visszaadja. Azt is, amit nem.
Nem ezért.

Ambulánsok

—
az iratok száma nem követi a napokét. két koreai válogatott egymással szemben, mit tegyek, ha úgy néznek ki, a színek is csak összezavarnak, némelyik csatárnak ki van magozva a feje, mi leszedálva, kitágult pupillákkal követjük a mozgásukat, bénult kezekkel kapkodunk a karok után, az ütéseknel próbáljuk figyelni a labdáról lemorzsolódó műanyagot. gólok után táncolunk, végül az ápoló szólítja el ezt a szédült négyest, tehát műszakcsere van, pedig úgy tűnik, mintha csak hajnal lenne még. azt kérdezi, hogy mit adnak nekem, mert szörnyen nézek ki.

—
mit is tehetnék, hogy bizonyítsak nekik. hogy elhiggyék a többiek, vannak jó napjaim, meg például azt, hogy még abból a ronda, műfogsoros, banyaképű nővérből is ki tudok csiholni valamennyi szeretetet, olyan hatalmas belső energiával dolgozom itt közöttük a jelenlegi ügyön. mindezt úgy, hogy nem is hiszem magam másnak hozzájuk képest. de csak folyik a nyálam. és lassan megszokom a dezodorok szagát. az itteni, modulált hét-köznapiság szimptomáit. ha mondjuk, tőgyeket növesztenék, és úgy ülnék itt közöttük, vagy a sok sunyi szellentés keveredésében az anyémek family frost dallammá változnának...de nem megy. és bizony, talán még eljön majd az a sötét alak hozzánk is, amikor már kihunyt minden fény az osztályon.

—
szárnyas fejevadásza szívének, kuczka péter, ma könnyed pillangóként vájja ki vasfogát minden konok fasisztának. szívében a boldogság miránk, az egész rehabra kiárad. ahogy megszólítja petőfit, markolja arája farát, bárcsak tudnám én is úgy szeretni ezt a proletár kollektívát, a mindenkit, a nyers űr-mindenséget. meg is mondta nekem egy asszony, szép kendőjében, így rajongani valamiért csak a fiatalok tudnak, vagy épp nem tudnak már... meleg van... kit érdekel ez a vágyott rajongás, miközben a légy megtelepszik a tárkony, a főzelék felett.

—
nem tudok naplót írni. soha nem is fogok. egyedül vagyok. sokan jöttek, de egyedül vagyok. csak én sajnos nem tudok egyedül lenni. megnyalom a szájpaddlósomat. a száraz

szájpadlásom és én...együtt vagyunk egyedül. szakaszos kiesés, jön. itt nem szabad zuhannom. nem szabad zuhannom, visszafelé sem. késünk. késünk minden miatt, ahogy minden más is késik miattunk. a vizit, az ebéd, a gyógyszerosztás, a házi feladat. felismeréseink lelassulnak, nekem tulajdonképpen már nincs is önálló felismerésem. az egyedüllét, a hiány, a száraz szájpadlás...csak éhes vagyok. ne kopogjanak, ne toporogjanak. bölcsesség, hosszú csend. rohadjon, rohadjon meg minden.

—
a motivációm alapja a bizalom. amíg kamionoztam, nem ittam. általában hét hétig voltam odakint, ha már tudták, hogy jövök haza, anyámék reszkettek. utána. amnézia. totál. ezeket nem kéne megismételni. talán leírni sem, de késő. most ahhoz, hogy visszanyerjem a bizalmat, akár a sajátomat is, kérem kell valamit a családomtól. és szörnyű, hogy utoljára...talán. augusztus van, pontosan tudom, hogy minden októberben kijön egy új halloween, ezeket mindig a corvin moziban néztük meg. most nincs bizalom...de jövőre úgyis újra ott lesz valaki a corvin előtt, akit lehet, hogy ismerünk.

—
először eltompulnak a hangok. az érzékek tulajdonképpen élesek maradnak a saját, nyers, eredeti állapotukban, mégis félrevezetnek a távlatok beszűkülése miatt. a szakma ezt nevezi delíriumnak. a szívverés lelassul, legalábbis lassúnak érzed, az állandó koncentráció megszűnik a kardiológiai kondícióid átlagteljesítménye körül. ellehetetlenül a hányás, ugyanakkor felerősödnek az ingerek a székelésre. gyakori vizelés, valamint rendkívül ritka output-eseménykomplexumok merevedést is okozhatnak, ezek általában anamnézistartományba kerülnek, ritkán otthoni levezetésre. az alkohol iránti vágy megszűnik, a sóvárgás állapotában minden könnyű, hanyagolható, laza szerkezetű elemként „manifestálódik”, ilyenkor számol be arról, hogy a teste egy könnyű kiegészítő, dekorációs tárgy, és „eljelentéktelenedik” valami attraktív tünetmentesség mellett, amit olyan tapintású bevonat takar, mint a nejlon. vélhetően ezt a felületi anyagot nevezi psychének.

—
kiszabadul, magától rázkódik, faltól falig vergődik a szobában, irányíthatatlan, két fehér köpeny között, hordágyak alatt suhan, csak én tudok pontosan, precízen nyúlni utána, egy megvadult szőrmolyag, te a semmi vagy, én a semmi vagyok, dunsztom volt, dunszt se vagy, felkapja a szél, felugrik az emeletre, sikít, hogy sikít az a csinos nővér, talán nem is nővér, pszichológus az, de te a semmi vagy, szőrmolyag, kilóg a kabátomból, egy kedves kéz kihúz belőle, a szálat, egy kéz kihúz a saját kabátomból, és nem jön, nem lesz pirkadat.

—
kiürítették a hamutartókat, és lényegében mindent, ahol bármilyen csikket is találhattak. egy ételhordó dobozban gyűjtöttek minden felhasználásra szánt anyagot, vagyis a csikkekből kimorzsolt, maradék dohányt. a műanyag dobozban turkálva gondosan kirosztálták a hamut, szemetet, aztán kiszórták, hogy megmentse a száraz, szívható dohányt. ezek után megmosták, lefertőtlenítették a kezüket, és a csikkdohányt tiszta, érintetlen filterekbe töltötték. az ügyeletes ápolók (akikkel amúgy is folyton harcban álltak, hiszen napközben csak az izaura csatornára voltak hajlandók kapcsolni a tévét) nem nézték jó szemmel ezt a tevékenységet, de egy idő után már megunták, hogy folyton rájuk szóljanak a „csikkezésért.” napi tíz-tizenöt szál cigarettát is előállíthattak így.

Lesítőth Csaba

Szökkenő szándék

Semmiség az egész, levegőprés a rekeszizomból,
és jelentéstartalmat hordozó hangok formálása.
Könnyen belátható, önmagában egyikünk is képes
egyszerű szívmengető mondatokkal hatásra.

Ha közvetlen közelbe kerülünk csupán az a kérdés,
teszünk-e bármit, amitől egymáshoz közünk lenne.
Beszélgetni kezdünk érdektelen kíváncsisággal.
Meddig utazik? Olyan megálló is van? Segíthetek?

Ja, hogy majd utána. Én is pont odáig megyek.
Nem zavar, tegye csak ide nyugodtan a botját.
Tudom mit jelent, nekem is van három. Nagyok.
Felnőttek. Az is szép. Akkor magát is szokták.

Milyen értelmeseket kérdez a kissrác, mi? Én se.
Tényleg? Hihetetlen. Ugyan miért lenne túlzás?
Maradjon csak, ráér. Nem, nem hallottam róla.
Ne mondja. És meglett? Nálunk a nadrág fölhúzás

nem ment önállóan pisilés után, de a bolygók nevét
a naptól mért távolság szerint betéve sorolta.
Ágoston, a két lány meg Orsi és Miléna. És önnek?
Dehogyan. Szerintem nagyon szép név a Sarolta.

A fiam négyévesen verte el először az anyukáját.
Készséget is fejleszt, és sose megy ki a divatból.
Na milyen szép időnk lett, a nap is előbújt végre.
A lépéseket? Persze, de igazából egy programtól.

Találja ki. Kíváncsi vagyok mit gondol. Majdnem.
Nem pszichológus, és nem tanár. Az attól függ.
Sok évig háeres voltam, most meg informatikus.
Munkanélküliként tanultam, ráment pár sóhaj.

Ja, vannak ilyen cégek. Dehogyan fizették! Eladtuk
a kocsi, az árából utaltuk át a tandíjat. Ötven.
Ő mindvégig mellettem állt. Ön mivel foglalkozik?
Aha. Akkor értem már mi ez a furcsa köpeny.

Tudom. Egyszer kihívtunk mi is egy szakembert.
Lehet ismerni is tetszik, a nevezetes Spricc Pált.
Befűjt valami port a fészekbe. Oké, szerintem is.
Asszem nem lesz könnyű. Önnek is! Viszlát.

Mondom semmiség, levegőprés rekeszizomból,
és lépnék is tovább, de arcon csap egy plakát
rajta a zuhanó bomba felirata, Little Boy helyett
új elhinnünk rendelt egymástól szétdobáltatás.

Mennyire nincs közöm hozzá, hát miért terhes.
Ez nem az én gyerekem, se a tiéd, de az övé se,
mégis közös vétkünk ké alakul e kibiztosított
gyújtószerkezet tébolya, s a tartásdíját vonják.

Minden, ami alatta van

Knyihár igazgatja magán a kórházi inget, hiába. Nincs mit tenni, kilátszik a segge, bármit csinál. Három pár madzag lóg hátul, de akárhogy húzza, csomózza, nem lehet úgy összekötni, hogy az elől térdig érő ing hátul zárjon. Pendely, mindig ez a szó ugrik be neki. Ahogy lép, hol a jobb, hol a bal farpofa villan ki, válik láthatóvá. Eleinte zavarta. Kicsit görnyedten jár, csoszogva, bal kezével a gurulós infúziósállványba kapaszkodik, srégen tolja maga előtt. Figyelnie kell, hogy a keze alacsonyabban legyen, mint az infúzió, és arra is ügyel, hogy idejében szóljon a nővérkének, ha az infúziós folyadékból már kevés van. Egyszer nem figyelt, későn szólt, és a nővérke mérges lett, látta rajta, figyeljen jobban, mondta neki, azóta jobban figyel, nem akarja, hogy a nővérke mérges legyen. Két helyen vágták fel. A hosszanti vágás lágyéktól köldökig tart, nagyjából húsz centis, otthon majd pontosan leméri. A másikat tíz, tizenkét centisnek saccolja, a has jobb oldalán, keresztben húzódik, ott vezették ki a vékonybelét, téglalap alakú átnedvesedett géz takarja. A sebészeti vizsgálat előtt kontrollra behívott, utcai ruhás betegek keverednek a kórtermek bentlakóival. A pendelyesekkel. Mindenki az orvosra vár.

Knyihár is vár, nem ül le, a sebei miatt nem tud, az ajtó előtt, attól jobbra, a falnak támaszkodik. A daganat miatt eltávolítjuk a végbelét, mondta az orvos a műtét előtt. Az egészet, kérdezte Knyihár. A sebész gondolkodott egy kicsit, Knyihár látta rajta, azt mérlegeli, belemenjen-e egy hosszadalmas szakmai magyarázatba, latin szavakkal, hogy megérti-e, ha részletesen elmagyarázza neki. Tulajdonképpen igen, mondta végül. Nem lesz végbele, tette hozzá. Csak egy kicsi.

A lépcsőház felől gurulós ágyon egy öregasszonyt tol be a sebészet folyósójára a beteghordó. Ez ugyanaz a beteghordó, aki megborotválta műtét előtt. Nem adott neki pénzt, később egy ismerőse azt mondta, hogy ilyenkor adni szoktak, hogy kellett volna. Knyihár megvonja a vállát, nem tudta, feleli az ismerősének, kissé kényelmetlenül érzi majd magát emiatt. Az öregasszony arca bal oldalt dagadt, lilás árnyalatban játszik, szája duzzadt, jobb halántékán tenyérnyi zúzódás. Hogy a fenébe eshetett el ennyire, töpreng Knyihár. A rendelő ajtaja nyitva, de nem lehet belátni a függönytől, úgy van megcsinálva, hogy akkor sem látja a rendelő belsejét, ha a függönyszárnyak meglibbenek.

Csak valami fehér szekrényt lát. A beszéd kihallatszik, de nem lehet érteni, mintha az is úgy lenne megcsinálva. Néha elcsíp egy-egy szót, azt hiszi, érti, amiről bent az orvos és a beteg beszél, de rá kell jönnie, hogy mégsem, a hol magasba csapó, hol halkuló töredékekhez csak ő próbál értelmet kapcsolni, jelentést társítani, miközben a hangoknak nincs értelmezhető jelentése, még dalammá sem állnak össze, értelmezhetetlen, zavaros jelek sorozatai. Feltűnik neki, hogy a folyóson is csupán zaj van, hogy a mellette állók beszélgetését sem érti, minden csak mormogás és surrogás, csak néhány tárgy hangja válik ki élesen, például egy kerekesszék nyikorgása jól elkülönülten, mintha jelentéssel bírna. A folyósó zsongásában keresi a nyikorgás forrását, de nem találja. Észreveszi, hogy az öregasszony mereven bámulja. Knyihár is elkezd bámulni, farkasszemet néznek. Az öregasszonynak halványbarna, kifakult szeme van. Knyihár pislog egyet, az öregasszony nem, a szemek nem mozdulnak, a pupilla nem követi a folyósó fényviszonyainak változását. A mama nem lát, gondolja Knyihár. Lopva körülnéz, hogy figyel-e valaki, aztán nyelvet ölt az öregasszonyra. Pofákat vág. Az orrát fölhúzza, felső fogsorát kivillantja, bandzsít, felfújja az arcát, semmi. Az öregasszony moccsanatlan, szemei tágra nyitva, pislogás nélkül bámul, Knyihárt így már nem érdekli. A vizsgálóból kijön egy utcai ruhás beteg, fejét leszegetve elmegy. Knyihár utána néz, mire visszafordul, az ajtóban már ott áll az orvos. Jöjjön, int neki. Bemegy a függöny mögé.

A vizsgáló közepén műanyaghuzatos ágy fehér kórházi lepedővel takarva, a fekvőfelület derékmagasságban, hogy az orvosnak ne kelljen hajolnia, mellette fellépő. Knyihár nem tétoázik, tudja a dolgát. Felemeli a bal kezét, az orvos kiköti az infúziót, Knyihár eltolja az állványt maga mellől, egy pillanatra megtámaszkodik az ágyon, kicsomózza a pendely zsinórjait, kibújik belőle, leteszi maga mellé. A fellépőre lép, végigfekszik az ágyon. A rendelőben az orvoson kívül egy fiatal nővérke van, futólag rápillant Knyihárra, nyugtázza, hogy a beteggel minden rendben, tudja a dolgát, mozdulatlanul fekszik. Az orvos sem foglalkozik vele. Knyihár a nővért nézi, a lány ruháján átvilágít az ablakon betűző nap, élesen, tisztán látszanak a combok, a fenék félgömbjei közé begyűrődő bugyi. Biztosan borotvált, gondolja Knyihár. Fejben vetkőztetni kezdi a nővért, maga felé fordítva lehámozza róla a fehér köpenyt, benyúl a lába közé, mélyen a szájába nyomja a nyelvét, újra megfordítja, lehúzza róla a bugyit, hátulról kinyalja, a seggét is, beléhatol, a fejét leszorítja az asztalra, egyre erőteljesebben löki. Még, nyögi a nővérke. Knyihár mindezt részletesen elképzelem, de a teste nem reagál a képzelgésre, a farka nem mozdul, petyhüdtlen lóg, pedig még a nő bőrének illatát is érzi. Tovább folytatja a képzelgést, egyre vadabban csinálja, érzi, hogy a bőre nyirkos lesz kissé. Melege van, lép mellé az orvos, nyissunk ablakot? Knyihár megrázza a fejét, nem kell, mondja, abbahagyja a képzelgést. Az orvos kezében két fémálca, egyik végük gumiba ágyazva, zsinórral csatlakoznak egy dobozhoz, amelyen kapcsolók vannak. A nővérke a vizsgálóasztalhoz tol egy guruló kocsi, és szemben az orvossal, Knyihár jobb oldalához lép. Az orvos leteszi a fémálcákat Knyihár mellé, a nővérke különböző eszközöket rakosgat

a kocsí egyik oldaláról a másikra, néhányat átad az orvosnak Knyihár feje felett. Az orvos megnézi az eszközöket, párat az ágyra rak, a többit visszaadja a nővérkének, aki tovább rendezgeti azokat a guruló kocsin. Knyihár feje jobbra és balra ingázik, mint aki teniszmeccset néz, úgy követi a feje felett gazdát cserélő tárgyak mozgását. Nem érti, milyen rend szerint kerülnek egyik kézből a másikba, mi alapján kerül az egyik vissza a kocsira, a másik a bal oldalához az ágyra, a két hosszú fém pálcá mellé. Próbál valami szisztémát látni a dologban, rendszert találni a pakolászásban. Mikor úgy érzi, hogy már érti, mi miért kerül oda, ahová, az orvos az összes eszközt, a két fém pálcá kivételével, egyesével visszaadja a nővérkének, aki az egészet letakarja egy fehér kendővel, a kocsit eltolja az ágy mellől, valahová Knyihár feje fölé, ahol már nem látja, és egy gumialátéttal visszalép a vizsgálóasztalhoz. Emelje fel, mondja Knyihárnak, aki erre a sarkaira és a háta felső részére támaszkodva megemeli a csípőjét, hidat csinál. Nem igazi hidat, ahhoz több erő és rugalmasság kellene, ami neki most nincs, inkább csak olyan hídféleséget, mint a kövér gyerekek tornaórán, erőlködve és fújtatva. Knyihár is túlsúlyos, ahogy megemeli a csípőjét, a hasa a szokottnál jobban kidudorodik. A nővérke alá csúsztatja a gumilap, közben nem néz az előtte heverő testre, mintha az ott sem lenne. Knyihár lehuppanja a fenekét a gumira, érzi, ahogy bőre nyirkosan hozzátapad.

Nagyon jó volt az a fájdalomcsillapító, amit a műtét után adott, mondja az orvosnak. A morfinos? Knyihár bólint. Mintha kristálytisztá forrásvizet fecskendeztek volna belém. Erőlködik, hogy érthetően el tudja mondani az élményt. Jéghideget, de nem olyan bántóan hideg. Kitisztult a fejem, minden éles és világos lett. Tiszta, nem találok jobb szót rá. Tiszta lett minden. Meglepi, hogy ennyit beszél. Nem tudja eldönteni, az orvos figyel-e rá. Gombokat állítgat a dobozon, amihez a gumis végű fém pálcák csatlakoznak. Csak kétszer kaptam, Knyihár ezt kicsit rosszállóan mondja.

Könnyű rászokni, vigyázni kell vele, mondja az orvos. Knyihár felé fordul, nézik egymást. Knyihár alulnézetből szemléli az orvost, magas, vékony férfi, jól áll rajta a fehér köpeny. Az orvos felülnézetből látja Knyihárt, aki próbálja magát elképzelni, milyennek látszik, arcának, csupasz testének részletei milyen egészzé állnak össze az orvos szemében. Nem tudja elképzelni, nem látja magát az orvos szemével. Lássunk hozzá, mondja az orvos. A fém pálcákat átadja a vele szemben álló nővérkének. Megnyomkodja Knyihár hasát, majd egy precíz mozdulattal leveszi a kivezetett vékonybél darabot borító kötést. Kiegyetem a bélszakaszt, enyhe bizsergést érez majd, mondja. Knyihár felemeli a fejét, hogy mindent lásson. A vékonybél félgömbjének halvány rózsaszíne élesen kiválik a has sima felszínéből, elüt a bőr vajfehérjétől. Knyihár tétován megmozdítja a kezét, de nem emeli fel, nem mer a vékonybélhez nyúlni. Megkordul a gyomra, úgy látja, hogy a kivezetett vékonybél megrezdül, behúzza a hasát, de a mozgást nem tudja kontrollálni, mintha a bél darab önálló akarattal bírna. Erősen koncentrálni, uralkodni akar a belseje felett, rá akarja kényszeríteni az akaratát. A gyomorkorgás abbamarad. A vékonybél darab kissé megemelkedik, kitágul, legalábbis úgy látja, hogy mint egy lufi, felfújódik, de nem biztos benne.

Az orvos a két fémpálcát a kivezetett bélszakaszhoz érinti. Knyihár valami nagyszabásúra számít, éles, átélhető érzésekre. Önkéntelenül visszatartja a lélegzetét, alsó ajkát kissé beszívja. A fémpálcák hegye alatt Knyihár belsejének összefüggő rendszerén lyuk keletkezik. A japánok szerint a lélek a belekben lakik, gondolja, de nem történik semmi, tényleg csak enyhe bizsergés. A lyuk széle lilás, feketés árnyalatú. Knyihár úgy érzi, hogy odabent, legbelül üres, hogy mindig is üres volt, sohasem volt benne semmi. Kész vagyunk, mondja az orvos. Fertőtleníti a kivezetett bélszakasz környékét, steril gézlapot tesz rá, leragasztja. A sztómás nővér majd felkeresi, mondja, Knyihár bólint. Feltápaszkodik, visszaveszi a kórházi inget, az orvos újra beköti az infúziót. A folyósón már nincs ott a vak öregasszony, körülnéz, de nem látja sehol. Ellenőrzi az infúziós tasakot, még van benne, nem kell szólania a nővérkének.

Eddigi számaink

1999. 1-2. sci-fi
2000. 1-2. (poszt)apokalipszis
2000. 3-4. Peter Greenaway
2001. 1-2. cyberpunk
2001. 3-4. számítógép
2002. 1-2. média
2003. 1. fantasy
2003. 2. varázslat
2003. 3. édes anyanyelvünk Weöres Sándor
2003. 4. pszichoaktív nyelvszerek
2004. 1. horror
2004. 2. Bret Easton Ellis
2004. 3. devla
2004. 4. Amerika
2005. 1. magyar sci-fi
2005. 2. tetszettek volna forradalmat csinálni
2005. 3. pop history
2005. 4. obszcén középkor
2006. 1. Hajas Tibor
2006. 2. GameZone
2006. 3. Pop-szöveg
2006. 4. Bada Dada
2007. 1. Hifel-e iftent?
2007. 2. biológiai sci-fi
2007. 3. őszi zavargások 2006
2007. 4. Vámpírizmus
2008. 1. Kocsmák
2008. 2. Mémek
2008. 3. Kortárs magyar költészet
2008. 4. Szentkuthy
2009. 1. Patrioska
2009. 2. Generation X
2009. 3. Japán
2009. 4. Japán médiumok
2010. 1. Pynchon
2010. 2. Kosztolányi
2010. 3. Észország
2010. 4. e
2011. 1. Dark Fantasy
2011. 2. Budapest
2011. 3. Párhuzamos univerzumok
2011. 4. Hálózatok
2012. 1. Adaptációk
2012. 2. Könyvtrailer
2012. 3. Vagány históriák
2012. 4. Gaiman
2013. 1. Vagány históriák 2. – Költők szeretteikkel
2013. 2. Hans Ulrich Gumbrecht
2013. 3. Hans Ulrich Gumbrecht 2.
2013. 4. (cím nélkül)
2014. 1. JAK-tábor Szigligeten
2014. 2. Fénypecázás
2014. 3. Popkult
2014. 4. Friedrich Kittler
2015. 1. Gaga
2016. 1. Kartográfia
2016. 2. Giger
2016. 3. Zaj
2016. 4. Rosa
2017. 1. Antropocén
2017. 2. Trónok harca
2017. 3. Lírtechnikák
2017. 4. Poptechnikák
2018. 1. Biopoétika
2018. 2. Hallgatás
2018. 3. Jelenlét
2018. 4. Metszetek
2019. 1. Betegség
2019. 2. Gyerekirodalom
2019. 3. Sorozatesztetikák
2019. 4. Metszetek no. 2.
2020. 1-2. Ragály
2020. 3. Krímiatológia
2020. 4. Spekulatív fikció
2021. 1. Kortárs lengyel irodalom
2021. 2. Krími ma
2021. 3. Disztópia
2021. 4. Kortárs női irodalom
2022. 1. Metszetek
2023. 1. Delfin

Prae irodalmi folyóirat – Megjelenik évente négyszer

<http://www.prae.hu>

Főszerkesztő: L. Varga Péter (kultikus@gmail.com)

Szerkesztők: H. Nagy Péter tudományos szerkesztő
(h.nagyp@gmail.com)

Lapis József szépirodalom (lapisjozsef@gmail.com),

Szerkesztőbizottság: Balogh Endre, Pál Dániel Levente

Korábbi szerkesztőink: Barta András, Máté Adél, Mezei Gábor,

Pollágh Péter, Ruttikay Veron (vers és próza); Sopotnik Zoltán

(próza); Vaskó Péter (középkor-reneszánsz-kora újkor); Kő

Boldizsár (kép); Köves Gergely, Vécsei Márton, Molnár Zsolt

(borító); Fodor János (web)

A szerkesztőség levélcíme:

2092 Budakeszi, Rákóczi u. 103.

Telefon: (20) 310 25 40

Hirdetésfelvétel: 31 562 31 vagy (20) 310 25 40

Kiadja a Palimpszeszt Kulturális Alapítvány

Felelős kiadó: a kuratórium elnöke

Levélcím: 1088 Budapest, Múzeum krt. 4/c

Layout és nyomdai előkészítés: Székelyhidi Zsolt (szekelyhidizso@gmail.com)

Borítóterv: Szabó Imola Julianna

Nyomdai munkálatok: Prime Rate Kft.

Web: PRAE.HU Kft.

ISSN 1585-5112

A beküldött kéziratokat nem őrzük meg és nem küldjük vissza.

A lapszám megjelenését a Petőfi Kulturális Ügynökség
és a Wacław Felczak Alapítvány támogatta.

